

חלוקת של הציבור החրדי בבנייה הארץ

כל הזכויות שמורות לרציו - ערכיהם

בס"ד

היהדות החרדית ובניין ארץ ישראל

חלק א' - עד לעלייה הראשונה

תוכן העניינים

פתיחה

1. השקפת התורה על ארץ ישראל

א. מרכזיותה של הארץ בחיבם היהודים

ב. חיוב העלייה לארץ ופרטיו

ג. בין יישוב ארץ ישראל להקמת מדינה חילונית

2. הארץ ויישובה עד להידוש היישוב (עד שנת ה' ת"ק 1740)

3. הרקע במקורות לחידוש היישוב (משנת ת"ק 1740)

א. מהו הזמן המסוגל לגאולה?

ב. אלו מעשים יש לעשות היכולים לזרע את הגאולה?

4. העליות הראשונות שקדמו ל-"עליה הראשונה" (עד שנת תרמ"ב 1882)

א. פתיחה: הצערת בלפור - בזכות מי?

ב. העליות עד שנת ת"ר (1840).

ג. הרחבות היישוב וביסוס מעמדו הכלכלי

ד. מי יוזם את מפעליו של משה מונטיפיורי?

ה. העליות משנה ת"ר (1840) ואילך - בסימן "כי תבוא"

5. הישגי היישוב החדשן עד לעלייה הראשונה (עד שנת תרמ"ב 1882)

א. מבחינה דמוגרפית.

ב. מבחינה התיישבותית - השכונות הראשונות

ג. מבחינה חקלאית - התיישבות ראשונות

ד. מבחינה כלכלית - מפעל ה'חלוקה' ומפעלים נוספים

ה. סיכום: מי קבע ש"העליה הראשונה" - היא העלייה הראשונה?

חלק ב' - מהעליה הראשונה והלאה

6. תרומת הצייבור החרדי לעליות הראשונות (עד שנת תרע"ד 1914).

א. היהדות החרדית והיזמות לעלייה הראשונה

ב. האם היישוב החדשן התנגד להקמת המושבות?

ג. חלקו הדמוגרפי של ציבור שומרי המצוות בעלייה הראשונה

ד. השתלבות הצייבור החרדי במפעלי העלייה הראשונה

ה. שש מתוך שבע המושבות הראשונות היו בעלות אופי חרדי

ו. המאבק על צביוון המושבות

ז. התיישבותים חרדיות בהמשך שנים העלייה הראשונה

7. היהדות החרדית ותנועת 'חיבת ציון'

א. החברות ליישוב ארץ ישראל שקדמו ל'חובי ציון'

ב. בני היישוב החדשן - מחלוצי רעיון שיבת ציון

ג. מי הקים את תנועת 'חובי ציון'?

ד. המאבק על מנהיגות 'חובי ציון'

ה. מה פגע בהתפתחות התנועה?

ו. תנועת הביל"ויים גרמה נזק לתנועת חיבת ציון

ז. פולמוס השמייה בתרמ"ט (1889)

ח. היהדות החרדית ו'הציונות המדינית' של הרצל

ט. מה הייתה התרומה המעשית של 'חובי ציון' להתיישבות?

ג. העליות הראשונות - בגל הרצל או למרות הרצל?

8. הגורמים להשמדת hegemonia על ההתיישבות מידי החרדים

- א. התדרדרות הרוחנית במושבות
- ב. קטליזטור לשמד רוחני ושמו "פועליה העליה השנייה"
- ג. השתלטות 'ציוניים' על הציבור היהודי בארץ כולה
- ד. רצח דיהאן - נסיוון החנקה קולקטיבי
- ה. האם הרבני מנו מבני קהילותיהם לעלות ארצה ולהנצל מהשוואה?
- ו. עלייה סלקטיבית - אמצעי לבלימת העליה הדתית ארץ
- ז. 'אגודת ישראל' بعد עלייה חופשית

נספח: הבילויים - מיתוס ומציאות

חלק א' - עד לעלייה הראשונה

הערה כללית: המושג 'חרדים' מזוהה בימינו על ידי רבים עם אנשים המצביעים למפלה מסויימת, או עם אנשים בענין חזות חיצונית מסויימת, הכוללת בדרך כלל: זקן, פאות ולבוש מוגדר. האמת היא שהמושג 'חרד' בספר הנקאים ובספרות חז"ל מבטא מהות פנימית שפירושה אדם החרד לדבר ה', אדם שעשית רצון ה' היא המנייע למשינו¹. לנוכח העובדה שמטרת חיבור זה, בין היתר, היא להראות שאין סתירה בין ציווי התורה ובין העלייה וההתיישבות בארץ, לא נכנסנו בדרך כלל לחולקה הפנימית של הזרמים השונים המצוים בתחום ציבור שמורי המצאות, באשר כולם כאחד מודים בחשיבותה ומרציויתה של ארץ ישראל, ורובם ככלום, כפי שעוז נראה, מצדדים בעלייה ארוכה ובוישוב הארץ. במקרים מסוימים שהדבר נדרש הבחנו בין הזרמים השונים המצוים בתחום ציבור שמורי המצאות.

המקורות העיקריים ששימשו להכנת חיבור זה:

1. "ארץ ישראל ויישובה במאה ה-19". פרופ' מרדי אליאב, הוצאה כתר, ירושלים, תש"ח (להלן - אליאב, "אי" ויישובה במאה ה- 19").
2. "תולדות א"י", כרך ב', עיריכת יואל רפל, הוצ' משרד הבטחון, מהדורה שלוש עשרה תשמ"ט (להלן - רפל, "תולדות א"י")
3. "ירושלים במאה ה-19-", פרופ' יהושע בן-אריה. הוצ' אונ' משודרת, תש"ם (להלן - בן-אריה, "ירושלים במאה ה-19").
4. "היישוב בעת החדשיה", עיריכת שמואל סטמפלר, הוצאה משרד הבטחון, תשמ"ג (להלן - "היישוב בעת החדשיה").
5. ח"ה ריבלין, "חיזון ציון" - שקלוב וירושלים, תולדות עליית תלמידי הגרא"א ומפעלייהם ביסוד היישוב בא"י, ירושלים תש"ז (להלן - "חיזון ציון").
6. "ראשית הסכסוך ישראלי ערבי", אליעזר בארי, הוצאה הקיבוץ הארצי השומר הצעיר. ספרית פועלים (להלן - בארי, "ראשית הסכסוך ישראלי ערבי").
7. "ההיסטוריה של א"י", עיריכת יהושע בן-אריה וישראל ברטל. הוצ' יד בן צבי 1983 (להלן - "ההיסטוריה של א"י").
8. "האיש על החומה", עיריכת שלמה זלמן זוננפלד. ירושלים תש"ג. הספר קיבל את פרס ירושלים לספרות תורנית ולמחקר ע"ש הגאון רבינו שמואל סלנט.
9. "כתביהם לתולדות חיבת ציון ויישוב א"י". הוצאה הקיבוץ המאוחד. תשמ"ח.
10. מאמרו של פרופ' יוסף שלמון "העימות בין החרדים למשכילים בתנועת חיבת ציון בשנות השמונים", מתוך: "הציונות" - מאוסף לתולדות התנועה הציונית והיישוב היהודי בא"י, הוצאה הקיבוץ המאוחד, תש"ח (להלן - שלמון, "העימות בין החרדים...").
11. מאמרו של פרופ' יוסף שלמון: "ציונות ואנטי ציונות ביהדות המסורתית במוזהך אירופה", מודפס ב"ציונות ודת" הוצ' מרכז זלמן שור, תשנ"ד. (להלן - שלמון, "ציונות ואנטי ציונות...").
12. פרופ' יוסף שלמון במאמרו: "התנגדות החרדים לציונות של הרצל", מודפס ב"דת וציונות", הוצ' הספרייה הציונית תש"ן. (להלן - "התנגדות החרדים...")
13. מאמרו של פרופ' שלמון: "תהליכי קיטוב בישוב היהודי בא"י בשנות התשעים", מודפס בספר הנ"ל (להלן - שלמון, "תהליכי קיטוב...").
14. "גאולה בדרך הטבע", קובץ מחקרים, ד"ר אריה מורגנשטרן, הוצאה מכללת אורות, תשמ"ט.
15. "משיחיות ויישוב א"י במחצית הראשונה של המאה ה-19", ד"ר אריה מורגנשטרן, הוצאה יד בן צבי, תשמ"ה.

¹ ראה ישעהו ס"ו ה', בתלמוד- ב"מ דף לג עמ' ב.

16. "הראשון לשושלת בריסק", הרב חיים קראלינסקי, הוצאת מכון ירושלים תש"מ.
17. "קדדרא"- רביעון לענייני ארץ ישראל ויישובה, הוצאה יד בן צבי, ירושלים.
18. "על הראשונים", הרב מרדי הכהן, הוצאה מורשת תשכ"ט.
19. מאמרו של פרופ' יוסף שלמון, 'תגובה הציבור המסורתי' לחברת יישוב א"י', ספר שרגאי', בעריכת מרדי אליאב ויצחק רפאל, הוצ' מוסד הרב קוק.
20. "שנתה ישראל לדורותיה", קובץ מאמרים בעריכת שמואל אלמוג, הוצאה מרכז זלמן שזר, תש"ס.
21. "זה הוא - הרצח הפוליטי הראשון בישראל", שלמה נקדימון ושאל מיזליש, 'מודן' הוצאה לאור, תשמ"ה (1985).
22. "המילيون השביעי", תום שבג, הוצאה כתר ירושלים.
23. "ספר הציונות הדתית", חלק ב', המאבק של הפומ"ז על הזכות להתישבות.
24. "פרק ממחקר בתולדות הציונות" משה מוסק, הוצאה הספריה הציונית של יד הנהלת ההסתדרות הציונית, ירושלים תשל"ו.
25. "עלים בסערה", ד"ר דבורה הכהן, הוצאה יד בן צבי.
26. "1949 היישאים הראשונים", תום שבג, הוצאה דומינו, ירושלים 1984.
27. "מקטובי עד ה' באיר" - פרקים בתולדות אגדת ישראל והיהדות החרדית, צבי וינמן, הוצאה ותיקין, 1995.
28. מאמרו של פרופ' יוסף שלמון, "המאבק על דעת הקהל החרדית במזורת אירופה", "דת וציונות - עימותים ראשונים", הוצאה הספריה הציונית.
29. "תולדות הדורות האחרונים", יעקב פרידנאר, הוצאה ישורון, תש"ז.
30. שולמית לסקוב - "הבילויים", אונ' ת"א, המכון למחקר הציונות ע"ש חיים ויצמן, ירושלים תש"ט.

פתרונות

ראש הממשלה הראשון - דוד בן-גוריון

"...העליה לארץ קדמה למדינה וקדמה לציונות ולהיבט ציון. המונחים השגורים בפיו על עלייה ראשונה, שנייה ושלישית - הם מטעים. עליית ביל"ו לא הייתה הראשונה...אנו רגילים לדבר בביטחון על היישוב "הישן" שהתקיים בארץ לפני טביעת המונחים 'היבט ציון' ו'ציונות'. "שוב זה היה... מאות שנים לפני חידוש המונחים החדשניים, ועליות אלה - עליות של בודדים ושל קבוצות שלמות - היו כרוכות בקשיים ובסכנות הרבה יותר גדולים מהעלויות החדשניות, שאנו רואים בהן "התחלת" המפעל הציוני...נדרצה אז מסירות וגבורה עלונה לעלות לארץ ולהיות בה. הדורות הקדומים שבנו את היישוב הישן וקיימו אותו לפני "בראשית" של הדורות האחראונים ראוים להוקה ולחערכה מצדינו, גם אם אנו רוחקים עכשו מהלך רוחם ומדרני חייהם. הם קיימו בגופם קשר כל ינתק בין העם ובין הארץ וב讹יות העצמאות הממלכתית יש להם זכות לא קטנה, זכות אשר לא תשכח".
(מתוך דבריו בהקדמה לספרו של ג. קרסל - "אם המושבות פתח-תקוה" שיצא במלאת שבעים וחמש שנה לעיר פ"ת, תש"ג)

מטרות חיבור זה

א. להוכיח שבלי העליות החרדיות שקדמו מאה שנה ויותר ל"עליות הראשונות" לא היו עליות אלו באוט לעולם, וכל שכן שלא הייתה ניתנת הצהרת בלפור, על כל המשתמע מכך.

ב. להעלות על נס את מסירות הנפש של אותן עשרות אלפי יהודים אשר עלו ארץם עוד קודם ל"עליה הראשונה". מסירות נפש - אשר עלתה עשרה מונים על מסירות הנפש שכיה מרבים לדבר עליה בהקשר לבני העליות המפורסמות - הן מבחינת התנאים שדררו בארץ בעת העליה והן מבחינת הדבקות במטרה.

ג. להוכיח שאוthonה עלייה חרדיות לא הייתה עליית "זקנים אשר באו ארץם למות על אדמת הקודש"² - כפי שיש המנסים להציג אותה ב_delegate, אלא, עלייה מאורגנת של משפחות שלמות שבאו ארץם להציג אותה מוצהרת לבנות את הארץ.

ד. לעקוור מן השורש את העלילה שהעליאו על גולי ישראל, אשר לפיה התנגדו הרבניים לעלייה ארוכה ועמדו מנגד למפעל ההתיישבותי בראותם בזה מושום דחיקת קץ הגלות.

ה. להשתדל לעקוב אחר תיארוך תהליכי השיבה לציון, ולראות כיצד דברים שנכתבו מאות ואלפי שנים קודם לכן בתורת שבכתחב, בתורה שבבעל-פה ובספר הזהר, אכן התרחשו ומתרכשים בתאריכים הנוקבים.

ו. לספק רקע היסטורי בסיסי לכל החפץ לדעת ולהבין את הדינמיקה שמאחורי התמורות בעלייה של הציבור החרדי ארץם במשך הדורות, ובעיקר - לספק רקע ההיסטורי בסיסי הנדרש להבנת התמורות ביחסה של היהדות החרדית לתנועת 'חובבי ציון' ולמפעל הציוני בעת החדשיה.

1. השקפת התורה על ארץ ישראל

א. מרכזיותה של הארץ בחים היהודים

"המפורסמות אינן צריכות ראה" - אומר הפטגום,³ אך כיון שדורות שלמים התחנכו כאן בארץ על כך שהיהודים החרדיות התנגדו ומנגדת לציונות, ופירוש הדבר,

² אף שהמיתה על אדמת ארץ ישראל היא עצמה ענין גדול שאין לוزلל בו, כמוואר בתלמיד כתובות דף קי"א.
עמ' א'.

בשוגגה או בזדון, כאילו החרדים מתנגדים לעליה ולישוב הארץ - חובה עליינו לברר את העבודה, שהיתה פשוטה וברורה מזו ומעולם לכל יהודי, והוא - מרכזיותה של ארץ ישראל עבור כל היהודי.

ארץ ישראל היא צורך חיוני בח'י התורה והמצוות של כל היהודי מאמין, ומהמות זאת היא תופסת מקום עיקרי בתורה. שלושה סדרים מהתלמוד אי אפשר לקיים אלא בארץ ישראל: 'זרעים', 'קדשים' ו'טהרות'. חלק גדול של שלושת הסדרים האחרים קשור אף הוא בארץ ישראל, כמו: 'יוםא', 'שקלים', 'חגיגה', המחלוקת השנייה של מסכת 'פסחים', פרקים אחרים של מסכת 'סוכה', 'תעניית', 'נזיר', 'סוטה', 'סנהדרין', 'מכות' ו'הוריות'. הסיכום מראה כי כמעט שני שלישי(!) של התלמוד תלויים בארץ ישראל. אוטו יחס מספרי קיים גם בחומרש³.

עד היכן הדברים מגיעים? אמרו חז"ל: 'אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצוינים במצוות, שכשאתם חוזרים לא יהיו עלייכם חדשניים'⁴. ככלומר, חז"ל קובעים שקיים המצוות בשלמות לא יתכן אלא בארץ.

ארץ ישראל היא שער השמים. הרמב"ן כותב על הפסוק: "...זה שער השמים" - 'הוא בית המקדש, שהוא שער עלילות שם התפילהות והקרבות לשמים'⁵. ארץ ישראל היא מקום הנבואה, וכך שכתב והוכיח רבי יהודה הלוי שככל מי שנתנבה לא נתנבה כי אם בה או בעבורה⁶.

בתורת הסוד מבואר שארץ ישראל היא מרכז העולם⁷, היא שורש כל העולם, וממנה ודרך מתפרקן כל העולם. כתוב על כך הרמב"ן: "ויש בה סוד עמוק, כי הארץ הזאת נדרשת בכל והיא הכל וכל הארץ מתרפנסות ממנה באמת"⁸.

ארץ ישראל נקראת בפסוק טבור הארץ: 'היושבי על טבור הארץ'⁹ וביארו חז"ל¹⁰ שהיא אמצעיתו של העולם - הנקודה הרוחנית בה נושקים העולם התיכון (קרי - העולם הגשמי המשוג בחושינו) והעולם העליון¹¹.

עד היכן מגיעה מעלהה של ארץ ישראל, עד שאמרו חז"ל: "כל הדר בארץ ישראל דומה כמו שיש לו אלוק, וכל הדר בחורל דומה כמו שאין לו אלוק"¹². יותר מכך אמרו חז"ל שם: "כל הדר בחורל כאילו עובד עבודה זרה"¹³.

יכלנו למנות מעלות נוספות של הארץ ולהציג את חשיבותה ומרכזיותה בח'י כל היהודי שומרמצוות, אך אין זו מטרת חיבור זה. נסתפק בציוט דברי המדרש התוליה את סבלים של ישראל בגולה באובדן ארץ ישראל: "ה' זוקף כפופים - ומ' הם הכהופים? אלו ישראל שגלו לחוצה הארץ, שמויים שגלו מירושלים לא זקפו קומתם"¹⁴.

ב. חיוב העליה לארץ ופרטיו

³ שבט מוסר פ"ב, ל"ז ל"ט.

⁴ רבイ אלחנן ורמן, 'קובץ מאמרם' עמ' קכ"ט.

⁵ ספרי, דברים י"א.

⁶ רמב"ן, בראשית כ"ח י"ז.

⁷ כוזרי ב' י"ד.

⁸ ספרי דברים י"א י"ב.

⁹ רמב"ן שם.

¹⁰ יצחקל י"ח י"ב.

¹¹ מדרש תנחות מא פ' קדושים י'

¹² ראה תענית דף ה' עמו א': "אמור הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה, ומ' איבא (האם יש) ירושלים למטה? און (כו), דעתך: ירושלים בנזיה כעיר שחוברה לה ייחדי, וואה ברשי' שם".

¹³ כתובות ק"ג.

¹⁴ כתובות ק"ג.

¹⁵ 'שוחר טוב' קמ"ו. מקורות נוספים המדברים במלעת א' ניתן למצוא לרוב בספר 'זאת הארץ' להרב מנחם גריליך וכן בספר 'ציוון' בבית חיינו' להרב יואל שורץ ועוד.

מלבד סגולותיה המיחודות של הארץ וחשיבותה, כפי שהובא לעיל, הטילה התורה חיוב (מצווה) על כל יהודי לעלות ארץ, ולהילופין, אם הוא כבר נמצא בארץ חל עליו איסור לצאת את הארץ ללא סיבה.

"אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא למדוד תורה או לישא אשה או להציג מן העכו"ם ויחזר לארץ, וכן י יצא הוא לשחרורה. אבל לשכון בחוצה לארץ אסור אלא אם כן חזק שם הרעב עד...".¹⁶

הרמב"ן מונה את מצות ירושת הארץ והישיבה בה במנין תר"ג המצוות:

"ואומר אני כי המצווה שחייבים מפליגים בה והוא דירת ארץ ישראל, עד שאמרו¹⁷ כל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעניין כעובד עבודה זרה.... הכל הוא מצות עשו שנצטווינו לרשות את הארץ לשבת בה. אם כן היא מצות עשו לדורות, מתחייב כל אחד ממנו [מאיתנו] ואפילו בזמן [הגלות]."¹⁸

לדעת הרמב"ן אין זו מצווה כללית המוטלת על המלך או על הסנהדרין, אלא זו מצווה המוטלת על כל יחיד ויחיד. כמו כן מדגיש הרמב"ן שמצוות זו נהגת גם בזמן הגלות. רוב הפסוקים כתבו שאף הרמב"ם, שלא מינה מצווה זו בתר"ג המצוות שבספרו, מודה שמצוות זו קיימת ונוהגת גם היום.¹⁹ בשלב זה לא נמנה את הרבנים הרבה, מכל החוגים, שעודדו לעלות ארץ וליישב את הארץ, ואשר סברו שלא רק שכן איסור לעלות ולישב את הארץ בזמן זהה, אלא אדרבא, יש בכך מצווה גדולה. בהמשך הפרקים נמנה אותן - כל אחד בתקופה הרלוננטית לו.

מדוע לא הורו/מוציאו הרבנים לכל היהודים לעלות ארץ?

העובדת שככל יהודי מצווה לעלות ארץ מעוררת כМОובן את השאלה כיצד זה נמצא ונמצאים יהודים רבים, וביניהם מגדולי הדורות, שלא עלו/עוולים ארץ? שאלה זו נשאל כבר בזמןו מהה"מ מרוטנבורג, שהיה מגדולי הראשונים (חי במאה השתים-עשרה), והוא עונה:

"...וששאלת - למה לא הלאו גdots לישראלי לשם [לארץ ישראל]? ... והיו צריכים להתבטל מלימודם ולשוט [לחפש] אחר מזונותם, ואמרין [ואמרו] בפרק מי שהוציאו דמותר לצאת מארץ ישראל לח"ל אחר רבו ללימוד תורה, כל שכן שאין ליך מרבו בח"ל לארץ ישראל, וכל שכן להתבטל מתלמידו ולשוט אחר מזונותי".²⁰

כלומר, לחיוב העליה ארץ יש כלליים וגבילות על פי ההלכה, וכיון שתלמיד תורה דוחה את מצווה יישוב ארץ ישראל ומתריר לצאת מהארץ לח"ל (כגון למי שבארץ פרנסתו קשה עד שאין מזמן למדוד תורה), כל שכן שני שמי שכבר נמצא בח"ל והוא מסודר מבחינה רוחנית, ואם יבוא ארץ יהיה טרוד לפנסתו וכדומה, עד שלא יוכל למדוד כפי שהוא לומד בח"ל - ודאי שאין מחייב לעלות, ואולי אף אסור לו

¹⁶ רמב"ם הלכות מלכים ה' ט'.

¹⁷ כתובות דף ק"ה.

¹⁸ הרמב"ן בהשגתיו לספר המצאות של הרמב"ם, מצווה עשה ד'.

¹⁹ ואף שבעל המגילת אסתור כתוב בדעת הרמב"ם שזמן הזה אין מצווה יישוב ארץ ישראל נהגת בגל שלוש השבועות, כבר דחו האחרונים את דבריו. ע' ש"ת יחות דעת חלק ה' סימן נ"ז ובחלק ג' סימן ס"ט בהרחבה.

²⁰ מצוטט ב'כל בו' ס' קכ"ז, וכן כתוב באורחות חיים' חלק ב, וכן התשבע"ץ סימן תקס"א.

לועלות, שהרי הוכרע בהלכה שמצוות תלמוד תורה דוחה את מצות ישיבת ארץ ישראל.

וכן אמרו בתלמוד: "כל זמן שברוך בן נירה קיים לא הניחו עזרא ועליה".²¹ ככלומר, שיבת ציון בבית שני התעכבה כל זמן מרבו של עזרא הסופר, מי שהיה מנהיגם של העולים, עדין היה בין החיים.

וכן מצינו בתלמוד: "כשם שאסור ליצאת מא"י ללבול - כך אסור ליצאת מבבל לשאר ארצאות",²² וביאר רשי: "לפי שיש שם ישיבות המרביצות תורה תמיד" וביאר המאירי: "שכל מקום שחכמה ויראת חטא מצוים שם דיינו הארץ ישראל, שכל מה שאמרו כל הדר בחו"ל דומה כמו שאין לו אלוק" - לא אמרו אלא מפני שסתם ח"ל אין חכמה ויראת חטא מצוים בה לישראל לרוב הצרו, וסתם א"י - חכמה ויראת חטא בה, עד שמתוכם משיגים כבוד בוראים וזוכים להנות מזיו השכינה".

ר' שמואל קראנסנפוריקי אשר שימוש הרבה בעיר בחו"ל, פנה אל החפש חיים בשאלת האם מותר לו לעלות ארץה, בשעה שעלייתו זו עלולה לגרום לביטול השיעור בתלמוד אותו היה מוסר לבני העיר. החפש חיים ענה לו שענין ישיבת הארץ ישראל הוא עניין גדול, אך לימוד תורה הוא מצוה גדולה יותר, ובמיוחד בזמן זהה (המכتب נכתב בשנת תרע"א 1911) שהמיןנים החריבו את כל ישראל, אסור לרבנים לעזוב את צייר הארץ ללא רועה. ומסיים החפש חיים: "זה אחד מהטעמים שאנכי אינני נוסע לארץ הקודש".²³

גם ה'ח'זון-אייש' כתוב באגדת: "כי ארץ פולין אשר היישבות קבועות בה והחסיד החפש חיים שליט"א שוכן בה ושאר גdots הילו התורה והיראה, דינה הארץ ישראל, ושאר המדינות בחו"ל".²⁴

איסור שלושת השבועות²⁵

כנגד כל השיקולים שהובאו לעיל והמחייבים עליה ארץ, עומדים, כאמור, דברי התלמוד²⁶ המזכיר שלוש שבועות שהשביע הקב"ה את הארץ ואומות העולם, כאשר שתי שבועות נוגעות לישראל והשלישית לאומות העולם:

א. "אחד - שלא יעלו ישראל בחומה",²⁷ רשי שם: "יחד, ביד חזקה".

ב. "ואהבת - שהשביע הקב"ה את ישראל שלא יمرדו באומות העולם".

ג. "ואהבת - שהשביע הקב"ה את העכו"ם [הגויים] שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מד'",

בהמשך שם מזכירה הגمرا שבועה נוספת כלפי עם ישראל: "שלא ירחקו את הקץ", ככלומר - שלא יעשו מעשים המעכבים את הגואלה. היו שדייקו מזה שادرבא, יש עניין לעשות מעשים לקירוב הגואלה, אך רשי מזכיר גירסה אחרת בגמרא: 'שלא ירחקו את הקץ', אשר לפיה נראה שאסור לעשות מעשים לקירוב הגואלה, אלא יש להמתין עד שהקב"ה יגאל את ישראל.

והנה עד לעת החדש לא נזקקו כמעט הפסיקים לדון בסוגיה זו, שכן מספר העולים היה קטן ולא היה מצב של עלייה בלבד - ביד חזקה', אך על רקע התגברות העלייה

²¹ מגילה ט"ז.

²² כתובות ק"א.

²³ מצוטט במאמר דארעא ישראל חלק ב' עמ' כ"ח..מן הרואין לציין שבעת שהיא כבר החפש חיים זיין מופלג, בשנת תרפ"ה 1925, הוא ניסה להגשים את רצונו משכבר הימים ולעלות ארץה, ואף בנו לו בית בפ"ת, אך גdots אירופה בקשרו שלא ישאיר אותם עצמן ללא רועה. וראה בספר חפש חיים על התורה פרשת בא שבשנת תרפ"ז החליט הח"ח לעלות ואך שלח את חפציו לירושא, אך אשטו חלטה ונטרפה השעה. הדברים מסופרים מכלי ראשון בספרו של רבינו בן ציון ידלר: "בטוב ירושלים" עמ' של"ב, שם הוא מספר שרבו - רבינו זרח ברורמן, הוא שdag להזכיר לחפש חיים מקום מגוריים בפ"ת ליד ישיבת לומזה.

²⁴ 'קובץ אגרות חזון' א', חלק א', אגרת קע"ז.

²⁵ בירור מקיף בסוגיה זו ערך הרב שמואל הכהן ינגרטן בספר 'השבועי אתכם' עיונים ובירורים בעניין שלוש השבועות, ראה שם עמ' 13 ולהלאה.

²⁶ כתובות דף ק"א.

ארצה למן הרבע האחרון של המאה ה-19 נזקקו גdotsלי ישראלי שאלת זו. רוב מניין, ורוב בניין של גdotsלי ישראלי בדורות האחוריים, כפי שנראה בהמשך - אף קודם לכן, סברו שאין לחוש לשבועות, וזאת מטעמים שונים:

א. כתוב בעל האבני נזר:

"וכל הפסקים [רי"ף, רמב"ם, רא"ש, טור ושולחן ערוך] לא הביאו דין החמש שבועות שנשבעו ישראל, דזה אין עסק בהלכה, דבאמת האדם עצמו כמו שהוא בגוף לא נצווה, רק שורש הנשמה למעלה... על כן לא הביאו הפסקים".²⁸

בעל האבני נזר מאריך שם²⁹ להוכיח שעם ישראל לא נשבעו לקבל את השבועות על עצמם, אלא, השבועה הייתה לשורש נשמותיהם למעלה, על דרך שאמרו חז"ל שהatinוק קודם לידתו משביעים אותו - 'תהי צדיק ואל תהי רשע'.³⁰
ב. יש הסוברים שהשבועות התייחסו רק לגלות בבל.³¹
ג. דעת הגרא"א שאיסור השבועות נאמר רק לעניין בנין בית המקדש: "השבועת אתם שלא יצאו מאליהם לבנות בית המקדש".³²
ד. ר' חיים ויטאל, תלמידו המובהק של האר"י זל, מוכיח מתוך ספרי קבלה שהשבועות היו רק לאלף שנים:

"...השבועת אתם בנות ירושלים וכו' פירוש הדברים: כי הנה הייתה השבועה הגדולה לאלהי"ם שלא יעוררו את הגואלה עד שאותה אהבה תהיה בחפש ורצון טוב כמו שכחוב עד שתתחפש, בן העובד את אביו. ועיין בכל פלטרין דיליה ובכל גניין דיליה, ולא כעבד העובד במשנה ולוקח המשפחה ע"מ לקבל פרס. וכבר אמרו רבותינו זל כי זמן השבועה היא עד אלף שנים כמו שאמרו זל בבריתא דר' ישמעהל בפרק היכלות ע"פ דניאל".³³

ה. טענה נוספת ועיקרית שהזיכירו הפסקים, בעיקר לאחר הצהרת בלפור (תרע"ז 1917), ועוד יותר לאחר שהוחלט בשנת תרפ"א 1921 על ידי 'חבר הלאומנים' להטיל על בריטניה את ביצוע הצהרת בלפור, היא, שכיוון שיש רשות מאותות העולם עלילות - פקע איסור השבועות. וכך כתב אז אחד מגודלי הדור, ר' מאיר שמחה מדווינסק, בעל ספר 'אור שמח':

"כעת הסבה ההשגה אשר באספת הממלכות הנאורות בסן-רמו, ניתן צו אשר ארץ ישראל תהיה לעם ישראל, וכיון שסר פחד השבועות וברשיון המלכים - כמה מצות ישב ארץ ישראל, שколה נגד כל המצאות - למקומה, מצוה על כל איש לסייע בכל יכולתו לקיים מצוה זו".³⁴

ברוח דומה כתבו רבי עקיבא יוסף שלזינגר³⁵ וה'אבני נזר³⁶ וכן מדויק במהרש"א בכתובות.³⁷

²⁸ שו"ת 'אבני נזר' חלק יורה-דעה סימן תנ"ד אות ב'.

²⁹ שם - אותיות מ"ד, מ"ה.

³⁰ נידה דף ל' עמ' ב'.

³¹ 'ההפלאה' מובא בא'בני נזר' תנ"ד אות מ"ב, וכן דעת ר' ישמע מקוטנא בספרו 'ישועות מלכו' סימן ס"ו, וכן יש המדיקים בדברי רשי' שיר השירים ב' ז' .

³² סידור הגרא"א בנגלה ונסתור בפרioso על שר השירים ב' ז' (דף מ"ח).

³³ ספר עץ חיים - הקדמת מורהח"ז על שער ההקדמות.

³⁴ 'אוצר הארץ' תרפ"ד עמ' פ"ג, מצוטט בספר 'השבועת אתם' לרב שמואל הכהן וינגרטן עמ' 25.

³⁵ 'ברית עולם' דף מ"ט.

³⁶ 'אבני נזר' חלק י"ד סימן תנ"ד אות נ"ו.

מן הרואין לציין שאף הרב קלישר, מראשי הציונות הדתית, התייחס לשבעות. בתשובה לטענה כי תעמולתו ליישוב המוני בארץ ישראל היא בנויגוד לשבעה שלא עלו בחומה, ענה הרב:

"הזהרה 'מה תעירו ומה תעורר' היא רק לבן נעה ביד חזקה לחומות ירושלים כمفorsch בש"ס ... ופירש ר"י: 'בחזקה', וגם שלא יمرדו באומות... ולא השבעינו רק שלא נהיה מן המעלפים לעלות ההר בהזקה... כן יסוב בעל המסיבות יתברך לנו [כמו שהיה בראשון כורש בימי נחמיה]"³⁸.

בצורה דומה כותב הרב אלקלעי, גם הוא מראשי הציונות הדתית:

"ומושבעים אנו מפני נביי האמת שלא נمرוד באומות העולם חס ושלום... חיללה לנו מעשות בדבר הרע זהה, להרים יד נגד אドוני הארץ, כי אם בבקשת ובתחנונים... והקב"ה יטה את לב מלכי הארץ לחת את שאלתם..."³⁹.

נמצא שלדעת רוב גdots ישראלי, לאחר שניתנה הסכמת האומות לשיבת ישראל לארצם - מותר ואף חובה לעלות ארץ - אף בהמון (על עליית יחידים וקבוצות קטנות לא היה מעולם וויכוח שאין בזה משום התగורות באומות או דחיקת הקץ).⁴⁰

ג. בין יישוב ארץ ישראל להקמת מדינה חילונית

יש להבחן בין הסכמתם ויעודם של גdots ישראלי לעלייה ארצת, לבין יחסם המשווג להקמת מדינה יהודית-חילונית לפני בית המשיח, כאשר לפי הנתונים דאז היה בזה חשש שהקמת מדינה זו תגרום ליהודים רבים להפסיק לנצח גאולה השלמה לה חיכו כל הדורות, וכן עלולה מדינה זו לשמש כמכשיר להעברה על הדת. גdots ישראלי בדיוניהם ב'הכנסייה הגדולה' במריבנד (תרצ"ז 1937) דנו בשאלת החלוקה של ארץ ישראל והקמת מדינה יהודית על שטח קטן מאדמות הארץ - כפי שהציגו אז ועדת פיל הבריטית. הדעות בשאלת זו היו חלוקות, בין השוללים היו גdots רבני ליטא: הרב אלחנן וסרמן - תלמידו המובהק של החפץ חיים, הרב אהרון קויטלר, הרב מנחם זמאן מפולין, הרב דושינסקי - רבה של יהדות החרדית בירושלים וכל רבני הונגריה, וכן, מסר רבבי אלחנן וסרמן, נוטה דעתו של רב חיים עוזר גרויז'נסקי - מי שהיה באותו שנים רבם של כל בני הגולה. דעתם הייתה שיש לדוחות את הצעה על דבר הקמת מדינה יהודית, מפני שהוא כפירה באמונה בביית המשיח (החשש היה שהתנועה הציונית החילונית, על ידי תעמולתה הרחבה תתאר את המדינה הזאת כאילו יש בה משום גאולה שלמה),⁴¹ ובפרט חששו שמדינה יהודית קטנה זו תיבנה על יסודות הכפירה, דבר שיש בו חילול שם שמיט (יש לציין שככל המוסדות הטרומי-מלךתיים כמו 'הoved הלאומי', 'הSOCIONOT' ועוד היו אז בידיים חילוניות, עובדה שעל סיבתה נעמוד בהמשך).⁴² בעודם טענו אלו שצדדו

³⁷ דף קי"א עמ' א', בדיור המתהיל "שלא עלו בחומה".

³⁸ 'דרישת ציון' מהדורות ד"ר קלזונר עמ' קמ"ג.

³⁹ כתבי הרב קלישר, חוות קלזונר עמ' ל"ח.

⁴⁰ כן מזכיר במרחשת"א כתובות קי"א עמ' א' ד"ה 'שלא עלו בחומה', וע' מאמרו של רבינו רפאל קצנלנבורג "שינוי מקומו עמד" בהמעין תשרי תשכ"ח.

⁴¹ כך מבואר במסמך רשמי שהוציא ע"י מזכירות מועצת גdots הדרורה על דיוני המועצה בעיתת א', ח' אלול תרצ"ז, מצוטט ב"מקטובי" עד ה' בא"ר" עמ' 281

⁴² עיתון "הפרדס" שנה יא' חוברת ז' עמ' 8. הדברים נכתבו סמוך לאיורים המתוארים ומוצוטרים בספרו של צבי יינמן "מקטובי" עד ה' בא"ר" עמ' 283. כדי לדעת שבספר: "התקופה הגדולה" הושמו שמותיהם של ר' אלחנן וסרמן ור' אהרן קויטלר הצדדים את הצעת החלוקה, וכך גם נכתב שם בצורה פסקנית שרוב גdots

בהסכמה להצעת החלוקה (האדמוריים מביאן, סדיgorה, הרב צירלזון, הרב זלמן سورוצקין ועוד): "כי אפשר להסכים לפי חוקי התורה להקים מדינה יהודית בחלוקת של הארץ ישראל, בלי לכפור על ידי כך באמונת ביהושע הגואל, ואין לחוש ש'החופשיים' ירדפו במדינה היהודית את הדת, ועל כן אסור לדוחות בהחלט [בוחלטיות] דבר מדינה יהודית אלא צריך לדרש את הרחבה גבולותיה ולהזכיר שחוקת מדינת היהודים תהא על יסודות הדת והמסורת...".⁴³

בוחלטות שנתקבלו על ידי מועצת גdots הلتורה בסיכום הדיונים בכנסיה הגדולה הודגש כי הגוללה השלהה תבוא רק על ידי המשיח, וכי קיום מדינה יהודית אפשרי רק אם המדינה תכיר בחוקי התורה כחוקה היסודי שלה ושהנהלת המדינה תהיה על פי התורה.⁴⁴

נמצא, שהכרה של היהדות החרדית במדינה יהודית אשר אינה מתנהלת על פי התורה לא תוכל לעולם להיות הכרה 'זה יורה' (לכתחילה), אלא רק הכרה 'זה פקטו' (בדיעבד).

יש להזכיר, שבנוסף לכך גdots הلتורה והתנוגדו ומתנגדים לכל פעילות אשר יש בה משומות התגוררות באומות ובכלל זה העربים. לכן הם טוענו מАЗ וממהיד שיש לבוא עם העربים לידי הסכמה ולא לנקר את ענייהם מתוך התנשאות וגאויה, באשר מלבד האיסור להתרגורות באומות אותו הזכרנו, ציוותה אותנו התורה: "הצפינו עצמכם",⁴⁵ ואמרו חז"ל במדרש: "אם ראיתם אותו [את עשו] מבקש להתרגורות בהם - אל תעמדו כנגו, אלא הצפינו עצמכם מען עד שיüber עולםו...".⁴⁶ במילים אחרות - אל תבלטו, אל תשכחו שאתם עדין בגולות, מוקפים מסביב במאות מיליוני ערבים. ההתעלמות מהמרכיב הגולותי שביהדות של קודם ביהושע המשיח היא טעות מסוכנת, והיא בבחינת לסתוך על הנס, וכבר אמרו בתלמוד שאין לסתוך על הנס.⁴⁷ כפי שנראה בפרק המאוחרים יותר, הפרעות והפוגרומים מצד העربים פרצו רק לאחר שהנהגה בארץ עברה לידי התנועה הציונית ובני העליות החלילניות של שנות העשרים (עליה שלישית ורביעית) ניקרו את עיני העربים בהתקנותם המתנשאות ובהפגנת רצונות להשתלט עליהם. התגרות זו באומות היא שהולידה את השנאה התהומית בין שני העמים והיא אשר גרמה לנחלי הדם היהודי שנשפך מАЗ ועד היום.

ישראל הסכימו להצעה בדבר הקמת המדינה יהודית, בשעה שבוחלטות מועצת גdots הلتורה לא דובר כלל על הקמת מדינה. פרטיהם - צבי יינמן "maktobiz עד ה' באיר" עמ' 285-282.

⁴³ שם.

⁴⁴ הוחלטות בלשון מצוטטות ב"maktobiz עד ה' באיר עמ' 279.

⁴⁵ דברים ב' ג'.

⁴⁶ דברים רבה א' יט, ליקוט שמעוני רמז לתתיו.

⁴⁷ שבת דף ל"ב עמ' א'. דברים ברורים בנושא זה של איסור התגרות באומות עיין - 'קובץ מאמרים לר' אלחנן סרמן עמ' קכ"ג, וכן 'مقالات ומאמרים' לר' אלחנן י"ב מכתב י"ב ועוד מכתבים שם.

2. הארץ ויישובה עד לחידוש היישוב (עד שנת ה-ת"ק 1740)

קודם שניגש לבירור דעת גולי ישראל על העליה וההתיישבות בעת החדשה, מן הרاءו לתאר בקצרה את אשר עבר על הארץ במשך אלף וسبعين מאות שנים שהלפו מאז יציאת עם ישראל לגלות ועד תחילת שיבת ציון. תאור זה בכחו להאיר את הקשיים בפניהם عمדו מחדשי היישוב בעת החדשה, עת באו ליישב כברת ארץ אשר הפכה במשך שנות הגלות הארכוכות למדבר שטחה, השורץ שודדים ומועד למחלות ופגעי טבע.

תולדות ארץ ישראל למן חורבן בית שני (סוף המאה ה-2) ועד לחידוש היישוב הינן מסכת ארוכה של מלחמות בהן עברה הארץ מיד ליד פחות מעשרים פעמיים. לחוסר היציבות של השלטון הייתה השפעה הרסנית על הארץ - הן מבחינה כלכלית והן מבחינה בטחונית. מלבד זאת, תנאי הארץ הקשיים: הבצורות, המחלות ורעידות האדמה הפכו את העליה לארץ לא פעם, לעניין הגובל בפיקוח נפש. מסיבה זו לא רבו העולים אליה בפרק זמן זה, אולם מאידך, בתקופות שבהיה קל יותר לחיות בארץ - השתדרו היהודים לעלות.

פרופ' מרדיqi אליאב: "המלחמות המרבות והכיבושים התקופיים הפכו את ארץ ישראל לאוכלת יושביה. החרב היה מרובה מן הבניוי, הדריכים היו עזובות והאדמה הייתה לשמה. בני היישוב היהודי הקטן סבלו קשות מהתנכלות השלטון, מאיבת האוכלוסייה ומפגעי האקלים... ועם כל זאת המשיכו לקיים את מצות יישוב ארץ ישראל ושמרו על רציפות הקשר שבין עם וארציו".⁴⁸

המניעים לעליות בתקופה ארוכה זו היו תמיד בעלי רקע דתי:קיימים את מצות יישוב ארץ ישראל, להמצא נוכח פתח השמים, לעורר את השכינה לשוב לציון וכדומה. ולכן, כפי שנראה, בין העולמים מצוים היו דוקא רבים מגולי ישראל שעזבו עולם ומלואו ובאו לארץ ישראל לרצות את אבניה ולהונן את עפרה.

ראוי לשים לב לנוקודה מענית: במשך תקופה ארוכה זו, לא הופיע ארץ ישראל בשמה על המפה הפליטית של העולם. היא הייתה תמיד רק חלק מפרופוננציה גדולה יותר: רומית, ביזנטית, פרסית, ערבית או תורכית. גם בתקופה הצלבנית כאשר קמה בארץ, לתקופה קצרה (1097-1190), ייחידה פוליטית עצמאית ("מלכת ירושלים") - לא הייתה זו אלא כעין קולוניה של מדינות אירופה אשר תמכה בה בסוף ובхиילם (אבירים). בערים כמו מושבות של סוחרים שנחנו מאוטונומיה, ובראשן עמד 'קונסול' שמונה מטעם שליטונות ארץ המולדת אשר באירופה. הקובשיים לא התישבו כמעט בשטח חקלאי, שטחים אלו נשאו בידי האוכלוסייה המקומית.⁴⁹ ככלומר, הצלבנים נהגו בארץ כקובשים ולא כתושבים, ולכן גם לא פיתחו בארץ תרבות יהודית משליהם, בהיותם סמוכים על שולחן מדיניות מוצאים.

⁴⁸ בהקדמה בספר: "א"י ויישובה במאה ה-19", עמ' - י"א.

⁴⁹ רפל, *תולדות א"י*, כרך ב' עמ' 8 - 396.

החוקר משה שרון: "מסתבר מתווך עיון וחקירה, כי תולדות ארץ ישראל קשורין קשר אמיתי כל כך בתולדות עם ישראל, עד שכאשר זה [עם ישראל] איןנו קיים כיחידה מדינית עצמאית בה - אין לה [לא רק] היסטוריה משלה".⁵⁰

נקודות ציון בתולדות הארץ ויישובה⁵¹

• לאחר חורבן הבית השני (70 לספ'), ועוד יותר לאחר מרד בר כוכבא (134 לספ') נשרו בארץ רק יהודים מעטים, הרוב הושמד או הוגלו. על חורבות ירושלים הוקמה מושבה רומית ("אליה קפיטולינה") ועל היהודים נאסרה היישבה בירושלים ובשביתתה. למורות הגזירות הכלכליות והמצב הרוחני הקשה של היישוב נמשכה היצירה הרוחנית בארץ ובאה לידי ביטוי בחתימת המשנה בארץ על ידי רבי יהודה הנשיא (סוף המאה השנייה לספ'), בחיבור התלמוד הירושלמי על ידי רבי יוחנן כמאה שנים אחר כך, בקביעת עיבור השנה רק על ידי חכמי ארץ ישראל, בקיום ישיבות בארץ ישראל ובנליה של תלמידי חכמים ממרכז הגלות (אך מבבל) ללימוד תורה בארץ.

• במאה הרביעית מוכרצת הנצרות כדת הרשמית של האימפריה הרומית, דבר הגורם לרדיפת היהדות בעולם ובמיוחד בארץ ישראל המוכרזה כקדושה לנצרות. השפלת היהודים והמצאותם בגלות נתפסת כאישור לטענות הנוצרים שהקב"ה, בכיכול, עזב את עם ישראל ובחר בהם. את אט, בעקבות הרדיפות, מועתק המרכז הרוחני מארץ ישראל ללבול (סוד עיבור השנים הועבר לגולה בשנת 359 לספ').

• במאה החמישית נשלהט מיהודי הארץ, בין היתר, הזכות לשרת בצבא והם נדחקים מעבודת האדמה. הנצרות מצליחה אז לבטל את מוסד הנשיאות, ובזה בטלה מן העולם ההנעה היהודית המרכזית שmarcaזה היה בארץ.

• בשנת 614 כובשים הפרסים את הארץ.

• במאה השביעית (628 לספ') כובש הרקליס הביזנטי את הארץ. הוא מוסר את יهודי הארץ בידי הנוצרים, והללו עורכים בהם טבח. היישוב היהודי בארץ מתדלדול והופך למייעוט חסר משקל. מעתה אין כמעט הבדל בין המרכז שבארץ ישראל לבין המרכזים היהודיים שהפתחו בינותיהם בגולה.

• בשנת 638 לספ' כובשים העربים את הארץ, חופש הדת מושב על כנו ונינתן ליודים לחזור ולפתח את חייהם הקהילתיים ללא הפרעה. מתחדש יישוב היהודי של ירושלים, כמה קהילה יהודית ברמלה, וכן נמצאות קהילות יהודיות בטבריה ובחברון. מתווך מסמכים שנתגלו בגניזה של קהיר עולה כי:

"במאות הראשונות לשולטן הערבי הייתה הארץ מוקד לעליה לרגל ואף להתיישבות של יהודים. מושאות נפשם של עולי הרגל הייתה ירושלים... בעיקר מצטייר קיומה של אוכלוסייה ניכרת של יהודים... בירושלים. עולי רגל מארצאות קרובות ורחוקות הctrpfo ליהודי ירושלים, מי לישבת ארעיומי לישבת קבוע. מתווך הגניזה אנו למדים על יהודי מארץ רוסיה שניסעה לעלות ארצה! בין העולים רבו 'אבל ציון', אנשים אשר התנזרו מהנאות העולם הזה ופסיקו לעסוק במסחר ובמלאכה, כדי להקדיש את כל זמנה לתפילה ולתchingה ליד שרידיו של המקדש החרב".⁵²

⁵⁰ רפל, *תולדות א'*, כרך ב', עמ' 447. יש בעיר על דבריו שההיסטוריה של א' אינה תליה דוקא בקיים מדינה יהודית עצמאית בארץ כמו שהיא תליה במצוותם של יהודים בארץ. בהמשך החיבור נראה כיצד במקביל לתהליכי של שיבת ציון היפה א' למקומם אליו נשואות עיני האומות כולן - עד באמצע המאה ה-19 הרבה לפני שחלמו על הקמת מדינה יהודית.

⁵¹ מלוקט מתוך "תולדות א'", ועוד ספרים

⁵² *תולדות א'*, כרך ב', עמ' 7-376.

מайдן, תקופת השלטון הערבי הייתה תקופה של חוסר בטחון מוחזע: מרידות וمسעות פלישה זעזו מדי פעמיים את הארץ, הארץ עברה ידים - משליטי בית אומה לשלייטי בית עבאס, הארץ נכבשה שוב על ידי איבן טולון ב- 868, גודדי הקרים מיליטרים פלו ארצה פעמיים (ב- 971 ו- 977), בשנת 975 חדר ארצה צבא Bizanti, מרידות של בדווים פרצו בשנים 898, 1024, 1042.

♦ בשנת 1070 חדרו ארצה גודדים של תורכים סלג'וקים והשתלטו על הארץ, אך ב- 1078 הצלicho הפטימיים לשוב ולכובש את ירושלים והדרום. 1080 - טוטוש הסלג'וקי כובש את הארץ, 1090 - הפטימיים כובשים שוב את הארץ. כמובן שככל כיבוש כזה גרר הרס וחורבן של ערים שלמות. לא פעם הושמו היהודים בסיווע לצד שכנוגן ונענשו בטבח ובביזה.

♦ מלבד זאת פקדו את הארץ רעים אדמא בשנים 1016 ו- 1033. ♦ בשנת 1099 כובשים הצלבנים הנצרים את הארץ. היהודים נוטלים חלק פעיל בהגנת ירושלים וחיפה. כותב קרוניקות גרמני בן המאה ה-12 מספר על היהודי חיפה:

"התושבים היהודים עלו על החומות עם בנשך ביד, וערכו פעולות הגנה לרוב, עד כי הנוצרים שהווכו מכות שונות במשך חמיש עשרה ימים, משכו ידים מכל התקפה נוספת, כשהם מיוואים לחלוין".⁵³

אך לבסוף הם נתבחים עם מרבית האוכלוסייה - יהודים ומוסלמים, חלק מהיהודים נמכר לעבדים.

♦ בשנת 1187 כובשים המוסלמים בראשות צלאח א-דין את הארץ מהצלבנים, ♦ בשנת 1191 חוזרים הצלבנים, במסע צלב שני, וכובשים שוב חלק מהארץ, אך גם מסע הצלב השליishi, הרביעי וה חמישי, לא הועילו לנוצרים לכובש שוב את ירושלים. חולשת מדינת הצלבנים הביאה לגידול היישוב היהודי בארץ:

"באotta תקופה החלה עלייה ניכרת של יהודים לארץ ישראל, ביחוד מתחומי השלטון של האיסלאם... ומעל לכל הגעגועים הנצחים לארץ האבות - עודדו לעלייה ארץ גם רבים מיהודי אירופה... תנויות משיחיות מתעוררות במאה ה- 13 באירופה והעלייה גברה ולהלכה... כוונתם הייתה לבוא ולהשתקע בארץ...⁵⁴

♦ בשנת 1260 כובשים המונגולים והטררים את הארץ, אך מגורשים על ידי הממלוכים.

♦ בשנת 1299 חוזרים המונגולים וכובשים את הארץ, אך ב-1303 הם מגורשים שוב. ♦ שנות 1240 - היא שנות 5000 לבריאות העולם. העולים נכנס לאלף השישי, אשר הוא כנגד היום השישי אשר בו נברא האדם - נזר הבריאה, הרומז למשיח,⁵⁵ הרקע לעליות בתקופה זו הוא הציפיות המשיחיות.

♦ ב-1211 - שלוש מאותRB נצרפת ואנגליה עולים ארצה, "אליהם הctrפו, כנראה, גם חלקים נכבדים מקהילות צרפת ואנגליה. בקרב העולים נמצאו בעלי שם בתורה ובמצוות מבין בעלי התוספות, כר' שמישון משאנץ ור' יהונתן הכהן מלוניל, עוד לא עבר דור אחד והארץ הפכה למרכו רוחני לקהילות ישראל".⁵⁶

♦ ב-1256 - עולה ארצה ר' יחיאל מפריז, גדול רבנייה של צרפת בדור ההוא, מבני התוספות... "ישיבת פריז" בעכו פתחה שעריה בפניו היהודי המזרחה.

♦ ב-1263 - עולה ארצה ר' משה בן נחמן (הרמב"ן), מכתבו המפורסם לבנו הוא עדות טוביה ביותר למצבו של היישוב היהודי, וכן כותב הרמב"ן:

⁵³ שם עמ' 413.

⁵⁴ שם עמ' 410.

⁵⁵ ע' רמב"ן בראשית ב' ג'.

⁵⁶ רפל, *תולדות א"*, כרך ב', עמ' 411.

"ומה אגיד לכם בעניין הארץ כי רבה העזובה וגדול השמן, וככלו של דבר, כל המקודש מhabרו חרב יותר מhabרו, ואין ישראל בתוכה [בירושלים] ... כי מעת באו הטטרים ברחו משם, ומהם שנהרגו בחרבם, רק שני אחים צבעים... ואלייהם יאספו עד מניין מתפללים בשבותות... כי העיר הפקר וכל הרוצה לזכות בחרבות זוכה".⁵⁷

♦ בשנת 1286 העליה מגרמניה הגעה לממדים כה גדולים עד שהקיסר הגרמני ציווה על החרם רכושם של היהודים הנמלטים למדינת הצלבנים. גם ר' מאיר מרוטנבורג, מנהיגם של יהדות גרמניה, ניסה לעשותו דרכו לאرض - אך נתפס והושלך לכלא עד מותו.

♦ בשנת 1291 משלימה הקיסרות המצרית הממלוכית את כיבוש הארץ מהצלבנים בכיבוש עכו, תוך עשיית טבח נוראי ביודים ובנוצרים, והחרבת כל ערי החוף - דבר הגורם להרס קשרי המסחר הימי. השפלה הופכת לשממה.

כיוון שמרכוזם בקהיר - מזוניים הממלוכים את הארץ, דבר הגורם לכך שהשכטנים הבודווים הופכים לשטיטה האמיתית של הארץ. הם משתלטים על כל האזורים הפוריים, ומגיעים עד שער ירושלים ממש. מעשי שוד הופכים למעשים שבכל יום והארץ הופכת לארץ גזירה. כותב פליקס פאברי, נושא שביקר בארץ בסוף המאה ה-:

15

"הארץ יכולה היתה להיות טובה ופוריה, אילו היו אנשים לשכון בה ולעבדה, אכן חלקה הגדול של ארץ הקודש הוא מדבר".⁵⁸

♦ בשנת 1516 - כובשת הקיסרות הטורקית (עות'מאנית) את הארץ. במשך אותה מאה מחליח השולטן שבkowskiטה לשומר על הסדר והבטחון בארץ. על רקע זה, וכן בעקבות גירוש ספרד (1492) עולים לארץ אלפיים:

"עלים אלה, כיוון שהביאו איתם כשרון מעשה, יזמה ולעתים אף הון וניסיון רב, גילו מקורות חדשים לכלכלה ולמחיה. נוסדו אז בתים מלאכה וחירות, וכן עלו יפה ניסיונות חדשים בדיג... והניסיון להקים יישוב חקלאי מבוסס על גידול מטעים ופלחה בגליל התיכון...".⁵⁹

♦ היישוב בירושלים גדל עד כדי 300-400 משפחות, אך השלטונות רדפו את היישוב על ידי מיסוי כבד ומנעו את התרחבותו. היהודי ירושלים בஸירות נפש מוחררים את תלמידי החכמים ממס, חזק ממס הגולגולת כדי למשוך תלמידי חכמים לירושלים.

♦ תקופה זו ידועה כתקופת הזוהר של צפת, שננהנתה אז ממצב בטחוני טוב:

"בלב רבי מהרבניים ומגדולי התורה התעוררה השαιפה להקים מחדש מרכז דתי ורוחני בארץ הקודש, אשר ישמש אתחלתא דגאולה ויכשיר את הקרען לפניה. עשרות ומאות תלמידי חכמים מכל קצוות הארץ החלו לזרום לצפת ועד מהרה הפכה העיר למרכז הרוחני של האומה".⁶⁰

צעוד נוסף בהכשרת הקרען לגאולה, מנסה מהר"י בירב, מי שעמד אז בראש חכמי צפת, לחדש את ה"סמכה", כדי לחדש את התקופת המשפטית של בתיה הדין ("ויאשיבה

⁵⁷ מצוטט ב: בן- אריה, "ירושלים במאה ה- 19" עמ' 27.

⁵⁸ רפל, תולדות א", כרך ב', עמ' 462.

⁵⁹ רפל, תולדות א", כרך ב', עמ' 478.

⁶⁰ שם עמ' 485.

- שופטיך כבראשונה וייעציך בבחילה" ורק אחר כך: "ציוון במשפט תפדה"). בין גdotsי התורה בصفת של אוטם ימים אלו מוצאים את רבי יוסף קארו - מחבר השולחן ערוך, המב"ט, רבי שלמה אלקבץ, הרמ"ק, ר' דוד בן זמרה, האלישיך, הרב אזכרי - בעל ספר 'חרדים', ר' משה בן מכיר מהחבר ספר 'סדר היום' (הקים וניהל ישיבה בישוב עין זיתים), האר"י ז"ל, ר' חיים ויטאל, ועוד ועוד.
- בגליל היו באותה תקופה 12-13 יישובים יהודים, מהם שלושה עירוניים ועשרה יישובים כפריים, בהם עסקו עשרות משפחות יהודיות בחקלאות⁶¹
- ♦ במאה השש עשרה יוזמים דונה גראסיה וחטנה دون יוסף נשיא את הקמת טבריה השוממה. הם דואגים להקיפה חומה ובונם בה בתים ובית כנסת, ואף נפתחה בה ישיבה: "הנוסע התימני זכריה אלצ'אהרי שביקר בארץ בשנת 1567 מרבה להלל את ישיבת טבריה וחכמיה".⁶² יזון שכאשר נאלץ ר' ישעה הורוביץ, מחבר ספר השל"ה, לברוח בשנת 1624 על נפשו מירושלים - נמלט לבסוף לטבריה.
 - ♦ עקב החלשותה של הקיסרות - חלה התפוררות שלטונית גם במחוזות של ארץ ישראל. הורעו תנאי הבתוחן ואמצעי המחייה, המושלים פעלו להעшир את עצםם על ידי סחיטת התושבים, והחילילים - שהיו לרוב שכירי חרב, ניצלו את סמכויותיהם להתעمر באוכלוסייה. שבטי בדואים וחברות שודדים פשטו בארץ, וכל תנועה בדרכים הייתה בחזקת סכנה.
 - ♦ בשנת 1567 נבזות צפת לראשונה על ידי שבטי הבדואים. היהודים בורחים אל הרים וההרים שבסביבה. מושל העיר מענה את היהודים במעשי עול וחמס ואין השلطון הרופף מושיע. מוסדות התורה מתמוטטים ורבים עוזבים את העיר.⁶³ השוד הגדול בصفת בו נהרס בית הדפוס העברי הראשון. - 1599 רעב בעיר עקב בצורת ואhiba. 1602 - מגיפה בעיר. 1604 - נשדחת העיר ונבזות על ידי דרוזים, 1613 - העיר נחרבת בידי ערבים. 1628 - הדרוזים לוכדים את העיר ושודדים את היהודים, ושוב בשנת 1656 - מחריבים את היישוב היהודי.
 - ♦ בשנת 1660 בשל מרד הדרוזים נחרבת טבריה כליל, ועמה מתבטלים רוב היישובים היהודיים החקלאיים שבגליל.
 - ♦ בשנת 1621 - עולה השל"ה לירושלים. מטרתו - לפתח את היישוב: "כי רבים יבואו שם וירצו ליחbor [להתחבר] לי, השם יtan li חיים ובריאות שאעשה נפלאות בתלמוד תורה ובנהוגת הציבור".⁶⁴
 - ♦ התאוששות היישוב היהודי בירושלים הייתה קצרה ימים: בשנת 1625 קונה את משרת הפחה של ירושלים ערך רודף בצע, וימי שלטונו היו מן הקודרים ביותר שידעה העיר: היהודים נשדו, הוטלו עליהם מסים כבדים, וראשי הקהילה נחחשו בבית האסורים, היהודים נאלצו ללחות בריבית קוצה מאrabim כדי לפדותם, והחוות הלו ותפחו. לעיתים הם נאלצו לברוח מן העיר (1663).

" מבחינה כלכלית לא הייתה עוד ליהודי ירושלים כל תקווה להיחלץ מהמצוקה, שכן גם בעבודה לא הורשו לעסוק, ומסחר לא היה קיים בארץ".⁶⁵

- ♦ בשנת 1700 - עליית ר' יהודה חסיד ומאות חסידיו לירושלים, כשבדרך הם עורכים מסע תשובה ברוחבי פולין והונגריה. פעם ראשונה מזה מאות שנים שעולה ארצה קבוצה מיהודי אשכנז. הופעתם האירופית הייתה לצנינימ בעיני העربים אשר הלו להם כסף בריבית של 100% ויותר. ימים ספורים לאחר בואם ארצה נפטר מנהיגם והם נשאו ללא מנהיג. משלא הצליחו לעמוד בתשלום חובותיהם לבני הbatis העربים, נקהלו בשנת 1721 הנושים העربים ושרפו את בית הכנסת של האשכנזים על ספרי התורה שבו. רבים מהוואלים נהרגו והשאר נטאזו לכל עבר. ומאז ממש

⁶¹ שם עמ' 484.

⁶² שם עמ' 493.

⁶³ מתוך מכתבו לבנו, מצוטט ב"תולדות א"י" כרך ב', עמ' 497.

⁶⁴ תולדות א"י, כרך ב', עמ' 506.

כמماה שנה נרדף כל יהודי בעל חזות אשכנזית שהעז להופיע בירושלים. ארבעים החצרות שהצליחו העולים לרכוש בירושלים - הופקו על ידי הנושים העربים.

סיכום:

- ♦ אוכלוסיית הארץ מונתה בראשית התקופה העות'מאנית כמאה אלף נפש⁶⁵ לעומת הערכה של כמה מיליוןים בתקופה הביזנטית.⁶⁶ הידידות האוכלוסייה מעידה על המצב הקשה ששרר בארץ - הן מבחינה כלכלית והן מבחינה בטחונית, וזאת עקב הזנחה הארץ מצד השלטון המרכי בקושטא אשר היה עסוק במלחמות מלחוז. הזנחה זו גרמה לכך שמספר משפחות מיוחדות של אפנדים ניצלו את השלטון להתעשרותם הפרטנית, כשהחשיחיות עשויה שמות בכל חלקה טוביה. השלטון המרכי לא היה מעוניין לריב עם אותן משפחות, וכל זמן שהן גבו את המסים והעבironם לידי השלטון המרכי - העלימו השלטונות עין והניחו לאותם אפנדים לרדות ביישבי הארץ. מצב זה הפך את החיים בארץ, ועוד יותר את העלייה אליה - לנסיכון קשה מאד, ובזמן רבם אף ביטל את מצות העלייה ארץם משום שכמעט לא הייתה יכולה להתקיים בה.
- ♦ מצד שני - נוכחנו עד כמה חיבבו היהודים את הארץ, ועד כמה הם ניסו - ככל שיכלו, לעלות אליה, להתיישב בה ולפתח בה מוסדות תורה ויראה, שהרי מקרה מלא הוא: "כי מצוין תצא תורה ודבר ה' מירושלים".⁶⁷
- ♦ היהודים גם לא מסו בהתיישבות חקלאית ובחירות, אלא אדרבא - באותו זمانם ובאותם מקומות שהניחו להם - הקימו יישובים הבנויים על חקלאות וחרושת. גם לאחוזה בנשך הם ידעו כשריך היה, אף שבדרך כלל היה אסור להם לשאת נשך.

⁶⁵ תלדות א"י - עמ' 469.

⁶⁶ שם עמ' 451.

⁶⁷ ישעיהו ב' ג'.

3. הרקע במקורות לחידוש היישוב (החל משנת תק'ג 1740)

א. מהו הזמן המסוגל לגאולה?

כתב הרמב"ן:

"דע כי ששת ימי בראשית הם כל ימות עולם, כי קיומו יהיה ששת אלפיים שנה, שלכך אמרו: יומו של הקב"ה אלף שנה... ביום השישי בבקר - "תוצאת הארץ נפש חייה"... אז [ואחר כך] - נברא האדם בצלם אלוקים... זהו בן דוד הנעשה בצלם אלוקים.."⁶⁸.

כלומר, בריאת אדם הראשון מرمזות לבייאת המשיח, וכשմ שבריאת האדם הייתה ביום השישי לאחר בריאת יתר הברואים - כמו כן אורו של משיח עתיד לנצנצ' אחר מלכוותן של אומות העולם.

ביתר פירוט כתוב על כך הגר"א בפירושו בספרא דעתינוותא:

"ודע שככל אלו הימים ההן רמז לששת אלפיים שנה... וכל הפרטים שהן בששה ימים אלו הן מתנהגין בו-אי אלפיים כל אחד ביום ובעתו. ומכאן תדעת קץ הגאולה שהוא בעתה [על שם הפסוק 'אני ה' בעתה אחישנה']... ומשבע עני את הקורא בה' אלוקי ישראל שלא יגלה זה...".⁶⁹

מהו הזמן המדויק המסוגל לבייאת המשיח?

כידוע, ביהדות - היום בא אחר הלילה ("ויהי ערב ויהי בוקר"), מלכות אומות העולם מסמלת את זמן הלילה, ובשיא המשיח את בוא היום, וכיוון שהليل מהוות את מחצית היממה, הרי שאورو של משיח עתיד לנצנצ' רק לאחר מחצית אלף השישי, קרי - משנת ה' אלפיים תק' לבריאת העולם (1740) ואילך.⁷⁰

כתב בשם הגר"א:

עשר הפרשיות של ספר דברים (ניצבים-וילך נקראות בתורה במחובר ברוב השנים) מרמזות לעשר מאות השנים של אלף השישי לבריאת העולם.

- פרשה ששית "כי יצא" מ: ה' אלפיים תק' (1740), עד ה' ת"ר (1840).
- פרשה שביעית "כי תבוא" מ: ת"ר (1840) עד ת"ש (1940).
- פרשה שמינית "ניצבים-וילך" מ: ת"ש (1940) עד ת"ת (2040) בה מרמז יעוד הגאולה.⁷¹

לדברי הגר"א על חשיבות שנת ת"ר בטהילים הגאולה יש מקור ברור בדברי הזהר:
 "ובשש מאות שנה לאלף השישי יפתחו שעריו החכמה למעלה, ומעיני החכמה למטה, וכיין עצמו העולם להכנס באלף השביעי, כadam המכין עצמו ביום השישי אחר הצהרים להכנסת שבת.. וכנסת ישראל הקב"ה יקים אותה מעפר הגלות ויזכרו אותה וכו'".⁷²

כלומר, הזהר שנכתב בעבר בשנת 200 לספ' חוות שבשנת ת"ר 1840 תהיה פריצת דרך בעולם, מצד אחד - במידע, מצד שני - בהכנה לגאולה.

כתוב בספר "קול התור" לר' הלל ריבלין בשם הגר"א:

⁶⁸ בראשית ב' ג'.

⁶⁹ ספרא דעתינוותא, וילנא והוראננה תק"פ, דף ג"ד עמוד ב'.

⁷⁰ כן כתב האוה"ח הק' ויקרא ו' ב', וכן המהר"ש א סנהדרין ל"ח, וכן מצוטט לקמן בספר "קול התור".

⁷¹ ר' שמאלי מלצאן בספר "האמונה והשגחה" (עמ' - ל"ב), ומובא גם בספר חזון ציון עמ' 39.

⁷² זהר מתרגם על פי בעל הסולם, פ' וירה דף-קי"ז.

"עקבות משיחא בצללות [באופן כללי] נפתחו תחילת בשעה הראשונה של בוקר يوم השישי לשתייתה [לאלף השישי], הינו שנות ת'ק לאלף השישי דנא [זהה]. ומשעה לשעה מתקדים העקבות מבחינות רבות. וכnodע כל שעיה - ארבעים ואחת שנה ושמונה חודשים [מחקרים 500 שנה ל- 12]⁷³".

כלומר, הגרא"א מבאר שהגאולה היא תחילך הדרגתני, כאשר כל שלב בו אורכו למעלה ארבעים שנה.

הגרא"א בפירושו לתקוני זהר חדש⁷⁴ כותב שתהיה פקידה בתחילת כמו שהיה בבית שני בימי כורש, ככלומר בראשון האומות, וזהי בחינת משיח בן יוסף, וככפי שכותוב בתלמוד: "כך היא גואלתן של ישראל - קמעא קמעא"⁷⁵ ואח"כ בזכות המעשים לקירוב הגאולה הנעים ע"י ישראל - תתעורר ההנאה האלוקית הניסית בחינת משיח בן דוד"⁷⁶.

ב. אלו מעשים יש לעשות, היכולים לזרז את הגאולה?

בין המעשים לקירוב הגאולה שמונה הגרא"א אנו מוצאים:⁷⁷

א. קבוע גליות' - כותב על כך בספר 'קול התורה': "ורבונו [הgra"א] כותב מפורש שקבוע גליות תלוי בזכות קיום המצוות התלויות בארץ".⁷⁸ קיום המצוות התלויות בארץ דרוש, כמובן, להפריח את השממות ולראות שהארץ תנתן פירות. זהו הרקע ליזמות להתיישבות אחרות נזכיר בהמשך החיבור, אשר נעשו ביזמת תלמידי הגרא"א והבאים אחריהם מבני היישוב השן. לモתר לצין שקיום המצוות התלויות בארץ מצריך עלייתם של יהודים שומרי תורה וממצוות בדוקא.

מהו שיעור קבוע גליות שבכווחו להזכיר את השכינה? לפחות בשיעור אוכלוסא ישראל, דהיינו ששים ריבואה' (600,000).⁷⁹ ככלומר - מטרתם של תלמידי הגרא"א, מחדשי היישוב, הייתה להביא לעלייה גדולה של יהודים ארצה.

ב. 'בנייה ירושלים' - זהו הרקע, בין היתר, להקמת השכונות החדשות מחוץ לחומות העיר העתיקה, כפי שנזכר בהמשך.

ג. 'לימוד תורה בציון' - יש הנוטים להדגיש את פעולות ההתיישבות אחרות נקטו תלמידי הגרא"א במסגרת מעשיהם לקירוב הגאולה, דבר שהוא נכון כשלעצמם, אך הם מתעלמים מהמרכיב של לימוד התורה בירושלים שבמשנת הגאולה של הגרא"א, מרכיב - אשר תלמידי הגרא"א קיימו בדקוק רב.

ד. הקמת 'אנשי אמונה' - "אחד האמצעים העיקריים לקיומה של כל עובדותנו היא הקמת אנשי אמונה... כי בלבדי זאת אין שם ערך לכל عملנו ופעלינו חס ושלום".⁸⁰ ובפרק ו' מבאר 'קול התורה' מי ראוי להקרא איש אמונה: 'אנשי אמונה יהיו בחيري ה', אנשי אמת, כי תכילת הגאולה היא גואלת האמת... תכילת גואלת האמת היא קידוש

⁷³ 'קול התורה' פרק א' סעיף ד', ועיין סנהדרין דף ל"ח עמ' ב' פירוט מהaira לעודם הראשון בכל שעיה ושבה ביום השישי'.

⁷⁴ דף כ"ז עמ' א'.

⁷⁵ ירושלמי מסכת ברכות א' א'.

⁷⁶ כן כתוב גם ב'קול התורה' פרק א' סימנים ט'-ט"ז.

⁷⁷ 'קול התורה' חלק א' סימנים ט'-ט"ז.

⁷⁸ 'קול התורה' פרק א' סעיף ט'.

⁷⁹ שם פרק ו' אות א'.

⁸⁰ שם א' אות י"ג.

ה', תכלית קידוש ה' - תקון העולם במלכות שדי ולהיות כל אחד ראוי להשיג רוח הקדש...!

ה. רפואת ציון - מבחינה רוחנית ו מבחינה גשמית: 'רפואת הנפש - הינו ביעור רוח הטומאה מן הארץ על ידי יושב ישראל על אדמותו וקיים מצוות התלויות בה. רפואת הגוף - הינו ביעור מקורות המחלות השרוויות בה...'!⁸¹

הכל העולה מthought ה'אתחלתא דגאולה' של הגרא"א הוא שיש לישב את הארץ ולהקימה ממשמוניה, אך יישוב זה צריך להשרות דוקא על ידי יהודים יראי שמים, אנשי אמת, החדרים בשאייה לקדש שם שמים בעולם. כפי שנცטט בהמשך, זה היה באמת אופי העליות הראשונות של סוף המאה השמונה-עשרה ותחילה המאה התשע-עשרה, בין בקרבת העולמים החסידיים ובין בקרבת תלמידי הגרא"א.

מוזכר בתלמוד סימן נוסף המצביע את זמן ביאת המשיח, והפעם סימן מהשיטה:

"אמר ר' בא: אין לך קץ מגולה מזה שנאמר: 'ואתם הרי ישראל ענפיכם תנתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא'.⁸² רשי: "בשתtan אי פריה בעין יפה - אז יקרב הקץ, ואין לך קץ מגולה יותר".⁸³

מסימן זה אנו לומדים שני דברים:
א. בזמן גלות ישראל מארצם הארץ תהיה שוממה ולא תנתן פירות, דבר המנוגד לטבעה של הארץ בימי קדם, שהיתה ידועה כארץ פוריה ומושבת.⁸⁴
ב. עם שובם של ישראל לארץ עם, ציבור, תשוב ארץ ישראל לחת פרותיה וזהו סימן מובהק לגאולה הקרבה ובאה.

סיכום

כל המקורות שהזכירו לעיל מעידים על פריצת דרך בתקהיל הגאולה, פריצת דרך אשר צריכה להתרחש החל מאמצע האלף השישי, קרי - משנת ת"ק 1740, כאשר הוזהר מגדיש את שנת ת"ר 1840 כשנת מפנה.
הגרא"א כותב שהגאולה תחיל בדרך טبيعית - בראשון האומות, ועל ידי ישוב הארץ, התישבות תורנית בארץ וקיים מצוות התלויות בארץ. כאשר הגמר של הגאולה יהיה מן השמים.
התלמוד מגלה לנו מתוך דברי הנביא יחזקאל שעם קיבוץ הגלויות תחיל הארץ לתת פירות, לאחר שנים רבות שעמדה בשמונה.

לאור כל הנ"ל נוכל להבין את ההתעוררות לעליה ולישוב ארץ ישראל שהחלה בכל תפוצות ישראל בראשית המאה התשע-עשרה, ועוד יותר לקראת שנת ת"ר (הפרטים בהרחבה - בפרק הבא).

כמו כן, נוכל להבין מדוע חרדו כל כך בני 'הישוב הישן' מפני כל ריח של חילוניות או זלזול בקיום המצוות שהתגללה בקרבת העולמים למן העליה הראשונה והלאה. היה ברור להם שכדי שהגאולה אכן תבוא, וכדי שהזמן המוסוג לגאולה לא יוחמץ (ע' 'חפץ חיים על התורה' עמ' ק"א שהיה החפץ חיים אומר: "כִּי כָּבֵר הַרְבָּה פָּעָמִים הָיָה עַת רֶצׁוֹן אֲבֵל הַדּוֹרוֹת קָלְקָלוֹ") - חייב היישוב להתפתח בהתאם לקדושת הארץ, ובמילים אחרות, על טהרתו הקודש ודקדוק במצוות.

⁸¹ שם פרק י' אות ז'.

⁸² יחזקאל י"ז ח'.

⁸³ סנהדרין צ"ח.

⁸⁴ ע' לעיל ראש פרק שני וברמב"ן ויקרא כ"ו ל"ב.

4. העליות שקדמו ל-"עליה הראשונה"

א. פתיחה: ה策הרת בלפור - בזכות מי?

מקובל לחשב שבזכות ה策הרת בלפור כמה מדינות ישראל, ומכיון שה策הרת נתבללה על ידי שתדלנותה של התנועה הציונית בראשותו של חיים ויצמן, הרי שההתנועה הציונית הביאה להקמת המדינה. האם הנחה זו נכונה?

פרופ' מרדכי אליאב: "אלמלא קדם יישובן של ארבע ערים הקודש לא היו קמות המושבות הראשונות, ובשנת 1920 אמר לOID ג'ורג' [ראש ממשלה אנגלית דאז] לשלחת היישוב: אלמלא הקימו את המושבות העבריות 30 שנה לפני כן - לא היה באה策הרת בלפור לעולם".⁸⁵

כלומר, כותב פרופ' אליאב,策הרת בלפור לא הייתה באה לעולם ללא הקמת המושבות בתקופת העלייה הראשונה, אך לא בני 'היישוב הישן' שעלו במשך מאות השנים שקדמו לעלייה הראשונה ויישבו את ארבע ערים הקודש, לא היו קמות המושבות הראשונות.

מי היו בני 'היישוב הישן', אם לא יהודים חרדים שעלו ארץ במסירות נפש, בעזם מאחריהם את 'דירת הקבע' בח'ל. יהודים מודקדים במצבה קלה כבחמורא אשר השילכו חייהם מנגד כדי להונן את עפר הארץ ולגאל אותה משמנונה.

כדי לבסס את הדברים, הנה נראה כיצד נתישבו ארבע ערים הקודש, מי היו העולים, באיזו מסירות נפש הגיעו הלאה אז העלייה לארץ ויוטר מכך - החיים בה באותו ימים.

במקביל - נukoב אחר תاريיח המפתח בהם התרחשו המאורעות ונראה כיצד מה שנכתב במקורות, מאות רבות של שנים קודם לנו, על תהליך השיבה לארץ חלק מהתהליך הגדולה - אכן התרחש, בדיקת תאריכים הנוקבים.

ב. העליות עד שנת ת"ר 1840.

רקע כללי

הישוב היהודי בארץ באמצע המאה ה-18 מנתה אלפיים בודדים שהיו מרכזים ברובם ארבע ערים הקודש (ירושלים, צפת, טבריה וחברון). בתחילת המאה ה-19 אומדים את היישוב היהודי ב-6000 נפש.⁸⁶ יהודים אלו היו כולם שומרי מצוות שהתרפנסו, בין היתר, מכספי החלוקה אשר נאספו מתרומות של יהודים חרדים בח'ל שביקשו לקיים את מצוות יישוב הארץ על ידי תמייה באחיהם המקימים את המצווה בפועל. ככלומר הן התיישבות והן התמייה בהתיישבות נבעו ממניינים דתיים-אידיאולוגיים, וכפי שנראה בהמשך - אף ממניינים משיחיים.

הלאומיות החילונית נולדה רק בربיע האחרון של המאה ה-19. על רקע האכזבה וההתקפות מתנוועת ההשכלה והtanועות המהפכניות מצד אחד, והפרעות ברוסיה ("סופות בנגב") מצד שני.

התנועה הציונית נולדה מאוחר עוד יותר - רק בסוף המאה ה-19. ממש (הكونגרס הציוני הראשון בזל - 1897), וראשית פעילותה בארץ החלה רק בשנים הראשונות של המאה העשרים (הקמת המשרד הארצישראלי - 1908).

⁸⁵ "אי", יישובה במאה - 19, הקדמה עמ' - יג.

⁸⁶ "הישוב בעת החדש" עמ' 11.

פרופ' אליאב: "רק למנן המהציית השנייה של המאה השמונה-עשרה הנכו ניצני העתיד. עלויותיהם של יחידים הפכו לקבוצות-עלים מאורגנות, והעליה הבלתי-פוסקת הגבירה את כוחו של היישוב, הרחיבה את מפת ההתיישבות והניחה את היסודות לשוב המתחדר".⁸⁷

כפי שראינו במקורות שצינו בפרק הקודם, בשנת ה' ת"ק 1740 היא אמצע האלף השלישי לבירתה העולם, הזמן בו מתחיל לנצץ אורו של משיח, וכמו שכטב הגר"א בשם הירושלמי: כך היא גואלתן של ישראל - קימעה קימעה, לאט לאט. בורא עולם מתחיל ליצור את התנאים לחידוש היישוב ולשיבת ציון, עם ישראל בכל התפוצות, קולט את המסר ופותח באמצעותם לשוב לארץ אבותינו.

♦**תק"ד** (בדיקות שנת ת"ק לאלף השלישי לבריאה) - הש"יח' הבודאי דאהר אל עומר משתלט על הארץ ורוצה לפתח אותה, אך הוא יודע כי שם כך חייב הוא למגר את שבטי השודדים הבודאים השולטים בארץ ללא מצרים. מי יהיה אלו שייהיו מוכנים להתרמסר לשוב הארץ המצב מסוכן זה? רק היהודים הידועים באhabitם לארץ ישראל. כתוב אליאב: 'הוא נוטה חסד ליהודים ויש לו תוכניות מפליגות לפיתוח הארץ'.⁸⁸ לשם כך הוא מזמין את ר' חיים אבולעפה, הרבה של איזמיר, להקים את טבריה מחורבותיה. רבי חיים, מלבד תنوות הבניה 'מגבש תוכניות לעידוד מקורות פרנסה יצירניים וחקלאות, (מתחידש היישוב החקלאי בכפר ישיף, שפרעם ופקיעין) ומשתדל לעודר תנועת עלייה לארץ, בראשתו בהזמנת דאהר מפנה המبشر את החלטה דגאולה'. ובאמת - 'הידיעה על בנינה של טבריה גרמה בגולה להתעוררות לעלייה ולהגברת התרומות'.⁸⁹

פרופ' אליאב: "עוזרתו של דהאר תרומה רבות למאיצי ההתיישבות שסללו את הדרך לעליות המאורגנות של סוף המאה".⁹⁰

♦**תק"א** 1741 - עולה לארץ מאמשטרדם רבי אלעזר רוקח בעל "מעשה רוקח".
♦**תק"ב** 1741 - עולה לארץ רבי חיים בן עטר, מחבר פירוש 'אור החיים' על התורה, בראש חברות עולים. הוא מקיים ישיבה בירושלים, אך נפטר לאחר שנה.
♦**תק"ג** 1743 - הרמח"ל עולה לארץ ישראל.
♦**תק"ד** 1747 - עולה ארצתה ר' גרשון מקיטוב, גיסו של הבуш"ט, לאחר שהבעש"ט עצמו לא מצlich עלות. מסורת ביד תלמידיו שהיגיע עד קושטא - וחזר. כתוב פרופ' אליאב: "לימוד התורה הגובר בירושלים משך לעיר מספר ניכר של תלמידי חכמים, וירושלים שבה לתקופה קצרה הייתה מרכז תורה לתפוצות. גידול זה היה לצנינים בעיני השליטים".⁹¹
♦**תק"ח** 1758 - עולים לצפת שניים מתלמידי הבуш"ט: רבי נחמן מהורדנקה ורבי מנחם מנ德尔 מפרמיישלאן בראש קבוצה קטנה (30 איש).
♦**תק"ח** 1778 - קבוצה גדולה בת 300 חסידים! עולה לצפת בראשות שלושה מתלמידי הרב מזריטש: ר' מנחם מנ德尔 מוויטבסק, ר' ישראל מפלוצק ור' אברהם מקליסק.
♦**תקמ"א** 1781 - ר' בנימין ריבלין ובנו ר' הילל עורכים מסעות תעומלה בקהילות ישראל ברחבי רוסיה, פולין ולייטא ומעוררים לשיבת ציון. בהכוונות הגר"א הם מייסדים תנועה בשם "חוץ ציון" שמטרתה לארגן

⁸⁷ "א" ו"שובה במאה ה' 19", הקדמה עמ' י"ב.

⁸⁸ שם עמ' 5.

⁸⁹ שם עמ' 29.

⁹⁰ שם עמ' 29.

⁹¹ אליאב, "א" ו"שובה..." עמ' 27.

תנוועה המונית לשיבת ציון. באotta שנה נשלח לארץ מטעם תלמידי הגרא'
ר' עזריאל משקלוב על מנת למדוד את שאלות העליה וההתיישבות.⁹²

כלומר, מה שנה לפניו הקמת אגודות "חובבי ציון", שקמו בעקבות פרעות 1881-1882, כבר הייתה פעילות בגולה לעידוד העליה לארץ, וזאת - ללא איום של פרעות ופוגרומים. עלייה שמתורתה המוצהרת הייתה קירוב הגואלה על ידי יישוב הארץ וגאות אדמתה.⁹³

•**תקמ"ב 1782** - הגרא' מנשה לעלות, מגיע עד קינסברג וחוזר מסיבות שאינן ידועות לנו, אך הוא מצוה את תלמידיו לעלות. ואמנם, שמונה שנים לאחר פטירת הגרא' (תקס"ו 1806), מתכנסים בשקלוב תלמידיו ומחליטים לקיים את צואת רבם ולעלות לארץ.

•**תקס"ט 1809** - שיירה ראשונה של תלמידי הגרא' עולה לארץ. שביעים נפש בראשות ר' מנחם מנדל משקלוב, מגדולי תלמידיו של הגרא'. הם מיטלטלים שניים-עשר חדש בים באניות מפרש רעועות, ומתיישבים לבסוף בצפת.⁹⁴

החידוש בעלייה זו היה שהיה זה מפעל התישבותי אשר פעל להbia'a עוד יהודים לארץ. היוזם שלensus העולים ארצת היה לא אחר מאשר תלמידו המובהק של הגרא' - רבי חיים מולוזין, והוא היה גם זה שעמד מאחרי ארגון התמייכה הכלכלית של העולמים.⁹⁵

•**תק"ע 1810** - שיירות נוספת של תלמידי הגרא' עולה לארץ כשבראשון עומדים גאוני עולם כמו ר' ישראל משקלוב, מחבר "פארת השולחן", ר' סעדיה נתע ועוד. ואכן בשנת תקע"ג כבר מונה ציבור תלמידי הגרא' א' שבארץ 511 נפש, אך בשל המגפות הקשות שפקדו באותן שנים את הארץ נותרו מהם בשנת תקע"ו רק 188 נפש בלבד!⁹⁶

•**תק"ע-תק"ר 1840-1810** - תקופה זו נקרה בפי העולמים "תקופת היסורים" ולא לחינם. נצין מדגם חלקי של האסונות אשר פקדו את היישוב המתחדש באותן שנים: **תקע"ג 1813** - מגפת החלירע מפילה חללים רבים בצפת, רוב היישוב נכחד. רבי ישראל משקלוב משלב במגפה את אשתו, שני בניו, שני בנותיו, חתנו, ולבסוף גם את הוריו. היהודים שנשארו בורחים לכפרים.

תק"ף 1820 - נרצח ר' חיים פרחי, גזביו היהודי של הפחה בעכו אשר הגיע לעולמים עזירה כספית וסוכך עליהם גם מבחינה מדינית, מצבם הופך חמור פי כמה. **תקפ"ב 1822** - רعيית אדמה.

תקפ"ה 1825 - בתים נופלים בצפת מחמת גשמי זעף. מרד הפלחים בירושלים, העיר מופגזה על ידי איבראים פחה שחש לדכא את המרד, בתים רבים נהרסים.

תקפ"ו 1826 - מגפת דבר בצפת, מאות נספים.

תקצ"א 1831 - מוחמד עלי מושל מצרים כובש את הארץ מהטורקים.

תקצ"ג 1833 - בתים נופלים מחמת גשמי זעף.

תקצ"ד 1834 - מרד הפלחים במוחמד עלי. הם פורעים ביישובים במשך 33 ימים(!) ושודדים את כספם. באotta שנה קודם לנכון היה רעש אדמה נוסף.

תקצ"ז 1837 - רعيית אדמה שלישית, צפת נחרבת ועמה טבריה ועוד שלושים כפרים. אלפיים נחרגים ובתוכם מעלה מאלפיים יהודים.

תקצ"ח 1838 - מרד הדרוזים במוחמד עלי, שוב חזרו מעשי הטבח והשוד של

שנת 34. באotta שנה השטוולה בארץ מגפת דבר.

תקצ"ט 1839 - בצורת קsha בכל הארץ.

⁹² "חזון ציון" עמ' 27, וע' מרגנשטרן, "משיחיות ויישוב א"י", עמודים 9-68 מקורות נוספים לכך שמדובר היה בעיליה מאורגנת.

⁹³ עיין "חזון ציון" עמ' 40-39.

⁹⁴ על תלאותיהם בדרך - וע' "חזון ציון" עמ' 47.

⁹⁵ "משיחיות ויישוב א"י", עמ' 99.

⁹⁶ "משיחיות ויישוב א"י", עמ' 71.

כדי לקבל תחושה אודות הקשיים שעמדו בפני העולים בשנים אלה, נצטט סיפור אותו מביא ד"ר מורגנשטרן, שבו הוא מספר על יהודי שהחליט לרדת עם משפחתו מהארץ בשנת תקצ"ו 1836 ועל המニアים למשהו:

"מקצת הרכוש והריהוט שהבנו איתנו מאירופה נשדך ונחרס בידי הפלחים בתקופת המרד [תקצ"ד] ... כדי לא לעזוב את ארץ הקודש **ניסינו להסתפק בארכוה אחת ביום לקיים משפחوتינו.** אבל גם התמיימה הזאת החלה להתמעט. למרות זאת לחזו נשינו מאד לבל נזוב והביעו שביעות רצון מלאה והסכמה עם דברי התלמוד, שאם יש לאדם היכולת להסתפק בארכוה אחת ביום, ובארוכה זו יש גם אסור לו לעזוב את ארץ הקודש. אולם אנו, הגברים, לא יכולנו להסכים לכך. על כן מכרנו את שאירת רכושנו ובאנו הנה להפליג לקונסטנטינופול".⁹⁷

ד"ר מורגנשטרן מציין שלמרות פגעי הטבע הרבים ושאר הקשיים טרחו תלמידי הגר"א ושאר העולים וקנו קרקעות כדי לקיים את המצוות התלוויות בארץ (תרומות ומעשרות), חלק מטהlixir הגואלה של עם ישראל החוזר לארצו. כמו כן, באמצעותם לximity הגואלה, ניסה ר' ישראל משקלוב לחדש את ה'סמייקה' של הסנהדרין וזאת על ידי ניסיון לאייר את עשרה השבעתיים מתוך תקווה שיש בהם חכמים סמכים.⁹⁸ פגעי הטבע, העוני, חוסר הבטחון והעדר היציבות הפוליטית פגעו בעלייה לארץ וכרסמו בצורה נוראה גם באלה שכבר עלו, אך למורות כל זאת גדל היישוב באותן שנים (1809-1840) ב- 5,000 איש!⁹⁹ לעומת זאת מוגלה שזרם העליה לארץ באותן שנים לא פסק, אלא אף הלך והתגבר:

"ולהו כי ידוע לכם, כי משאר ארצות ממש זורמים אנשים כשרים לד' הקהילות הקדושות, יבנו ויוכנו במהרה בימינו אמן, מכל מעמד ומכל גיל, תינוקות זוקנים, ובני פ' ומעלה בינהם".¹⁰⁰

מהמפקד שערך מונטיפורי ב-1839 מתגלה שבמוצע עלו ארצה בשנים 1830-39 כ-600 איש בכל שנה.¹⁰¹

"ניתוח הנתוונים על אודות גיל היהודים בארץ הוא מעניין ביותר, באשר הוא סותר לחולוטין את החותם של 'עליות זקנים' שהטבעה ההיסטוריו-גאוגרפיה, מבלי דעת, על עליית היהודים לארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה ה"ט".¹⁰²

ניתוח הנתוונים מגלה, כותב מורגנשטרן, שלמעלה מ- 45% מהאוכלוסייה הם מתחת לגיל עשרים! ואילו הזקנים (גילאי 50-70) מונים רק 18.79% מהאוכלוסייה. מורגנשטרן כותב שטנות זו של ההיסטוריה הנעתה "מבלי דעת", אך לאור "טעויות" רבות דומות, שחלק מהן נזכיר בהמשך, אנו עומדים ושאלים את עצמנו - האם אין זו עוד דוגמא לשכחות ההיסטורית אותן יצרו כאן בארץ? שיכתוב, אשר בא לגדד את חשיבות העליות החרדית שקדמו לעלייה הראשונה, בתארו אותן כעליות של יהודים זקנים שבאו ארצה רק כדי למות בארץ, אך לא כדי לבנותה.

⁹⁷ מצטט במשיחיות וישוב א"י, עמ' 91.

⁹⁸ "משיחיות וישוב א"י" עמ' 124, 117.

⁹⁹ אליעזר ברגמן, מכתב מירושלים מיום כ"ב בכסלו תקצ"ה 1835, 'שאו הרים שלום', ירושלים, עמ' 70.

¹⁰⁰ מורגנשטרן, "משיחיות וישוב א"י" עמ' 3-92.

¹⁰¹ מורגנשטרן, "משיחיות וישוב א"י" עמ' 93.

עליות היהדות הספרדית

במקביל לעליות החסידים והפרושים מאיירופה החלה גם תנועת עלייה מארצאות המזרח וצפון אפריקה. בשנות תקל"ז 1777-1800 עלו ארץ כ-150- נפש מתוניס והשתקעו בטבריה. 30 איש נוספים הגיעו לצפת ובעקבותיהם הגיעו לצפת עולים נוספים. באגרת של עדת הספרדים משנת 1783 צוין בואם 'בל' הפסק' של עולים רבים עם בני ביתם... אחד מתלמידי הגרא"א שנימנה עם העולים הפרושים הראשונים ב匝פת כתב באגרתו 'כי מחתה העולים הספרדים המרוביים נתיקרו מאד הדירות'. עולים ספרדים אחרים התישבו בחברון, בירושלים וביפו.¹⁰²

ד"ר אריה מרגנשטיין מוכיח בספריו 'משיחיות ויישוב א"י' שבכל תפוצות ישראל הייתה התעוררות משיחית עצומה לקראת שנת ת"ר 1840: במרוקו ובצפת, בפרס ובכורדיסטאן, בביירות ובטורקיה, ברוסיה ובאנגליה, וכמו כן, במצרים אירופה - בין בקרבת תלמידי הגרא"א ובין בקרבת הציבור החסידי.

הציפיה לגאולה בשנת ת"ר הייתה כה גדולה עד ש'בורשא העמידו משמרות שהיו ערים כל הלילה כדי שיוכלו לבשר על בוא המשיח, רבים מכרו את רכושם בפרוטות מתוך אותה סיבה!¹⁰³

ג. הרחבת היישוב וביסוס מעמדו הכלכלי

تلמידי הגרא"א, מחדשי היישוב בראשית המאה ה-19, ראו עצם כשלוחי ההשגהה, המיעודים למלא תפקיד חלוצי בגאות הארץ. הרגשת שליחות זו היא שדרבנה אותם לפעול להגדלת מספר העולים לאرض, אף שהגדלת מספר העולים פגעה בתמייה שהם עצם קיבלו מכספי 'חלוקת', שהרי צריך היה לחלק את העוגה למספר גדול יותר של אנשים.

כיוון שיישוב הארץ הוא מטרת בואם ארצה, מייעדים חברי כולל הפרושים חלק מכספי החלוקה לא לצרכי אוכל נפש, אלא לרכישת מבנים לצורכי ציבור או מגוריים. חלק אחר מהכספי הם מייעדים להלוואות לחברי הכלול על מנת שירכשו בתים מגוריים או שיישקעו את כספם בעסקים.

עם גבר גלי העליה בתקופת שלטונו של מוחמד עלי (1831-1840) דלה הציפיות ברובע היהודי בירושלים. אוכלוסיית כולל הפרושים מכפילה את עצמה במרוצת שלוש השנים הראשונות של המשטר החדש,¹⁰⁴ ועל רקע זה מתרגנים העולים לקניית חצרות באזור 'bab al-chotaa', שהיא מרוחק מהרובע היהודי מהלך שלושה רביעי שעיה! המגורים באזור המנותק מהיישוב היהודי היו בחזקת שכנה של רוצחים וגנבים, ופעמים אף העלו על אחד המתישבים שניסה לרצוח ישמיילי כדי להשתמש בדמותם למצות בפסח.¹⁰⁵ כותב מרגנשטיין:

"לא רק אנשים פרטיים מצאו פתרונות דיור על ידי קניית בתים באזור 'bab al-chotaa', גם הנגת הכלול הפרושי נכנסת לעובי הקורה ורכשה בתים וחצרות באזור זהה".¹⁰⁶

בחודש אב תקצ"ד 1834 עולה ארצה חבורת עולים מגרמניה. בראשה - ר' אליעזר ברגמן שהיה תלמיד חכם מופלא. קבוצה זו מסרבת במפורש ליהנות מכספי החלוקה והיא מתעקשת להתפרנס בארץ ישראל במלאה ובמסחר או בחקלאות.

¹⁰² "א"י ויישובה במאה ה-19" עמ' 92.

¹⁰³ שם עמ' 56.

¹⁰⁴ 'משיחיות ויישוב א"י' עמ' 183.

¹⁰⁵ מרגנשטיין, "משיחיות ויישוב ארץ ישראל" עמ' 172.

¹⁰⁶ מרגנשטיין, "משיחיות ויישוב ארץ ישראל" עמ' 172.

"גישתה המהפכנית של הקבוצה... אינה מתמצת אפוא רק ברצונה המפורש לעלות ולהקים בה יישוב שיבס את קיומו על מלאכה, מסחר וחקלאות, אלא גם בכך שהוא מצדד בהתיישבות יהודים מחוץ לארבע ערי הקודש".¹⁰⁷

ניסיונות חקלאות ראשוניים

בשנים שלקראת שנת ת"ר 1840 בורא עולם מכין את הקרקע לבניו השבים לארצו, והוא רותם אף את אומות העולם לפיתוח הארץ:

"גם המציגות הארכישראלית בכללותה משתנה בתకופת שלטונו של מוחמד עלי. השלטון החדש דואג לבטחון החיות והרכוש, ובנושא חל שיפור משמעותי ביותר... בחסות השלטון החדש הוחל בתנופת פיתוח בתחום החקלאות... מענקים כספיים ניתנים לחקלאים כדי לעודדם... המסתמכים הדיפלומטיים מן השנים 1835-6 מדברים על גידול רב של היבול החקלאי, על עידוד תעשיית המשי, על הקמת בתיה חרושת לארגנט צמר...".¹⁰⁸

ר' ישראל בק, מבני כולל החסידים, עלה לצפת בשנת תקצ"ב והקים בה את בית הדפוס העברי הראשון בזמן החדש. תודות לקשריו עם איברהים פחה, מושל הארץ, נעה לו הלה ונונן לו אחזקה כפרית בכפר ג'רמק. ר' ישראל בק עobar לשם יחד עם למליה ממנין חסידים מתושבי צפת והופך את המקום למשק חקלאי פורה.¹⁰⁹

ד. מי יזם את מפעליו של ר' משה מונטיפיורי?

בשנת תקפ"ח 1827 מברק משה מונטיפיורי בארץ לראשו. בעיתון "הצפירה" 1885 גליון 33 מספר מזכירו הפרטיו של השיר שקדם לביקור זה חלום, בו בא אל מונטיפיורי אליו הנביא כשהוא נוטה ידו אל ארץ ישראל וקורא את המילים: "קונה הכלל". החלום חוזר ונשנה, ונשתלש, עד שהחליל השיר לעלות לבקר בארץ. בביברו השני בארץ בקץ תקצ"ט 1839 נפגש מונטיפיורי עם מוחמד עלי, מושל מצרים וא"י, ומקיים עמו מגעים לחכירת קרקע לשחק חמישים שנה, עליה יוקמו 200 כפרים!¹¹⁰ אפילו אם נammoד את מספר היהודים העתידיים להתיישב בכל כפר בעשרה בלבד, נקלט מספר של אלפיים יהודים האמורים לעסוק בחקלאות. בהתחשב בכך שמספר היהודים בארץ יכולה לא עלה אז על 10,000, הרי ש חמישית מהיישוב היה אמרו לעbor למסגרות חקלאיות!

מןין באה למונטיפיורי יוזמה זו? ואת מי הוא חושב להושיב בכפרים?

פרופ' אליאב: "כשהגיע מונטיפיורי בשנת תקצ"ט לביקورو השני בארץ, נפגש עם היהודי צפת שחפכו לעסוק בעבודת אדמה וביקשווה לקנות או לחוכר בשבילים כברת ארץ מתאימה. ראשון החותמים על תזכיר זה היה רבי אברהם האברוטש, מנהיג עדת החסידים. גם יהודי טבריה הבינו בפניהם שאלה דומה. אנשים שונים אף הציעו לו כפרים שניתן לרכשם וביקשו את עזרתו למיון ההוצאות הדורשות.

¹⁰⁷ מרגנטהן, "משיחיות ויישוב ארץ ישראל" עמ' 181. יש לעיר שישוב יהודי חקלאי היה קיים כבר קודם לכן בסביבות הר תבור, בעין זיתון ובמירון.

¹⁰⁸ שם עמ' 183.

¹⁰⁹ שם.

¹¹⁰ "א"י יישובה במאה ה19" עמ' 197, ובעוד ספרים.

...בבאו לירושלים הוגש למונטיפיורי תזכיר מפורט על ידי ר' מרדיי בן אברהם שלמה זלמן צורף, היהודי הראשון שעסק בחקלאות... ועתה הציע למונטיפיורי לנקוט את הכהר... במרוצת הזמן יוקם שם כפר עברי לדוגמא. המחבר גם ציין שהמליע על תכניתו בפני אנשי ירושלים וזוכה להדים רבים. גם אריה נאמן, מזכיר עדת הפרושים, ביטה בתזכיר מפורט את השאייפות לעבודת האדמה".¹¹¹

גם בבאו לצפת נתקל מונטיפיורי בבקשת דומות:

"הצפירה" תרמ"ד 1884 גליון 49: "וטרם بواسם העירה [צפת] יצאו لكمראתם אלף יהודים לקדם פניהם בכבוד, וגם שם נשא ונתן השר משה עם מנהיגי הקהילה על דבר הצעתו להרגיל את הדור בצעיר לעבודת האדמה, וכל אנשי העיר הטו לבם אל החוצה ויאמרו כי טוביה היא".¹¹²

ההיסטוריה ד"ר אריה מרגנשטיין כותב כי מקובל ליחס למונטיפיורי את מירב היוזמות לשינוי פני היישוב היהודי בארץ ישראל במאה ה- 19, ובעיקר את החדרת רעיון הפרודוקטיבציה וה策劃ות להתיישבות חקלאית של יהודים, אך - כותב הוא, המחקר החדש של התקופה מגלה אחרת:

"מתוך בחינת המהלך ההיסטורי עולה כי קשר ראשוני זה שבין מונטיפיורי לבין היישוב נוצר בעקבות יזמה שבאה מקרב האחוריים. נוכנותו של מונטיפיורי לפועל לטובות היישוב הייתה בבחינת היענות ליזמה שבאה מצדדים, לא הוא היה היוזם. כך בענייני גיס כספים לבניין ה'חורבה' וכך גם בנושאי העיסוק במלאה, רכישת קרקעות ועובדת חקלאית".¹¹³

ומרגנשטיין מפרט והולך את היזמות שנקטו ראשי הפרושים בשנות השלישיים למאה ה- 19, עוד לפני באו של מונטיפיורי ב- 1839:
 •משה זקס, העולה הראשון מגרמניה במאה ה- 19, שהה באירופה המערבית בשנים 1835-1839 ודן עם גורמים שונים בשאלת גיס כספים למען רכישת קרקעות ועיבודן על ידי יהודים.
 •ראשי הקהילה היהודית בירושלים פנו ב- 1837 לكونסול היהודי בארם צובה, אליו פג'יטו... בהצעה כי יקבל על עצמו לגיס כספים באירופה כדי לרכוש מבנים לדירות ולמלאה, כגון בת-יבד, בת-ריהחים ובניין חנויות.
 •כמו כן פנו הפרושים ב- 1837 במקביל למוחמד עלי ולצבי הירש לעהרן (ראש פקידים ואמרכלים) באמסטרדם, וביקשו מהראשון כי יעמיד לרשותם אדמות מדינה, ומהשני - שיישגר כספים לקניין האדמות כדי להעמיד עליהן את הקיום הכלכלי של יושבי ארץ ישראל.
 •גם בית הדפוס שיישגר מונטיפיורי ארצתה, נשלח רק לאחר שפנה אליו המdfs ר' ישראל בק בבקשת כי ישלח לו מכבש דפוס... לאחר שהדפוס שהקים בצתת נהרס שניית ברעש האדמה בשנת 1837.

"ומעל לכל ספק, כי אפילו אז, בשנת 1839, לא משה מונטיפיורי יזמ את רעיון חכירת האדמות מידיו הממשלה המצרית. רעיון זה היה פרי יזמת היישוב, ומונטיפיורי נעה בחיבור לבקשת היישוב והיה מוכן להיכנס לעובי הקורה".¹¹⁴

¹¹¹ "אי יושבה במאה ה-19" עמ' 186.

¹¹² מצוטט ב"חzon ציון" מע' 126.

¹¹³ "גאולה בדרך הטבע", קובץ מחקרים, עמ' 245.

¹¹⁴ מרגנשטיין, "גאולה בדרך הטבע" עמ' 246.

ד"ר מORGנשטיין מצטט מכתב משותף של הנהגה הפרושית וראשי הקהילה הספרדיות לМОנטיפורי ב ביקורו בארץ בשנות תרכ"ט המצד בעבודה חקלאית של יהודים:

"...בתת להם אחיזת יד באדמת הקודש, אדמת ישראל, לחרוש ולזרוע ולקצור ברינה ולהיות כל איש יושב בהשקט ובטה על התורה ועל העבודה תחת גפנו ותאנטו... יראי ה' וחושבי שמו יעדמו על שמרות התורה והעבודה ויתר העם- עמא דארעא [עמי הארץ] יעבדו את אדמת הקודש". הם מבקשים: "וימחר משה [МОנטיפורי] להוציא מאמר מלך מצרים [מוחמד עלי] ירום הודו בכל חזק ותוקף הצrik לעסק זהה...".¹¹⁵

על המכתב החתום גdots הרבניים האשכנזים בירושלים: ר' נתן נטע, בנו של ר' מנח מסקלוב, ר' ישעיהו ברדק, ר' אריה נאמן וכן ראשי הספרדים. ד"ר מORGנשטיין מצטט מכתב נוסף המעיד על רצון כללי בישוב להתרנס בכוחות עצם: "...ורובם כולם רצונם לפרנס את עצם מיגיע כפם בעבודת האדמה הקדשה, לאכול מפריה ולשבוע מטובה".

במכתב משותף של ממוני כולל החסידים והספרדים בصفת נשמעת נימה דומה: "ויתן להם איזה עסק או מלאכה לעובדה ואף עבודה בשדה... אמנים מגודל הדחק וחביבות יישוב הארץ יקבלו עליהם עבודה כזו... ובזה יהיה ישוב והעמדה כי החכמים רבן ותלמידיהם ישבו על התורה ועל העבודה וכל העם מקצת יעסכו במלאתכם".¹¹⁶

כלומר, אין התנגדות עקרונית לעובדה, ואף לא לעובדה חקלאית, אלא שיש לדאוג לכך שלומדי התורה יכולים להתמיד בלימודם, כפי שהיא תמיד עם ישראל, ששבט לוי והנלוים אליהם היו פנוים למלאת הקודש, באשר היה ברור לכל שהקיים הרוחני של עם ישראל תלוי מעלה לכל בלימוד התורה.

ד"ר מORGנשטיין מגלת, מתוך מכתבים שנשלחו באותה שנים, עבודה בלתי ידועה, והיא - שב עבר היו נסינונות בקנה מידה קטן לעסוק בחקלאות: "כמו שידענו משלנים שעברו שזרעו תפוחי אדמה שהביאו מפולין ותלשו מישמעאים טרם גדרו כל צרכם ולא נשאר בידם לזרעה שניית".¹¹⁷ ככלומר - אותן עיכובים שהיו בנסינונות להתיישבות חקלאית נבעו לא מההתנגדות אידיאולוגית אלא מקשישים אובייקטיביים, בין היתר, מושם שלא ראו סיכוי שהתיישבות חקלאית תעלה יפה בגל בעיות הבטיחון הקשות שהיו אז.

לא בanedו, חלילה, כמעט מפעלו של השר מONTיפורי, אלא רק להציג את מפעלים של בני היישוב היישן, ואת העבודה של מרות שעמדו עבר שנת ת"ר - השנה שציפו בה לגאולה - לא הזינו את הדאגה לביסוסו הכלכלי של היישוב. הנפור הוא - ד"ר מORGנשטיין מדגיש שישוב הארץ נתפס על ידי הנהגה החרדית אז לא כפתרון של חולין לבעיות הקיום היומיומיות של בני היישוב, אלא כחלק מקיים מצות יישוב ארץ ישראל וכמכשיר עיקרי לזרוע הגאולה.

מי היה מONTיפורי, ומה רצה להשיג במפעלו?
МОנטיפורי היה אדם דתי, מניח תפילין ומתפלל: "כשומר נאמן של מסורת ישראל, התיחס בכבוד רב לרבני ירושלים, וביקש לעשות כל פעולותיו בתיאום עמם".¹¹⁸

¹¹⁵ "משיחיות יישוב ארץ ישראל" עמ' 193 הערה 179.

¹¹⁶ "משיחיות יישוב ארץ ישראל" עמ' 193.

¹¹⁷ מכתבו של עהרן, מצטט שם עמ' 195.

¹¹⁸ "א"י וישראל במאה ה19" עמ' 195.

מציריו האישី במשך שלושים שנה - ר' אליעזר הלוּי, תלמידו של החותם סופר, היה ת"ח מופלג וירא שמים.
מלבד אשתו ומזכירו לקח עמו מונטיפיורי למסעותיו... שוחט!

בימנו כתוב: "בהדרגה, אני מקווה לעורר שיבת אלפיים מהחינו לארץ ישראל. מوطחני שיהיו מאושרים בשל השמחה שתשב להם שמירת דתנו הקדושה, באופן שאינו אפשרי באירופה"¹¹⁹

יוזמת אלה של בני היישוב היישן ומונטיפיורי לא הצליחו להניב פירות מושום שמוחמד עלי פחד מהתישבות היהודית בארץ ישראל ולא הזדרז להшиб למונטיפיורי על הצעתו. עודו משתחה, והארץ נכבה מידיו על ידי הטורקים שהזרו לשלוט בארץ.

לסיכום הפרק עד כאן: אין ספק שאופי העליות בתקופה זו של ראשית המאה התשע עשרה אינו ראוי כלל לתואר - 'עלית זקנים' אותה הדביקה ההיסטוריו-גאוגרפיה כאן בארץ לאותם חלוצים. לפניו עלייה דינמית ותוססת מכל תפוצות ישראל, עליה החפצה בישוב הארץ והਮוכנה להקריב קורבנות רבים למען מטרה זו. יישוב הארץ נתפס כבר בשנים מוקדמות אלו כמושג רחב הכלול מלבד רצון לעסוק בחקלאות, גם ניסיונות לפיתוח המסחר והתעשייה, כموון, במושגים של הימים ההם ולאור הקשיים של אותה תקופה, כפי שעוד נთאר בהמשך.

ה. העליות משנה ת"ר 1840 - בסימן "כי תבו"

כפי שתכננו בפרק הקודם בשם הגר"א, מאות השנים שבין ת"ר 1840 ל- ת"ש 1940 מכוננות כוגנד פרשת "כי תבו אל הארץ" (הפרשה השבעית - כוגנד המאה השבעית לאלף השישי). כמו כן הזכרנו שם את דברי הזוהר בפרש ת"ש וירא הקובל שבסנת ת"ר אלף השישי יפתחו שערי חכמה ושערי גאותה, והכנות לאלף השביעי - בחינת שבת - יכנסו להילך גובה.

מכאן ועד סוף הפרק נציג סקירה קצרה של המאורעות בארץ ובעולם אשר הפכו את שנת ת"ר 1840 לשנת מפנה בעליה ארוכה.

כפי שראינו כבר, מוחמד עלי לא שיש לסייע ליודים, אך הקב"ה דואג לשיבת בניו ארצها מכיוון אחר: בשנת ת"ר 1840 הטורקים חוזרים וכובשים את הארץ בסיווע האנגלים, דבר המאפשר לאנגלים לדרש מהטורקים רפורמות לפני המיעוטים - הנוצרים והיהודים:

- ♦ ת"ר 1840 - רפורמות בחוק הטורקי שהתבטאו בהענקת זכויות למיעוטים. החיים הופכים בטוחים ומוסדרים יותר, דבר המעודד עלייה.

- ♦ ת"ר 1840 - חידוש חוקת הקפיטולציות, אשר מאות שנים לא הוגשה כלל. חוקה זו קובעת שנתיים זרים אינס כפופים לשיפוט הטורקי, אלא לשיפוט המדינה שלהם. דבר זה הגן על העולמים מהגזרות השירוטיות של השלטון הטורקי, וכןו כן הביא לפתח קונסוליות זרות בירושלים - מה שגורם לכך שכספי החלוקה מועברים מעכשו בצדקה בטוחה ומוסדרת דרך הקונסוליות, במקום לעבור בדרך לא דרך עם שליחים הנשדים לא פעם בדרכיהם.

פרופ' בן אריה: "...והקונסולים סייעו ליודים בגולה בהעברת כספים לידי הקהילה שלהם בארץ".¹²⁰

¹¹⁹ כרך א' ע' 167, מצוטט ב"פעמים" - כת"ע לתולדות א", גליון מס' 20.

¹²⁰ -ם במאה ה 19 עמ' 33.

הטכנולוגיה מתגייםת לשיבת ציון

"קבוצת סיבות אחרת שהגבירה את העליה לארץ נועצה בשינוי הטכנולוגיה. בראשית המאה ה-19 התנהלה התהבורה לארץ בספינות מפרש, ששטו בים התיכון ונתקלו לא פעם בפירטים וחוו הרופתקאות... בשנות השלישי והארבעים של המאה ה-19 מתחילות אוניות קיטור לחדור לים התיכון. חברת אוניות צרפתית פתחה קווי אוניות קיטור... חברת לויד האוסטרית פתחה קו... חברת אוניות רוסית פתחה קו מאודיסיה... תנאי הנסעה לארץ ישראל נשתנו תכילת שנייה, אם קודם היה זה מען מפרק, הנה עכשו ניתן להגעה לארץ ישראל תוך שבוע ימים, בתנאים נוחים מאד!"¹²¹

אין זה נושא חיבור זה, אך כיוון שהוזכרנו בפרק לעיל את דברי ספר הזהר הקובעים שבשנת ששה מאות לאחר השישי תהיה פריצת דרך בגליוי החכמה בעולם, מן הרואין שדבר זה אכן קרה:

פרופ' צ'רניבסקי: "המאה ה-19 השיגה התקדמות גדולה יותר מזו של כל המאות הקודמות בידעות הטבע ובהבנת מהותו. היא פתרה חידות עולמ' חשובות רבות שנחשבו בראשיתן כבלתי ניתנות לפתרון, היא הסירה את הלוט במידע ובכחלה מתחומים חדשים אשר האדם לא חשב בקיום לפני מאה שנה".¹²²

ומה קורה באotta שנה בעולם הגדול?
1840 - הlord האנגלי שייפטסברי פועל באנגליה לנטווע את העם היהודי בארץ אבותיו:

"בקיץ 1840 הגיע שייפטסברי תזכיר לשר החוץ - הlord פלמרסטון על החזרת היהודים לא"י, ובו לօוגוסט הורה השר לשגרירו באיסטנבול להמליץ בתוכף בפני הממשלת הטורקית על מתן כל עידוד צודק ליהודי אירופה לשוב לא"י. ב-17- לօוגוסט צידד הטימוס הולנדוני במאמר ראשי בתוכנית 'לנטוע את העם היהודי בארץ אבותיו', 'תכנית מעשית של תבונה מדינית'¹²³ ב- 17 במאי 1854 כתוב שפטיסברי ביוםנו 'הנה ארץ בלי אומה, ועתה מכון אותנו אלוקים בחכמתו ורוחמיו אל אומה בלי ארץ - אהוביו מאז ואהוביו גם עתה, בני אברהם יצחק ויעקב'.¹²⁴

דר מורגנשטרן מתעד בספרו "משיחיות וישוב ארץ ישראל" מאורע יוצא דופן:

"ביום הכיפורים של שנת ת"ר התכנסו בליוורפול שבאנגליה כמה מאות נוצרים אנגליקנים לתפילה מיוחדת: המוטיב העיקרי בתפיהם היה בקשה לרוחמי האל על בני ישראל"¹²⁵

אף שהסיבות לפעולות אוטם היה הדאגה לחיזוק מעמד מדינתם בארץ, או אף משיקולים מיסיונריים - לעניינו זה לא חשוב, העובדה היא שדока בשנה זו, לאחר 1700 שנה של רדיפת היהודים והרחקתם בכח הארץ ישראל, פתאום, אוטם נוצרים מגיעים למסקנה שהגאולה תבוא דока על ידי שהיהודים ישבו לארצם, והם

¹²¹ י-ם במאה ה-19 עמ' 33.

¹²² בספרו "בין מדע לדת" עמ' 248.

¹²³ אליעזר בארי - "ראשית הסכסוך ישראל - ערבית" עמ' 36. הדברים מתועדים גם ב"ההיסטוריה של א"י" כרך שמיני עמ' 121.

¹²⁴ אליעזר בארי - "ראשית הסכסוך ישראל - ערבית" עמ' 36.
¹²⁵ שם עמ' 209.

אף מוכנים לסייע להם בכך. ההיסטוריה ד"ר אריה מורגנשטרן מספר¹²⁶ שעיתון מיסיונרי חשוב באנגליה כתב במאמר מערכת בשנת 1823 שהעובדת שבמשך 1700 שנה לא הייתה הדבר הזה - התיחסות חיובית של הנוצרים כלפי העם היהודי - עד כדי נוכנות לסייע להם בתחום שיבת ציון, עובדה זו מלמדת שהגואלה אכן קרויה. ככלומר - גם הגויים חשים שתופעות בלתי רגילות מתרחשות באותה שנה.

בדיקות כשם שברור לנו שאוותם מציאי הקיטור לא המציגו את הקיטור לקראות שנת ת"ר מתוך כוונה להקל על קשיי הנסעה של עם ישראל השב לארצו, אלא, שכן סיבבה ההשגהה העלiona את הדברים, כדי להקל ולזרז את שיבת ציון, כך בORA עולם נתן בלבם של הגויים רעיונות משיחיים בדיקות בזמן המתאים, כדי שייעזרו לעם ישראל לשוב לארצו. וכך שמצוינו ביציאת מצרים: "והשם נתן את חן העם בעיני מצרים וישראלום...".¹²⁷ אין הם יכולים אלא שליחי ההשגהה העלiona, הדואגת למלא את הבטחתה, שנכתבה פעמים רבות בתורה ובספרי הנביאים להשיב את ישראל לארצם לאחרית הימים.

מבט זה שופך אור גם על הקשר הנזכר בזוהר בין פתיחת שעריו החכמה בשנת ת"ר לבין פתיחת שעריו הגואלה בדיקות באותה שנה, שכן חידושי הטכנולוגיה נצרכים כדי להקל ולזרז את שיבת ציון.

¹²⁶ בספרו "משיחיות וישוב א", עמ' 64.
¹²⁷ שמות י"ב ל"א.

5. הישגי היישוב החדש עד לעלייה הראשונה (עד שנת תרמ"ב 1882)

א. מבחינה דמוגרפית

כפי שציינו, מנה היישוב היהודי בארץ בתחילת המאה ה-19 כ- 6,000 נפש,¹²⁸ אך עד שנת 1840 הוא מגיע ל 9,000-10,000 נפש,¹²⁹ כולל ממוצע של 100 נפש בכל שנה.

משנות הארבעים ואילך זרם העולים מתגבר מאוד:

פרופ' יהושע בן אריה: "חווקר חשוב בשם ד"ר טיטוס טובLER ששהה בארץ בשנות ה-40-50 וכתב עליה ספרים רבים, מספר שבאמצעו שנות ה-40 באו מדי שנה מאות יהודים לא"י".¹³⁰

זרם העולים מתחזק עוד יותר בשנות השבעים:

"בסקר של קרן המחקר הבריטית משנות ה-70... מצוין שבתקופה זו מגיעים מדי שנה 1500-1000 יהודים לארץ ישראל, רובם לירושלים, ככלומר תנועת עלייה עוד לפני העלייה הראשונה".¹³¹

בסקט הכל הגיע היישוב החדש עד ראשית שנות השמונים (תחילת "העלייה הראשונה") ל- 26,000.¹³² היישוב גדל משנהו 1840 עד 1880 ב- 16,000. גידול ממוצע של 400 נפש כל שנה, כאשר המגמה היא לעלייה מתמדת: מעשרות עולים בשנה - למאות אלפיים (בפרק הבא נראה שגם בעלייה הראשונה היו רבים רבים שנמננו על בני היישוב החדש).

כותב ד"ר ישראל ברטל: "גידול זה בא בעיקרו כתוצאה מן העלייה המתמדת מן התפוצות".¹³³

יש להדגיש שוב שగידול זה נזקף רבו בכולו ליהודים חרדים אשר העדיפו הגירה לארץ ישראל, למרות שהיתה אז מקום נחשל מבחינה כלכלית ומוסוכן מבחינה בטוחנויות, על פניו הגירה לאלה"ב - ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות. המניעים למשעה זה היו כМОבן דתיים. ההיסטוריון יהושע קנייאל¹³⁴ מצטט מעיתונות התקופה ומספרים שנכתבו באותה שנים, כאשר המוטיבים החוזרים בהם הם 'כי האנשים העוזבים את משפחותיהם וארץ מולדתם ודרך פרנסתם שם, כל מגמת נפשם הוא לישב בארץ הקודש על התורה ועל העבדה', או שרצונם לעלות לירושלים 'אשר היא שער השמיים', להיות עולים אל 'הר ה'.

ומסכם קנייאל: "יראת ה' היא המדריכה את בא הארץ וهم מבקשים כי הארץ הקדושה תהיה 'כירשות פליטה לשורידי דרכיכי אבותינו מועלם'". הכותב¹³⁵ רמז לכך שבעקבות ההשכלה והרפורה שהלכו ופשו באירופה בקרב היהודים הירושלמים במהלך המאה התשע-עשרה, נותרה ארץ ישראל כמקום מפלט אחרון ששמר על טהרטו כמוצר ליהדות האותנטית, שכן משבצילים או רפורמים כמעט לא היו אז בארץ,¹³⁶ ואנשי היישוב החדש היו חרדים לשמר על צבינו זו של היישוב. הבנה זו

¹²⁸ היישוב בעת החדשה עמ' 11 ובמקורות רבים נוספים.

¹²⁹ י"י-ם במאה ה-19" עמ' 29.

¹³⁰ י-ם במאה ה-19, אונ' משודרת עמ' 29.

¹³¹ שם ע' 30.

¹³² היישוב בעת החדשה עמ' 11.

¹³³ היישוב בעת החדשה עמ' 11.

¹³⁴ הוויכוח בין פתח-תקוה לראשון-לצ'ין על ראשונות בהתיישבות, 'קדרא' מס' 9, עמ' 32.

¹³⁵ ר' יוסף ריבלין, 'מגילת יוסף' עמ' 62.

¹³⁶ הנסיבות להקם בתים ספר מודרניים בירושלים, כמו בה"ס למ" (1855), 'אולינה דה רוטשילד' (1865) 'כ"ח' (1868) בהם למדו גם שפות זרות, ניתקל בהתנגדות חריפה של רבני ירושלים אשר במפורש חששו מהבאת תרבות צרפת וגרמניה ארצה. מספר הלומדים במוסדות אלה מועט מאוד במשך שנים רבות.

שופכת אוור על החריפות בה ביקרו אנשי היישוב הישן את התדרדרות הרוחנית שהתגלתה במושבות בשנות השמונים, כפי שעוד נזכיר בהמשך. יש להזכיר, שאין במוטיבים לעליה שהוזכרו לעיל משום ראייה לכך שבני היישוב הישן לא רצוי לעסוק במלאה או בהתיישבות, להפ' - קנאיל¹³⁷ מוכיח שעם התגברות העליה לאחר שנת ת"ר, ושיפור תנאי העליה חל גיון בהרכבת העולים ובמטרות עלייתם, לא היו אלו עוד רק תלמידי חכמים, אלא עלו לארץ גם יהודים פשוטים אשר ביקשו גם לעובד לפונסתם, כפי שעבדו בהיותם בחו"ל.

מה בין מניעי העליות שקדם לשנת תרמ"ב 1882 לאלו שלאחריה

בניגוד למניעים האידיאליים, על רקע דתי, שליוו את העולים החרדים שעלו ארץ עד לעלייה הראשונה, יש לשים לב לעובדה שככל גלי העלייה הבאים - מן גלי העלייה הראשונה ועד לגל של העלייה החמישית, וכמוון זה של שנות השואה עצמה - היו כתוצאה מפרעות, רדייפות וצרות אחרות שהתרגשו ו באו על היהודים באירופה. נציג בקצרה את גלי העלייה השונים ואת הגורמים להם:

עליה ראשונה (1882-1902): העלייה הייתה בשני גלים עיקריים: הראשון בשנים 7-1882 - על רקע הפרעות ביוהדי רוסיה בעקבות רצח הצאר אלכסנדר השני (מרס 1881) בו הושמו היהודים ("סופות נגב"). הפרעות נמשכו בשלבים עד "חוקי מאי"

הנודעים לשם. מאתים יישובים יהודים נפגעו, רבים נהרגו.¹³⁸ גל שני של עולים הגיע בשנים תר"ן-תרנ"א (1890-1890) עקב החמרת מצבם המדיני והכלכלי של היהודי רוסיה בראשית 1890. בחורף 1890 נתחדשה ההגירה ביתר עוז משנגור גירוש על מרבית היהודי מוסקבה ובעקבותיו גורשו היהודים גם מערי

אחרות בתחום רוסיה. שוב חזרו מחזות של שוד ורצח, הוצאות ומעשי התעללות.¹³⁹

עליה שנייה (1904-1914): הרקע לעלייה - מאורעות הדמים בקיינב ובהומל ב-1903 ותחושת תסכול עקב כשלון המהפכה ברוסיה(1905).¹⁴⁰ עליה שלישיית (1920-23): הרקע לעלייה - "דחף ההגירה נולד עם הרדיפות, הגירושים וה탈ואות שלתוכם נקלעו היהודי רוסיה ופולין, תחילת בעת המלחמה (המהפכה הקומוניסטית ב- 1917) ואחר כך בעת מלחמת האזרחים (1918-20) ומלחמת רוסיה-פולין (1919-20)".¹⁴¹

עליה רביעית (1924-26): הרקע לעלייה - הצעדים הכלכליים שנקט גרבסקי, ראש ממשלת פולין ושר הכלכללה, יחד עם האינפלציה שם, אשר דחקו ממסגרת הפעילות הכלכלית שכבה גדולה של סוחרים, בעלי מלאכה, תעשיינים זעירים ומתועכים שירדו מנכסיהם (מעמד בורגנביוני, לא חולצי). יש לציין שחלק גדול מעוליים אלה הגיעו ארץ רק בגל שלא יכול להגר לאורה"ב, אשר מאז 1924 הגילה מאוד את מספר המהגרים היהודיים שהורשו להכנס לתחומה.¹⁴²

עליה חמישית (1932-39): הרקע לעלייה - התחזקות הנאציזם בגרמניה בפרט, והtagברות האנטישמיות באירופה בכלל.¹⁴³

שנות השואה 1939-45: הרקע לעלייה הוא כמובן, אימוי השואה באירופה.

ב. מבחינה התיישבותית - השכונות הראשונות

ד"ר ישראל ברטל:

פרטים - "האיש על החומה חלק ב' עמ' 257-232.¹³⁷ במאמרו הנ"ל (ראה הערה 133) עמ' 41-51.

¹³⁸ אליאב, א"י ויישובה במאה 19 עמ' 279.

¹³⁹ אליאב, א"י ויישובה במאה 19 עמ' 307.

¹⁴⁰ אליאב, א"י ויישובה במאה 19 עמ' 336.

¹⁴¹ ההיסטוריה של א"י כרך ט' עמ' 162.

¹⁴² ההיסטוריה של א"י כרך ט' עמ' 165.

¹⁴³ שם עמ' 169.

"בני ירושלים או צפת רצו להוכיח כי הם מסוגלים ליצור כל מפעל על בסיס מסורתית, בלי לקרוא תיגר על מבנה היישוב ועל מטרות קיומו. כך יצא יואל משה טלומון בעיתונו "יהודה וירושלים" נגד הביקורת האירופית וטען כי ראשי הכוילים הפרושים הם העוסקים בכל לבם ביישובה של ארץ הקודש".¹⁴⁴

עד שנת תרכ"ז 1867 אסרו השלטונות הטורקיים על מי שאינו מוסלמי, או על מי שאינו נתין עות'מאני לרכוש קרקעות או בתים בירושלים, בה היה מרוכז חיל גודל מהיישוב.¹⁴⁵ כמו כן, היה אסור מטעמי בטחון לבנות מחוץ לחומות. חלק מההפרומות שללאחר 1840 היה שמותר גם לנינים לא מוסלמים לרכוש קרקעות בירושלים וסבירתה. ב- 1859 הותר לרוסים לבנות מחוץ לחומות, דבר ששימש אח"כ תקדים לבוני השכונות. על רקע זה נוצרו תנאים ליצאה מחוץ לחומות.¹⁴⁶

מי תחילה לבנות את הארץ?

פרופ' בן אריה: "עד 1882 הגיעו בירושלים שמחוץ לחומות 9 שכונות יהודיות שיਆ להן השם השכונות החלוציות"¹⁴⁷

מי היו מקימי השכונות?

"ראוי לציין, כי כמעט כל היהודים שבנו את השכונות בירושלים היו יהודים דתיים, חלקם היו בעלי השקפות אורתודוקסיות שמרניות, וחלקם דגל בהשקפות ליברליות".

(Յոּאַל רָפֶל, תּוֹלְדוֹת אֵי, כרך ב' עמ' 554)

- נציג את שמות השכונות:
- **שכונות שאננים** - הוקמה על ידי מונטיפיורי עבור תלמידי חכמים עניים.
- **נחלת שבעה** - הוקמה על ידי שבעה צעירים, בנים למשפחות ותיקות ביישוב, ביניהם ר' בנימין סלאנט, בנו של הרב שמואל סלאנט - רבה של ירושלים, ר' יוסף ריבלין - מי שהיה צאצא של ר' בנימין ור' הלל משקלוב (ראשוני תלמידי הגרא"א שעלו לארץ שני דורות קודם). הקרקע נרכשה כבר בראשית שנות השישים, בשעה שעדיין אסור היה לנתחים לא מוסלמים לרכוש קרקעות בירושלים, ולכן היה למצוא נתינה עות'מאנית ולרשום את הקרקע על שמה.¹⁴⁸
- **מחנה ישראל** - נבנתה ביוזמת הרוב דוד בן שמעון, מנהיג עדת המערביים (יוצאי צפון אפריקה).
- **בית דוד** - נתרמה על ידי נדבן יהודי לתלמידי חכמים פרושים וחסידים.
- **מאה שערים** - נבנתה מכסי תושבי ירושלים עצם, לאחר שר' יוסף ריבלין יזמ את הקמת "חברת בוני ירושלים" שבקשה להקים שכונה ובה מאה בתים מכסי החברים עצם. השכונה הוקמה: "בריחוק רב מהשכונות הראשונות, במקום שם, שורץ נחשים ועקרבים, שכפי הנראה לא עבר בו אדם מזמן חורבן הבית".¹⁴⁹ " מרבית החברים נמנעו עם כוללות הפרושים".¹⁵⁰

¹⁴⁴ ההיסטוריה של א", כרך שני עמ' 250.

¹⁴⁵ בן-אריה, "ים במאה ה-19" עמ' 44, ו' לסקוב 'הביב' ו'ים' עמ' 84 : ". כמעט כל האדמה הכרפית בא"י הייתה מיר - קלומר אדמות ממשלה... לנ廷ים זרים היה קשה לרכוש אדמה... לפי חוק משנה 1867 אומנם חונק לנ廷ין ח'ל מעמד שווה עם נתיני תורכיה בענין קרקעות, אך השלטונות הוגו להכבד עליהם את הרכישה".

¹⁴⁶ א", יישובה במאה ה-19 עמ' 173.

¹⁴⁷ -ם במאה ה- 19 עמ' 47.

¹⁴⁸ בן-אריה, 'ים במאה ה- 19 19 עמ' 45.

¹⁴⁹ א", יישובה במאה ה- 19 19 עמ' 177.

¹⁵⁰ שם.

♦**אבן ישראל** - נבנתה על ידי "חברת בניין ירושלים" כנ"ל.
♦**משכנות ישראל** - נבנתה על ידי "חברת בניין ירושלים" כנ"ל.

"התקנות של מהא שערם ונחלת שבעה שימושו דוגמא לכל השכונות הנוספות. הצד השווה בכוון הוא היזמה העצמית של בני-ירושלים, שטיפחו את מפעל הבניה בכוחות עצם ולא עזרה מן החוץ".¹⁵¹

בעקבות שכונות אלו נבנו שכונות רבות אחרות: תרל"ה 1875 - מוקמת השכונה "קירה נאמנה" ביזמת ניסן ב"ק, מנהיגם של החסידים בירושלים. תרל"ז 1877 - מוקמת שכונת "בית יעקב" על ידי כולל הפירושים.

"ההצלחה הגדולה בבניין השכונות נתעה תקootת רבות בלב העסקנים שראו בכך את סימני הגואלה, לדבריהם בכרוז משנת תרל"ה: ' אנחנו רואים קרני עמוד השחר מתחיל להתנוץ לאט, לאט ואותות היישועה קרובה לבוא...'".¹⁵²

רבי שמואל סלאנט - רבה של ירושלים - היה אומר לפועלים שייצאו לעבודת הבניין: "יהי חלקך עמכם", וביאר - שמקנא הוא בהם על שזוכים הם בזכות מעשיהם לקרב את הגואלה, כמו שאמרו חז"ל בתלמוד במסכת סנהדרין על הפסוק "ואתם הרוי ישראל ענפיכם תנתנו ופריכם תשאו אל עמי ישראל כי קרבו לבוא" - אין לך קץ מגולה מזה.¹⁵³

זה לא היה כל:

א. היציאה מהחוצ לhomot גבלה בפיקוח נפש, שכן עד ראשית שנות השבעים נהגו לסגור את שערי העיר בלילה מפני שודדים! נציג רק כדוגמה - אשתו של ר' יוסף ריבלין - מיזמי וחלוצי השכונות החדשנות בירושלים - מטה משbez לאחר שהצליחה להרוג שודד שהתגנף עלייה בשעה שהתנהלו בנחלת שבעה.

ב. המתישבים סבלו קשות מהתנכלויות מצד בעלי הבתים העربים שחששו לירידת מחירי הבתים בירושלים, בעקבות הקמת השכונות מחוץ לעיר. לצורך שמירה הוקמה ה"గברדיאה". היו אלה יהודים מאנשי היישוב שהייתה להם נשק והם פטרלו בשבילים שבין שדות הטרשיים השוממים.¹⁵⁴

ג. תנאי השטח בחלק מהשכונות היו קשים מאד. בקרבת מהא שערם, למשל, הייתה ביצה ענקית אשר הפיצה את "המלליה הצהובה" ואת "הקדחת המצרים". ר' יוסף ריבלין תכנן תכנית ל"יבוש הביצה שנקרה" צינור, חבל וככלב. התכנית בוצעה בהצלחה מעל למשוער, והביצה חוסלה.¹⁵⁵

"מפקד של השכונות מחוץ לחומות- לונץ הותיר לנו תיאור מפורט של כל השכונות שנבנו עד 1897: 46 שכונות וציין את מספר הדירות שהיו בהן".¹⁵⁶

כלומר, עד לשנה בה התחילה להתארגן ההסתדרות הציונית (1897), והרבה לפני שהחלה לפעול בארץ (1908), כבר הייתה בארץ תנופת בניה והתרחבות של היישוב פרי יזמה של החדרים בני 'היישוב הישן'.

מסכם פרופ' בו אריה:

¹⁵¹ אליאב, "א"י וישובה במאה ה- 19" עמ' 177.

¹⁵² א"י וישובה במאה ה- 19 עמ' 178.

¹⁵³ קווטיאל פרידנרט, "תולדות הדורות האחרונים" חלק ב' עמ' 23.

¹⁵⁴ א"י וישובה במאה ה- 19 עמ' 178.

¹⁵⁵ "האיש על החומה" חלק ב' עמ' 125.

¹⁵⁶ בן-אריה, 'ים במאה ה- 19 עמ' 78.

"שני גורמים חשובים נטלו חלק בהתפתחותה של ים מוחץ לחומות: מצד אחד היישוב הישן, אשר הלק ובנה את העיר החדשה, והקבוצה השנייה - הם עדות המזורך שתרמו לפיתוח ולבנייה שכונות ירושלים... מדברים רבים על העליה הראשונה, על הבילויים, על חובי ציון וכן על העליה השנייה
ושוכחים שבאותה שנה שבה החלו העליה הראשונה הגיעו ראשוני העליה התימנית לירושלים... הגורזינים הגיעו לירושלים עוד בשנות השישים (1860)... היהודים פרסיים הגיעו לירושלים כבר במאה ה- 19 והקימו אף הם מספר שכונות... מאוחר יותר באו לירושלים גם יהודים סוריים... ואى אפשר לא להזכיר את תרומת הקורדים שהקימו שכונה משליהם... ניתן, לפחות, לומר שתרומת עדות המזורך להתפתחותה של ירושלים הייתה חשובה ביותר
ומשמעותית ביותר".¹⁵⁷

פרופ' בן אריה מעורר לכך ש: "שוכחים" את תרומת העליות הספרדיות שקדום העליה הראשונה, אך לאור הדוגמאות הנוספות שהזכירנו ועוד נזכיר, בהן נעשו נסיוון לגדוד את חלקו של הציבור היהודי בבניין הארץ, נראה שאין כאן שכחה שבאקרי אלא 'השכח' מכוננת, שהרי עולים אלה לא היו בדיק בועל' חזון סוציאליסטי-לאומי, אותו ראו בני העליה השנייה והשלישית כתנאי לרווח החולצית' הדורשה לבניין הארץ, ובתור שכאה "לא יתכן" לומר שעליות ספרדיות אלה הן שבנו את הארץ ...

ג. מבחינה חקלאית - התיעשבות ראשונית

פרופ' אליאב: "למן התאחדותו של היישוב בשלתי המאה ה-19 - בלטה בקרבו השαιפה לפנות לעבודת אדמה ולהתיישבות, חלק מהותי של חזון שיבת ציון".¹⁵⁸

גם ההיסטוריון יהושע קניאל, אשר מבחין בין מטרות העולים שעלו קודם שנת ת"ר 1840 לאלו שעלו לאחר שנה זו, מודה שבשנות השישים והשבעים היו בני היישוב הישן חזרים בשאייפות ליישוב הארץ ובינויה:

"כל ההוכחות והסימנים מצביעים על כך שהל' שינוי ביישוב הישן', ואנשיו מבקשים לרכוש קרקעות ולהתפרק מהחקלאות. תהליך זה אשר החל בשנות השלישיים הלך והתגבר והגיע לשיאו בשנות השישים והשבעים - במקביל לתנופת הבניה של שכונות ירושלים מוחץ לחומות. מלבד הטעפה למען הגשמה הרעיון על ידי זרים ותומכים בארץ ישראל, יש בידינו עשרות ידיעות על נכוונותם של מאות רבות מיושבי ארץ ישראל לצאת לעבודות האדמה בפועל, והם מביעים זאת בצורת עצומות, פניות ודרישות".¹⁵⁹

השינוי אותו מצין קניאל לא היה שינוי באידיאולוגיה של בני היישוב הישן אשר, כפי שראינו, היו חזרים עוד בשנות השלישיים בשאייפות להתיישבות, אלא, שינוי בתנאים בארץ, כאשר בשנות השישים על רקע הIFORMות בחוק העות'מאני הורשו סוף סוף גם נתינים לא עות'מאנים לרכוש קרקעות ובתים.

¹⁵⁷. ים במאה ה- 19 עמ' 77.

¹⁵⁸ "אי" ויישובה במאה ה- 19" עמ' 186.

¹⁵⁹ קניאל, 'קתרדא' מס' 9 עמ' 45.

בURITYON 'החבצלת'¹⁶⁰ קובל'ים על כך ש'זה עשרים שנה זועקים בציון הבו לנו שדות ונעבוד את האדמה, אך רק בארבע השנים האחרונות החלו יושבי ירושלים להתרבו בפועל אל הרעיון'.¹⁶¹

קניאל מוכח שאין לתלות את הסיבות להתעוררות ביישוב הישן למען רعيון עבודות האדמה אך ורק בוגרמים כלכליים: "היו לך גם מניעים אידאולוגיים מובהקים. ברכישת קרקעות בארץ ישראל על ידי יהודים באהה לידי ביטוי רוח אהבת הארץ. רוח זו מובעת ביישוב בישן בדרכיהם שונים: 'על ידי בניה, קניית קרקע ורצון לעבוד את האדמה, הקמת חברות להתיישבות ושאיפה לשיבת עם ה' אל ציון'...لتכניותיהם יש משמעות אופראטיבית קרובה, העת לחננה' היא עתה, שכן הגיעה שעת הכשור לבנות הנשומות באדמה קדשו".¹⁶²

בהקדמה לתקנות 'אגודת מייסדי היישוב' שהקימו החדרים בשנות השישים בירושלים כתוב: "ואנחנו נהיה הראשונים לסלול המסללה לשאר עם ה' וישבו בנימם לגבולם",¹⁶³ כלומר, הם רואים עצם כבעל שליחות לאומית, כחלוצים לפני המhanaה הגדול שעתיד לבוא בעקבותיהם.

"בארץ ישראל מצוים כל אותן סימנים של התעוררות שבוחן לארץ. קיימים הרעיון של יישוב ארץ ישראל, ההופך להיות תנועה לכל דבר... כשם שמוצאים בחוץ לארץ בשנות השישים והשבעים ניסיונות והתארגנויות סביב חברות ליישוב ארץ ישראל, שאנו רואים בהם את הניצנים לאותן חברות של 'חובבי ציון' אשר מhogighן באו אנשי המושבות בשנות השמונים, כך יש לראות את ההתארגנויות המקבילות של חברות השונות המתאגדות ב'יישוב הישן' לקניית אדמות ולהתיישבות על הקרקע ועובדת אדמה, כמשמעות ואולי אף כМОBILETOT את התעוררות והביצוע המעני של רעיון 'יישוב ארץ ישראל'.¹⁶⁴

ובצורה נקודתית יותר:

♦ 1839 - כפי שציגנו לעיל בפרק הרביעי, הגיעו יהודי צפת תזכיר למונטיפורי, חתום ע"י ר' אברהם מאברוטש, מנהיג החסידים, בו הם מבקשים לעסוק בעבודת אדמה. גם יהודי טבריה הביעו משאלת דומה, וכן פנה אליו בעת ביקורו בירושלים, ר' שלמה זלמן צורף בתזכיר מפורט. "מונטיפורי התרשם ביותר מן הנכוונות לעבור לחקלאות, אך לא הבטיח דבר לפי שעה"¹⁶⁵ רק בביקורו הרביעי בארץ עשה צעד קדימה:

♦ 1855 - מונטיפורי בוחר,U עשרות משפחות מצפת וטבריה שרוצות לעסוק בחקלאות, הוא מספק להם קרקעות בהמות וזרעים - אך נסיון זה נכשל.

♦ 1860 - בשנות השישים חלה התעוררות גדולה ונתיחה השאיפה להתיישבות במסגרת המאמצים לפרודוקטיבציה. ליישוב הגיעו הדין פועלותיהם של הרבנים קאלישר ואלקליי, וכן על יסוד חברת "יישוב ארץ ישראל" על ידי ד"ר חיים לוריא והרבנים קאלישר וגוטמאכר".¹⁶⁶

♦ 1860 - נסיון ראשון להקים יישוב חקלאי ב'מושא' בידי ר' שאל יהודה ור' יהושע ילין: "סביר רב היה מנת חלקם, כשמצד אחד התנצלו להם השכנים הערבים וניסו

¹⁶⁰ תרל"ט - 1879, גליון 40.

¹⁶¹ מצוטט ב'קדרא' שם.

¹⁶² שם עמ' 47.

¹⁶³ מצוטט שם עמ' 47.

¹⁶⁴ קניאל, קתדרא מס' 9 עמ' 48.

¹⁶⁵ "אי" יישובה במאה ה- 19" עמ' 186.

¹⁶⁶ שם עמ' 187.

- להניעם לנוטש את הקרקע, ומצד אחר הערימו השלטונות קשיים רבים בפניהם ברישום הקרקע על שם¹⁶⁷. אך הם לא נכנעו והמשיכו בעיבוד האדמה.
- ♦ "בין הפעילים למען ישב ארץ ישראל היה ר' יהודה הלוי, מנהיג היישוב ביפו. בתכנית שפרסם מעל דפי העיתונות הציע לחברת כ"ח בבקשת קלאי בסביבות יפו... באותו שנה פנו עולי ג'ורגיה לחברת כ"ח בבקשת לסייע להם להתיישב על האדמה. גם לעלה מחמשים תושבי ירושלים... פנו לחברת כ"ח בהכרזם על שאייפתם לעבודת אדמה ורצו נס להתפרנס בזיעת אפס".¹⁶⁸
 - ♦ **1870** - "ראשית שנות השבעים נתחדשו התקומות והמאצימים, כשהקבוצה הקטנה של בני השכונות בירושלים נטלה על עצמה להוציא לפועל את התכניות להתיישבות... מוקמת 'חברה' לרכישת קרקע ליד יריחו, בראשותו של רבי מאיר אוירבן, מגולי הדור, שעלה קודם לירושלים. אך הדבר לא יצא לפועל בגליל קשיים שהערימו השלטונות על רכישת הקרקע.¹⁶⁹
 - ♦ "בשנת תר"ל 1870 עלה ארצה ר' עקיבא יוסף שלזינגר, מתלמידי החותם סופר, שנודע בקנאותו ובמלחמותו חסרת הפשות בהשכלה. גם בירושלים התיציב בראש המאבק נגד המודרניזציה של החינוך, אך עיקר מאוויו היה נתון לחזון העתיד של היישוב בארץ...."¹⁷⁰ בשנת 1873 ביקש לכונן 'חברה מחזירה עטרה ליוונה' שבמרכז פעולתה - הפנית צעירים לעובדה קלאית והנחתה דיבור עברית... הקמת כוח מגן עברי 'שומריאל' וכוח הגנה על הגבולות - 'נוטריאל'.¹⁷¹
 - ♦ **1876** - נוסדה בירושלים 'אגודת עבודת האדמה וגאות הארץ'. בתקנון שהיברו - התchieיבו שכל פעולות האגודה תעשנה על פי התורה והhalca. "משצכו התקנות להסכמה הרב מאיר אוירבן - עלתה יוקרתה וגדל מספר חבריה".¹⁷²
 - ♦ **1878** - המושבה 'פתח תקווה' מוקמת במסירות נפש על ידי ר' יואל משה סלomon ועוד יהודים מבני היישוב הישן בירושלים. ושם סוף סוף הם זוכים להצלחה ראשונה:

"ב/htmlותם את הביכורים בתהלוct נצחון לשכונות מאה שערים על שלושים גמלים עמוסים... דבר יסוד המושבה נתפרנס בתפוצות הגולה ועורר גל של שמחה והתלהבות... עקיבא יוסף שלזינגר רכש עשר חלקות עבוֹר כולל בני אונגרין שבקו להתישבות, עליהם גם קנים מתומכי הרוב יהושע ליב דיסקין"¹⁷³

כאשר בשנים לאחר כך נפגעו מתיישבי פ"ת מהידיκי המלריה שעלה גdots הירקון וכל ההתארגנות הייתה על סף התפוררות, נכנס הרב מבריסק לעובי הקורה ובכתב ההתקשרות של "אגודת מייסדי היישוב" שהתארגנו מחדש כדי לעלות ולהקים את פ"ת כתוב בין היתר:

"...והקושאן של מקום היישוב יכתב על שם אדמ"ר הגאון אב"ד דבריסק נ"ג, וכל התנהגות של החברה יהיה רק ע"פ פקודתו בכל דבר, ...סוכן החברה יהיה אדמ"ר הגאון אבדק בריסק שליט"א וזה יהיה בעזרנו לבנות הנחרשות...".¹⁷⁴

mbit dinu shel rab mberisk ytscha kriah haqorah:

¹⁶⁷ שם עמ' 187.

¹⁶⁸ שם עמ' 188.

¹⁶⁹ שם עמ' 189.

¹⁷⁰ שם עמ' 190.

¹⁷¹ שם עמ' 190.

¹⁷² שם עמ' 190.

¹⁷³ "א"י ויישובה במאה ה- 19" עמ' 191.
¹⁷⁴ מצוטט ב: "האיש על החומה" חלק א' עמ' 216.

"כל איש החובב עמו וארצו לעמוד לימיין 'החברה', לעוזרם ולסייעם ולהתמכם בכל מה אפשר בכדי שיוכלו להוציא מכח אל הפעול הדבר היקר הללו".¹⁷⁵

• בספר "צייר נאמן" שנדפס בירושלים בשנת תרנ"ח 1898 מספר ר' יהושע זאב אבנر כיצד רכש בעזרתו עוד שני יהודים מזריטש, את אדמות "יסוד המעלה" בראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה. בין היתר הוא כותב: "וכשבאתך לירושלים וראייתי פני אדם"ר זצוק"ל [הרבר מבריסק], היה דעתו נוחה מנסייעתי ויצוני עלות לעיר הגליל וליסד שם קאלאניע [מושבה], וקבלתי עצתו".¹⁷⁶

♦ שבועות אחדים לפני הקמת פתח תקווה מנסה קבוצה מצפת להקים מושבה בגליל העליון על אדמות הכהר הערבי ג'עוני. לאחר תלאות רבות, בשנת תרמ"ג, נוסדה שם המושבה 'ראש פינה'.¹⁷⁷ בספר 'על הראשונים' מגולל המחבר את סיפורה של ג'עוני מן הקמתה על ידי ר' יוסף בן יעקב פרידמן וחברי בני צפת, ועד מכירת חלק מהאדמות לר' דוד שוב, שליח אגודה ' חובבי ציון' מרומניה, אשר בא אז ארצה לכנסות אדמות עבור האגודה. חלק מהמתיישבים הראשונים, בני צפת, נשארו והutrפו לעולים מרומניה. זו, אגב, עוד ראייה שמקימי ראש פינה היו שייכים אידיאולוגית לבני היישוב הישן שבצפת). בזיכרוןינו מספר ר' דוד שוב כיצד יצאו לראשונה לחrouch את האדמה. לאחר שכילו את עבודות התאספו בשדה ונשארו נאים נרגשים. מספר ר' דוד שוב: "אנכי בחרתי לנושא לאומי את 'שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון...', וככלנו ישבנו אל השלחן ייחדו לאכול ולשמוח ולברך על הטובה שעשה עמנו הקב"ה".¹⁷⁸

מסכם פרופ' אליאב: "אמנם בני צפת וירושלים לא הצליחו לקיים את היישובים שיסדו ונזקקו לתגברות מן הגולה כדי לשקםם, אך יוזמתם של בני היישוב הישן בנתה את המסד להשתרשות בקרקע, שעליו נבנה לאחר מכן מפעלו ההתיישבותי של היישוב החדש".¹⁷⁹

מדוע לא הצליחו רוב הניסיונות החקלאיים שנعواו באותם ימים?

אין כאן מקום לפרט את כל הקשיים בהם נתקלו מחדשי היישוב בבואם ליצור בארץ תשתיות חקלאית יש מאין, נסתפק בדברי סיכום של ד"ר דן גלעד במאמרו: "ראשית ההתיישבות החקלאית בארץ ישראל במאה ה-19":

"בנייה ניסיונית אלה [זה שנעשה בפועל] ובאחרים, שלא יצאו מן הכוח אל הפועל, באה לידי ביטוי שאיפתם של יהודים להתיישב על הקרקע ולעבדו אותה. אך כשלונם היה בלתי נמנע, שכן לא היו קיימים התנאים המינימליים ביותר שיוכלו להבטיח הצלחה, ولو חלקייה בלבד".¹⁸⁰

לאחר שמונה ד"ר דן גלעד את הגורמים 'האובייקטיביים השלילים ביותר', לדבריו, גורמים - 'שהיתנו כל התקומות קלה לצורך לרכז מאיצים ואמצעים ללא יחס ל佗צאות', הוא מסכם: "השאלה שאותה יש להציג לגבי [ה毫不犹豫ה ל]

¹⁷⁵ מצוטט שם עמ' 217.

¹⁷⁶ מצוטט שם עמ' 220.

¹⁷⁷ שם עמ' 191.

¹⁷⁸ זכרונות לבית דוד שוב, ח"א עמ' צה-צז. מצוטט ב"על הראשונים" עמ' 175.

¹⁷⁹ "א"י וישראל במאה ה-19" עמ' 192.

¹⁸⁰ 'הישוב בעת החדש', אוסף מחקרים, עמ' 44.

המפעל ההתיישבותי-חקלאי בשנות השמונים והתשעים של המאה ה-20, אינה מדוע היו התוצאות כה דלות במושגים כמו מוחלטים, [אלא] יש לשאול כיצד הצלicho העולים, בנסיבות שתוארו, לקיים ולפתח מפעל התיישבותי, אפילו היה זה מפעל בעל ממדים זעירים".¹⁸¹ ככלומר, השאלה איננה מדוע כה מעט, אלא, כיצד בכלל הצלicho בתנאים שהיו אז בארץ לעשות משהו.

סיכום:

כפי שנווכחנו לראות לאורך כל התקופות, לא הייתה התנודות עקרונית של בני היישוב היישן או של הרבנים דאז להתיישבות, נהפוך הוא - בכל מקום שהיה הדבר אפשרי, ואפילו רק כאפשרות רחוקה ביותר - עודדו הרבנים את הנוגעים לפועל כדי לגואל את קרקע הארץ, להפריח את השמות ולישב את הארץ, הן משום חזותיהם עשה של יישוב ארץ ישראל (עיין רמב"ן בהשגות בספר המצוות - מצוה ד'), הן משום שראו בכך אמצעי לקירוב הגולה והן מתוך ההבט המעשי של פרודוקטיבציה של היישוב באמצעות הצבע הכללי שמעולם לא היה קל. ואם בכלל זאת היו רבנים שהתנגדו להתיישבות בנקודת זמן זו או אחרת, היה זה מתוך חשש לפגיעה בייעודו הרוחני של היישוב. בפרקם הבאים נוכל לראות שהרבה מן האמת היה בחששם של רבנים אלה, שכן רוב בני המושבות, אף שהם עצם היו שומרי מצוות, לא הצלicho לגדל את ילדיהם ברוח ישראל סבא - מה שלא קרה ליוזדים שישבו בערים.

cohshlma laRash parak zo momalz lekoroa bahemshk at hafrakim:
 6א' - "היהדות החרדית והיוזמות לעליה הראשונה",
 6ב' - "האם היישוב היישן התנגד להקמת המושבות"
 6ד' - "השתלבות היהדות החרדית במפעלי העליה הראשונה"

ד. מבחינה כלכלית - מפעל 'חלוקת' ומפעלים נוספים

כבר בשנות הששים והשבעים של המאה הקודמת ביקרו בארץ "שוחרי תרבויות וחכמה" אשר העמידו פנים של שוחרי טובת היישוב וייצאו חוץ כנגד ההזדקקות לכיספי "חלוקת", אותם כספים אשר תרמו יהודי התפוצות עבור היישוב המתחדר בארץ ישראל. ביקורת זו על מפעל 'חלוקת' דאז נשמעות גם כיום.

ונסה להסביר כיצד ביקורת זו כלפי בני היישוב היישן לוקה בחוסר הבנה של התנאים ששדרו אז בארץ, ובחוסר רצון להבין מה היו המניעים של אוטם יהודים שנזקקו לכיספי החלוקה. כמו כן נראה שאותם "שוחרי תרבויות וחכמה" עיוותו את הנתונים הנוגעים לגובה החלוקה ומספר הנזקקים לה, כדי להשחרר את פניהם של בני היישוב היישן.

గדר כספי החלוקה על פי ההלכה

רבני ירושלים והתפוצות - אשכנזים וספרדים, ליטאים וחסידים, קבעופה אחד שכיספי החלוקה אינם כספי צדקה הניתנים רק לעניים, אלא זהה תמיכה הניתנת לאותם שמסרו נפשם כדי לעלות לארץ הקודש, ולהיות חלוץ לפני המחנה של העם השב לציון.

כך פסקו הרבה של ירושלים דאז - רבי שמואל סלנט, והגאון רבי יהושע ליב דיסקין, מגדולי הרבנים בירושלים של אז. באופן מיוחד התבטה בעניין זה המהראם חגיון, מי שהיה מגדולי הרבנים הספרדים בדורו:

¹⁸¹ היישוב בעת החדש' עמ' 49.

"כי אין חוב על בני א"י ועל תלמידי החכמים שבה, להחזיק טובת הנאה לאנשי הקהילותafilו באמירת חן חן, וכל אותם האנשים שמצוירים בדעתם חייב זה... לדעת מוטעים ושותגים הם ועתידין ליתן את הדין".¹⁸²

דברים דומים כתוב החיד"א, שזכה לכינוי 'השד"ר של ארץ ישראל', שעסוק בפעולות רחבה בגולה למען ארץ ישראל:

"כי לומדי התורה היושבים בארץ ישראל הם שלוחי כל הארץ לעבוד את השם עבדה שלמה תהה, וכל ישראל המחזיקם בידיים יש להם חלק בתורתם ובתפילהתם".¹⁸³

וכן כתבו גדולי הרבניים שגורו אז בחו"ל:

כותב החתם-סופר: "הלא ידוע כי התושבים מדיניות אחריות היושבים בארץ הקודש יושבים במצב ובמצוק וחיה צער חיים הם ונשיהם ובניהם, וכולם אינם עוסקים אלא בתורת ה'", כל אחד כפי יכולתו, ועלינו מוטל להחזיק ישיבת א"י... כי לו לא ישיבת א"י שמה - תפוג תורה ח"ו".¹⁸⁴

אף גדולי החסידות עודדו את העם לתרום להחזקת היישוב. באגרת שכטב רבי שנייאור זלמן מלאדיז, מחבר ספר "התניא", הוא כותב בהתרגשות:

"לעorder את האהבה הישנה וחיבת הארץ הקדושה ולהגדשה כימי קדם, החל ה', להראותנו חסדו והאריך עינינו... המאיר לארכינו הקדושה ולדרים עליה... וונלאתי נשוא במכتب גודל חין ערכה, היא חיזוק ישיבת הארץ הקדושה. ואין ישראל נגאלים אלא בצדקה שעושין עם ה' ועם ארצו הקדושה".¹⁸⁵

נמצאו למדים שכסי החלוקת אינם "צדקה", אלא הם כעין מס שהמלך מטיל על אזרחיו להחזק את חילופיו המופקדים לשומר על המדינה וללחום את מלחמותיה. כשם שהמדינה מעניקה סובסידיות לתמരיך לקידום האינטראסים של המדינה, כך נועדה 'חלוקת' לצור תנאי קיום מינימליים עבור אותן שנחחו אפרוריות פרנסה ותנאי נוחיות בחו"ל, וקמו ועלו לארץ במסירות נפש כדי להווות חיל חלוץ לפני המחנה שהיא עתיד לבוא בעקבותיהם.

דר' ישראל ברטל:

"הישוב הישן התפתח מ揆וצות עילית שראו עצמן בעלות שליחות רוחנית. ולפיכך היה היישוב עצמו טיבו בעל מודעות דתית-רעיונית עמוקה ביותר. גם הספרדים וגם האשכנזים ראו עצם, אם כי בהבדל מסוים, עדנה נבחרת של תלמידי חכמים שתורת אומנותם".¹⁸⁶

כמה מהיישוב נזקנו לחולקה?

מונייפורי, במפקד מדויק שערך בשנת 1839,מנה בירושלים (שהיוותה 46% מהיהודים בארץ) 407 ראשי משפחות שעסקו בתורה או שהיו 'כלוי קודש', 257 בעלי מלאכה, ו- 87 סוחרים, רוכלים ומתועכים. ככלומר למעלה מ-45% מתושבי ירושלים

¹⁸² בספרו "שפט אמרת" עמ' 77, מצוטט בספר "האיש על החומה", חלק ב', עמ' 184.

¹⁸³ בספרו "ויסוף אומץ" סימן יט', מצוטט בהנ"ל.

¹⁸⁴ שו"ת חותם סופר או"ח ס' רג. (יש לציין שהדברים נכתבו לא יאוחר משנהות השלושים למאה ה- 19, החותם סופר נפטר בשנת תקצ"ט 1839, ובאותן שנים עלי ארצה בעיקר תלמידי חכמים).

¹⁸⁵ מצוטט בספר "האיש על החומה" ב', עמ' 186.

¹⁸⁶ ההיסטוריה של א", כרך שmini עמ' 241.

עבדו לפרנסתם.¹⁸⁷ כותב פרופ' אליאב: "רק 15% התפרנסו מן החלוקה בלבד, רבים ניסו מזלם במלאה, במסחר עזיר ובמקצועות תיווך, אולם מספר מבקשי העבודה עליה תמיד על ההיצע, ולפיכך נזקקו גם המתפרנסים בכוחות עצם לתוספת קבועה מן החלוקה".¹⁸⁸

פרופ' אליאב: "מספר המתפרנסים במלאה, בஸחר ובשירותים גדול בשיעור ניכר - מ-55% בשנת 1877 ל-74% בעבור עשרים שנה [1897]!¹⁸⁹ רוב היישוב נאבק על קיומו, ללא בסיס כלכלי יציב, ועל כן לא יכול היה לוותר על החלוקה. לגבי רובו המכרייע של היישוב הספרדי לא נודעה חשיבות לказבת החלוקה, והוא נימנה עם המתפרנסים בכוחות עצם".¹⁹⁰

כלומר - המגמה ביישוב הייתה להשתדל להתפרנס בכוחות עצם, ומסתבר שעם פתיחת אפשרויות תעסוקה נוספות, והגיוון בהרכב העולים (הulos הרשוניים, כפיש ציינו כבר, היו בעיקר תלמידי חכמים שתורתם אומנותם, אך בהמשך עלו גם אחרים) - גדל עוד יותר שיעור המתפרנסים בכוחות עצם.

מה הייתה גובה התמיכה?

פרופ' אליאב: "...לפי חישובים מדויקים יותר קיבלו כ- 80% מכלל היישוב לא יותר מ- 40 פרנק לנפש לשנה, ואילו רק 10% מכלל היישוב זכה ליותר מ- 100 פרנק לנפש לשנה. רק לאחרוני הבטיחה החלוקה קיום של ממש, ואילו הרוב המכרייע לא היה מסוגל להתקיים מן החלוקה ונזקק להכנסה נוספת מכל מקור שהוא. המצב הוחדר במיוחד עם גידול האוכלוסייה וצמצום המכסה לנפש".¹⁹⁰

חשבון פשוט - אם 100 פר' היה בהם כדי להבטיח "קיום של ממש" (ורק 10% זכו לכך), אך 80% מהיישוב לא קיבלו יותר מ- 40 פר' לשנה (היו כוללים שננתנו רק 20 פר'), הרי שרוב רובו של הציבור קיבלו הרבה פחות מחצית ההכנסה הדרושים, וחיבים לומר שהם עוסקים במשהו נוסף לפרשנותם. בצורה ברורה ביטה את הדברים זאב דובנוב, אחד מן הביל"ויים:

"ברוסיה חשובים שמקבלי החלוקה לא עובדים אלא יושבים בבית הכנסת וקוראים תהילים. אך הם שוכנים שמכסים חלקה היא 20-15 רובל לשנה, לא מספיק לקיום מינימלי, אבל לאכול ולשתות צריך גם בארץ הקודש. על כן היהודים מתחילה לעבוד במקצועות שונים וגם במסחר".¹⁹¹

מסכם פרופ' אליאב:

"בהעדן מקורות מחייבים לא הייתה דרך אחרת מאשר להיזקק לחולקה... אין שחר לטענה כי חי הבלתי היה משות נפשם של בני היישוב, אילו נוצרו התנאים המתאימים היה בוודאי חלק מכרייע של היישוב משtałד להתפרנס מיגיע כפир".¹⁹²

האם רק היהודים נהנו מכספי חלוקה?

¹⁸⁷ נתונים מתוך "תולדות א'", עמ' 525.

¹⁸⁸ "א'" ויישובה במאה ה- 19 עמ' 139.

¹⁸⁹ "א'" ויישובה במאה ה- 19 עמ' 139.

¹⁹⁰ "א'" ויישובה במאה ה- 19 עמ' 139.

¹⁹¹ דריינוב, כתבים ג. עמ' 551.

¹⁹² "א'" ויישובה במאה ה- 19 עמ' 143.

פרופ' אליאב: "יצוין גם שלא רק היהודים התפרנסו מתמיכת אחיהם: גם התושבים הנוצרים ומוסדותיהם התקיימו במשך תקופה ארוכה ועד קץ השלטון העות'מאני על עזרה מהר'ל שזרמה בתמudeה וב███ ניכרים, שעלו عشرת מונים על כספי החלוקה".¹⁹³

האם בני 'העליה הראשונה' לא התפרנסו מן החלוקה?

פרופ' אליאב: "אף חובבי ציון שמתחו ביקורת חריפה על שיטת החלוקה, הנוغو בעצם לאחר מכן בשיטת Tamka דומה. בצדκ העיר ג. קרסל שגם החברה המרכזית של 'חובבי ציון' נקרה בשם 'חברת Tamka' ופניותיהם של העולים הראשונים בדבר Tamka מהר'ל אין נבדלות בהרבה מכרזוי החלוקה, מחוץ ללשון המודרנית ולקהל אליו הופנו".¹⁹⁴

מתוך 7 המושבות הראשונות - 6 הוחזקו ע"י הברון, אך גם 'גדרה' של הביל"וים - אותה סירב הברון להחזיק כיון שראה בהם נihilists - לא הצליחה להתקיים בכוחות עצמה, והוחזקה ע"י חובבי ציון.¹⁹⁵ כלומר - גם המושבות הראשונות לא יכלו להתקיים ללא Tamka מן החוץ.

האם מדינת ישראל לא נזקפת ל'Tamka'?

עד היום חיים בארץ מגבויות שונות בגולה, ומסיעו חוץ מארה"ב בקנה מידה נרחב, אך בעודם מקיים היישוב נעזרו בתמיכה לצרכי קיום מינימליים, הרוי סיוע החוץ והmaggiot הציוניות בהרבה מקרים משמשים למoterות.¹⁹⁶

הקמת בתיהם חולמים יהודים

מקובל בספרות המחקר שביה"ח הראשון שהוקם בירושלים היה בייה"ח שהקים רוטשילד בשנת תרי"ד 1854, ואשר מנהלו ד"ר נוימן עיצב את דפוסי המוסד והקפיד על אופיו הדתי המובהק לביל ימצאו בו פסול. ליד המוסד הוקם בית תפילה...".¹⁹⁷ ד"ר מרגנשטרן במאמרו: "ביה"ח הראשון בירושלים" מוכיחה מתוך תעוזות חדשות שנתגלו שקדם לו אותו בי"ח - בי"ח אחר אותו יזמו והקימו בני העדה הספרדית שבירושלים בשיתופה של העדה החסידית עוד בשנת תר"ד 1844.¹⁹⁸ בשנת תרי"ז 1857 יזמו הפרושים שבירושלים בי"ח נוסף שנקרא "ביקור חולמים". בשנת תרל"ט 1879 ייסדה העדה הספרדית את חברת "משגב לדך" שהושיטה עזרה חינוך אין סוף לחולמים. בשנת תרמ"ח 1888 הקימה החברה בי"ח (ביה"ח משגב לדך). בשנת תרנ"ה 1905 הוקם בירושלים בייה"ח "שער צדק", גם הוא בהנלה חרדית. אין צורך לומר שבתיהם חולמים אלה התנהלו ומנהלים עד היום על פי ההלכה, ומשמשים דוגמא לכך שאפשר לנחל בית חולמים מודרני תוך הקפה על מצוה קלה כבחמורה.

נמצאו לנו למדים, שעדי סוף המאה ה- 19 הצליח הצייבור החրדי להקים בירושלים ארבעה בתיהם חולמים, בלי להזדקק לעזרת 'חובבי ציון' או 'הסתדרות הציונית'.

פיתוח המסחר, הבנקאות וערי החוף

ד"ר ברטל¹⁹⁹ קובל על כך שלמרות החומר הרב הקיים לא נחקרו עדין כראוי המגמות לשילובם של היהודים בני 'היישוב החדש' במערכת המסחרית המפתחת

¹⁹³ "א"י ויישובה במאה ה- 19" עמ' 143.

¹⁹⁴ בספרות "אהבת ציון ואנשי ה"ד", עמ' 161-161.

¹⁹⁵ הנתונים מטור "א"י ויישובה במאה ה- 19" עמ' 305.

¹⁹⁶ פרטנים נוספים ובהרחבה על החלוקה ניתן למצוא בספר "האיש על החומה" חלק ב' פרק חמישה עשר. "א"י ויישובה במאה ה- 19" עמ' 233.

¹⁹⁷ מרגנשטרן, "גאולה בדרך הטבע" עמ' 224.

¹⁹⁸ קתדרא' מס' 2 עמ' 12.

ובראשית הבנקאות המודרנית. כמו כן, לא נחקר חלוקם של הספרדים ויוצאי צפון אפריקה בהתפתחות ערי החוף המודרניות - יפו וחיפה.

לאור כל הנ"ל, דומהuai שאי אפשר להאשים את 'היישוב הישן' בחוסר רצון לפתח את מוסדות החברה, ואף לא בחוסר יכולת להתארגן ולדואג לצרכי הציבור. רעיון ה'כולל' עליו הושתת היישוב האשכנזי היה מיסוד של מוסדות קהילתיים שדגנו לרפואה, דיור, חינוך ותמייה כספית, כאשר ראשי הכללים לקחו על עצמם את האחריות לצאן מרעיותם בכל מישורי החיים כדי לאפשר לחברה ההולכת ומוקמת בארץ להתפתח ולעמוד על רגילה.

ה. סיכום: מי קבע שי"העליה הראשונה" - היא העליה הראשונה?

ראיינו בפרק זה שאנשי היישוב הישן, אשר טרחו ועלו לארץ בתנאים קשים ביותר, היו מודעים לצורך לבנות את הארץ ורבים אף מסרו את נפשם למען מטרה זו. בניה זו החבטאה באופן מעשי:

- על ידי בניה שכונות חדשות.
- על ידי התיאשבות חקלאית.
- על ידי פעילות לעידוד העליה.
- על ידי התרמת העם בתפוצות, כשותפים לבניין הארץ.

ראיינו, גם אוטם חרדים - אנשי היישוב הישן ידעו:

- להפריח שטמות.
- ליבש ביצות.
- לאחוז בונשך.
- לנוהל עיתונות. ("הלבנון", "החברצת", "יהודה וירושלים" ועוד).
- לבנות בתים חולים.
- לפתח את ההתיישבות העירונית (מסחר, בנקאות ועוד).

לאור הנתונים שצינו לעיל, מתעוררת שאלה נוקבת: מי קבע שי"העליה הראשונה" - (1882-1903) היא העליה הראשונה? הרי היו לפני מה שפהונה של עליות ?

פרופ' אליאב: "זרם העולים שהחל גואה למן ראשית שנות השמונים (1880) יציג ברובו הגדל ציבור שונה מבני היישוב המקוריים, ופתח למעשה תקופה חדשה בחיי היישוב. נוהגים לכנות עלייה זו בשם "עליה ראשונה", ובכך באים לידי ביטוי הן ההתעלות הבלתי מוצדקת מן העליות הקודמות, שיצרו את הבסיס ליישוב המתחדר, והן הרצון להציג את השוני במניעיה ובaphaelה של עלייה זו. עד כה שימשו מניעים דתיים ומשיחיים מכנה משותף לעולים מכל ארצות התפוצה, שביקשו לחיות בארץ על טהורת הקודש ודוחו כל שינוי באורחות חייהם, מעתה הופיעו אצל ניכר מהulosים מניעים לאומיים וחברתיים..."²⁰⁰.

כלומר, קובע פרופ' אליאב, אין קביעת השם "עליה ראשונה" לעליה שמשנות השמונים ואילך עניין של ההיסטוריה, אלא עניין של היסטוריוסופיה, קרי - הפילוסופיה של ההיסטוריה, אשר באה לצקת תכנים ערקיים בין השורות, בקבעה שכל מה שהתרחש עד לעלייה של שנות השמונים אינו חשוב ואינו ממשמעותי.

²⁰⁰ "אי. וייטה במאה ה- 19" עמ' 278.

גם השימוש הטרמינולוגי בכנוי - "היישוב היישן" יש בו מן המגמות. היישן מצטייר פרימיטיבי, קופא, חסר חיות, בבחינת דבר ישן שאבד עליו הכלח. לעומתו, הכנוי - 'היישוב החדש' משרה תחושה של קידמה וחינויות.

דוד בן גוריון: "היישוב החדש שמתהילת בריאתו זההרו לפניו אופקים לאומיים רחבים התייחס לביטול ובבוז ליישוב היישן, ויש גם אשר ייחס לו ערך שלילי לעובdot התישבותנו בארץ ישראל. בני היישוב החדש הביטו על היישן כעל גוף שאין בו רוח חיים ומתחך השקפה זו התיחסו לכל המתרחש ונעשה בחיי היישוב היישן בשוויון נפש ובהיסח הדעת".²⁰¹

עוד באותוثن שנים יצאו בני היישוב היישן נגד הכנוי שהודבק להם:

"מי היה אותו בכור השטן שהמציא ראשון את הפטגס מלא הרעל 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש', אשר מטרתו הייתה אך להשפיל את כבוד היישוב היישן. מדובר ההפרדה המסורתית שלפיה 'יישוב ישן' אומר עיריות [מגורים בערים], והוא לחוד, ו'יישוב חדש' אומר מושבות והוא לחוד".²⁰²

את הסיבה להתעלמות, אותה מצין פרופ' אליאב, לא קשה למצוא:

ד"ר ישראל ברטל: "היישוב היישן היווה לגביו ההיסטוריה הציונית בעיה מיוחדת במינה: מצד אחד, הוא נראה כהמשך החברה הכלכלית בה מרדה התנועה הלאומית המודרנית ושאותה באה לשנות. מצד שני, היו אנשי היישוב היישן חוליה אחרונה בשלשת רציפות היישוב היהודי הטרום-ציוני בארץ ישראל וכיימו בגופם את הזיקה המשנית בין עם ישראל לארצו".²⁰³

במקום אחר מרחיב ד"ר ברטל יותר: "הכנוי 'יישוב ישן' מכונן לקיבוץ אנשים שאינם 'ישן' מבחינה קרונולוגית, אלא 'ישן' מבחינה ערכית".²⁰⁴ הוא ממשיך ומסביר שהסיבה להגדרה זו היא מערכת התדמית בה פירשו אנשי העליות החלילניות במאה העשרים את המציגות בארץ ישראל.

מן שaboו אוtem chilonim at tadmitem ul 'haishuv yishen'?
כפי שראינו, ד"ר ברטל מצביע על כך שקיימת התעלמות מהשתלבותם של בני היישוב היישן במערכות המסתחרית המפתחת ובראשית תנויות הבנקאות המודרנית, וכן מחלוקתם של הספרדים ויוצאי צפון אפריקה בהפתחות ערי החוף המודרניות - יפו וחיפה.

את הסיבה להתעלמות זו תולה הוא בכך ש: "השינוי ל'חדש' נתפס בעיקרו במושגים של בנין הארץ **בכלים של החקלאות**". כלומר, מדינית מפעלים של בני היישוב היישן בסרגל הערכיים, ואולי נכון יותר לומר - בסד הערכיים של בני היישוב החדש הוא הגורם העיקרי לכך שבני היישוב החדש לא הודהו, וממילא לא הערכו, את פועלים של בני היישוב היישן.

לمسקנה דומה מגיע גם ההיסטוריון יהושע קניאל:

"**התנועה הלאומית בראשיתה** נתנה את דעתה רק **לפעילויות התישבותית** בתחום החקלאי, על כן גם לא הייתה הערכה מספקת **לפועלים של אנשי 'הישוב היישן'**. כל ניסיון להציג אלטרנטיבת לפעילויות התישבותית על

²⁰¹ האחדות', טר"ע, מצוטט בקטדרא מס' 6 עמ' 8.

²⁰² 'המוריה', טרע"ג 1913, גל" 300, מצוטט ב'קטדרא' 6 עמ' 11.

²⁰³ "הישוב בעת החדש" עמ' 15.

²⁰⁴ 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש' - הדימוי והמציאות, 'קטדרא' מס' 2 עמ' 5.

הקרקע, שגמ היא עשויה לתרום לתועלת היישוב, כגון, רعيונות על פיתוח ח:right; 205 חרשות או בניה, מוצגים ככפירה ביעוד הלאומי וסוציאלי לרווח הזמן".

אך דומה שאין זו כל האמת, שהרי בני 'היישוב הישן' עסקו גם בהתיישבות חקלאית. את האמת במערומה כותב בשנת תרס"ח 1907 עיתון 'הפועל הצער', עיתונים של הפועלים, בני העליה השנייה. במסגרת חגיוגות חצי היובל של 'היישוב החדש' שנערך אז במלאת עשרים וחמש שנה לר'אשון לציון' (נוסדה בתרמ"ב 1882) מצין העיתון "שגיאה גסה":

"...שרבים מהציונים ואף גם מהנואמים והסופרים מונים את התחלת היישוב החדש שבארץ ישראל דוקא משנת תרמ"ב, שבה נוסדה 'ראשון לציון', וחושבים שהיא המושבה הראשונה בא", בזמן ש'פתח תקוה' נוסדה על ידי בני ירושלים עוד ארבע שנים לפני היסוד המושבות של גולי רוסיה ורומניה... ולא נקפיד עם אלה שאינם יודעים כי ר'אשון לציון אינה המושבה הראשונה בארץ ישראל. בכלל, דברים כאלה היו לחזון רגיל בין הציונים".²⁰⁶

²⁰⁵ קניאל, 'קדדרא' מס' 9 עמ' 52.

²⁰⁶ 'הפועל הצער', חsoon תרס"ח ע' 5, מצוטט ב'קדדרא' מס' 9 עמ' 53. להרחבה בנושא שיכתוב ההיסטוריה כאן בארץ, עיין נספח בסוף החוברת: "הבילויים - מיתוס ומציאות".

היהדות החרדית ובניין ארץ ישראל

חלק ב' - מהעליה הראשונה והלאה

6. תרומת הציבור החרדי לעליות הראשונות (עד שנת תרע"ד 1914).

- ג. היהדות החרדית והיזמות לעלייה הראשונה
- ב. האם היישוב היישן התנגד להקמת המושבות?
- ג. חלקו הדמוגרפי של ציבור שומרי המצוות בעלייה הראשונה
- ד. השתלבות הציבור החרדי במפעלי העלייה הראשונה
- ה. שיש מתחוק שבע המושבות הראשונות היו בעלות אופי חרדי
- ו. המאבק על צביוון המושבות
- ז. התשיישויות חרדיות בהמשך שנות העלייה הראשונה

7. היהדות החרדית ותנוועת 'חיבת ציון'

- א. החברות ליישוב ארץ ישראל' שקדמו ל'חובבי ציון'
- ב. בני היישוב היישן - מחלוצי רעיון شبיטת ציון
- ג. מי הקים את תנוועת 'חובבי ציון'?
- ד. המאבק על מנהיגות 'חובבי ציון'
- ה. מה פגע בהתפתחות התנוועה?
- ו. תנוועת הביל"ויים גרמה נזק לתנוועת חיבת ציון
- ז. פולמוס השמייטה בתרם"ט (1889)
- ח. היהדות החרדית ו'הצינונות המדינית' של הרצל
- ט. מה הייתה התרומה המעשית של 'חובבי ציון' להתיישבות?
- י. העליות הראשונות - בגל הרצל או למורות הרצל?

8. הגורמים להשמטה hegemonia על ההתיישבות מידי החרדים

- א. ההתדרדרות הרוחנית במושבות
- ב. קטליזטור לשמד רוחני ושמו "פועל' העליה השניה"
- ג. השתלטות 'czionim' על הציבור החרדי בארץ כולה
- ד. רצח דיהאן - נסיוון החנכה קולקטיבי
- ה. האם הרבניים מנעו מבני קהילותיהם לעלות ארצה ולהנצל מהשואה?
- ו. עלייה סלקטיבית - אמצעי לבלימת העלייה הדתית ארץ
- ז. 'אגודת ישראל' بعد 'עליה חופשית'

נספח: הביל"ויים - מיתוס ומציאות

6. תרומת הציבור החרכי ל"עליות הראשונות" (עד שנת תרע"ד) (1914)

רקע ההיסטורי²⁰⁷

מקובל לחלק את תקופה השנים שבין 1882 למלחמת העולם הראשונה (1914) לשתי תקופות מישנה: תקופה העלייה הראשונה (1882-1903) ותקופת העלייה השנייה (1904-1914). המאפיין את צורת ההתיישבות בעלייה הראשונה הוא המושבה החקלאית, שבמידה רבה הייתה בבחינת חיקוי לכפר ולעיירה שבמזרחה ארופאה, ואילו העלייה השנייה מאופיינת במתיישבים פועלים, חלוצים-סוציאליסטים ("העליה העובדת"), אשר חתרו להתיישבות שיתופית (הקיבוצים). מן הרואי לצ'ין, כפי שנראה בהמשך, שהרוב המכריע של העולים בתקופת העליות הראשונות הגיעו לערים הגדולות ולא להתיישבות החקלאית.

בתקופת העלייה הראשונה באו ארץ בין 30,000 ל- 40,000 עולים. בתקופת העלייה השנייה באו ארץ כ- 35,000 עד 40,000 עולים. לא כל העולים נקלטו בארץ, היו תקופות שבהן היה שיעור הירודים גדול. יש המעריכים את שיעור הירידה בקרב עולי "העליה העובדת" בעלייה השנייה, שמספרם היה כ- 6,000 נפש, - ב-90%!!!

פרופ' יגאל עילם: "השחיקה והנשורת בקרבת בני עלייה זו [העליה השנייה] היו מן הגדולות ביותר. מידען, טען בן גוריון כי 90% מבני העלייה השנייה ירדנו, ובעוד שהעליה הקימה פחותה נקודות ההתיישבות משקהימה העלייה הראשונה, הרי לאנשיה מייחסים את התחלות ההתיישבות העובדת ואת ייצרת דפוסי ההתיישבות הקיבוצית והקוואופרטיבית בארץ - אך כמה קבוצות וכמה מושבי עובדים הצליחה להגשים? אצבעות יד אחת יספרו לנו. לאנשי העלייה השנייה מייחסים את המאבק העיקש על העבודה העברית- אך רק מייעוטם היו אנשי עבודה מובהקים. כאשר בא ויצמן (בשנת 1917) לסכם את הישי עלייה השנייה... השמיע דבריהם נוקבים אלה: "השיגנו בהתיישבות, במיוחד ב- 10-12 השנים האחרונות, היו מועטים מאד, והتوزאות, בעצם, מדכאות".²⁰⁸

בעקבות הפרעות בדרום רוסיה בשנים 1881-1882 ("סופות בנגב"), ואשר בהם נפגעו למעלה ממאותים יהודים, הוכתה יהדות רוסיה בתדהמה וחיל בה משבר פנימי عمוק (בעיקר אצל המשכילים שחשבו שתנועות ההשכלה וההטיענות בחברה הרוסית תביא לביטול האנטישמיות). החלה בריחת גדולה מروسיה, בעיקר לאורה"ב. רק זרם קטן מהulosים שם את פעמו לארץ ישראל.

א. היהדות החרדית והיוזמות לעלייה הראשונה

מי ניסה לעכב את העלייה לארץ?

כפי שראינו בפרק הקודם, נסיעות ההתיישבות הראשוניים נעשו על ידי בני היישוב היישן (מוש怯, פתח תקופה, ג'עוני ועוד), והם שפתחו את הפתוח לחשוב מבחינה מעשית בכיוון של הגשמה לאומית בארץ ישראל. אך הארץ שעה במשמעות זמן רב כל כך - לא הזדוצה تحت את פירוטיה לבניה. צרייך היה הרבה אמונה ורצון כדי להאמין שמצב זה יכול להשתנות.

²⁰⁷ מתוך "ההיסטוריה של אל"י", כרך שני עלי' 8-257 ועוד.

²⁰⁸ "הישוב בעת החדש" עמ' 117.

היו באמת שלא האמינו:

פרופ' אליאב: "בקיץ 1881 נתרבו הקולות הקוראים לעלייה, ואף נעשו נסיענות להשפי על חברת כ"ח [כל ישראל חברים], לתמוך בהכוונת המהגרים ארצها. אולם חברה זו, שנשאה בנטל עיקרי בהכוונת ההגירה ובإيمانונה, שללה בעקביות את הפניות הפליטים ארצها וסירבה ליטול חלק ביישוב הארץ... התנגדותה של חברת כ"ח הגיעה לשיאה במכתבו הגלי של קארל נטר שפורסם במרץ 1882... האיש שיזם את 'מקווה ישראל'... של במכתבו את עליית הפליטים ארצها מכל וכל. ארץ ישראל, קבוע, ענייה ודלה, ולא תצליח להתיישבות של המוניים. אין בה אדמה טובה למיכרה...".²⁰⁹

לא בנו להטיל מום בחוגים אחרים, אלא רק להראות שבמבט טבעי-מקצועי, הסיכויים להתיישבות בארץ ישראל של אותם ימים, בקנה מידה לאומי היו קלושים, ולפיכך אין לנו להיות חכמים לאחר מעשה ולבקר כל כך בנסיבות את אותם שחששו לסמוק ידיהם על מהלך לא טבעי זה, כאשר, כפי שנראה בהמשך, היו גם סיכונים לא קטנים בכך.

מי הטיף אז לעלייה לארץ?

"בבב תרמ"ב 1882 פרסמו מתiyeshvi פתח תקוה קול קורא ב'החבצלת', הדוחה את הטענהuai אפשר ליישב את הארץ, מכחיש את קיומם של ההפרעות מצד המשל והשכנים וקורא לעלייה ולהתיישבות. גם פרומקין ופינס [מבנה היישוב הישן] פרסמו קריאות נמרצות לגולה...".²¹⁰

בני היישוב הישן לא הסתפקו בקריאות לגולה מעל דפי העיתונות:

"בשנת 1880 יצא אלעוז רוקח מטעם מתiyeshvi גיא-אוניב' לרומניה כדי לעשות נפשות לעלייה ולהתיישבות, וזמן קצר אחריו נשלח אברהム קופלמן מטעם אנשי פתח תקוה לאוֹתָה מטרה. פעילות זו תרמה תרומה נכבדה לייסוד אגודות ראשונות שפעלו למען התיישבות בארץ...".²¹¹

הרבניים - הראשונים המעוררים לעלייה ולהתיישבות הארץ:

לאחר הבعش"ט, הגרא' והחת"ם סופר, שלא פסקו מלעורר לשיבת ציון - מי בעל פהומי בכתב (פרטים - 'האיש על החומה חלק ב', עמ' 100 והלאה), ואף הצלicho לעורר תנועת עלייה ארוכה במחצית הראשונה של המאה התשע- עשרה, anno מוצאים בין מבשרי התנועה הלאומית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה את הרבניים אלקלעי, קאלישר, גוטמאכר, ואקס, מוהליבר ועוד ועוד אשר עוררו ופעלו למען שיבת ציון עשרות שנים קודם למשכילים אשר התעורררו לרעיון הלאומי רק בראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה (אף שהסופר משה הס פירסם את ספרו 'רומא וירושלים' עוד בשנת תרכ"ב 1862, לא היו הדימ לגישתו הקוראת ללאומיות חילונית עד פרסום 'האוטואמנציפציה' של פינסקר בראשית שנות השמונים).

הרב אלקלעי (1878-1798) גיבש תוכנית מפורטת לשיבת העם לארצו ואotta הוא ביסס והוכיח בספריו. הוא לא הסתפק בפרסום הספרים בלבד אלא יצא להפיץ את

.279-280 א"י ויישובה במאה ה- 19 נמ' 209

.279 א"י ויישובה במאה ה- 19 נמ' 210

.279 א"י ויישובה במאה ה- 19 נמ' 211

רעיון נוציו בפני קיבוצי היהודים באנגליה וברמניה. כמו כן ייסד אגודות תומכיהם לminatehn כמו 'שלום ירושלים'. בסוף ימיו אף עלה ארצה (תרכ"א 1871).

הרב קלישר (1895-1874), תלמידו של רבי עקיבא אייגר, וכפי שהוא מעיד על עצמו:

"זה יותר משלושים שנה השתקתי בהז ביגיעו רבה בעוד רבנו הגדול הקדוש רבנו עקיבא אייגר צ"ל בחים והיה מסכים עם דרכי".²¹²

הרב קלישר היה מראשוני המctrופים עוד בשנת תרכ"ד (1860)! ל'חברה ליישוב ארץ ישראל' שכמה אז בפרנקפורט דואדר על ידי ד"ר חיים לורייא שהיה בעצמו אדם דתי: לורייא ראה בפעולות החברה דרך לקירוב הגולה.²¹³ בין מטרות החברה אנו מוצאים: 'תמייה בתלמידי חכמים' וכן: 'דאגה לעניין ארץ ישראל ולפרנסתם'.²¹⁴ על רקע התעניינות הלאומית שאחזה באוטה תקופה את עמי אירופה ומתן שוויון זכויות ליהודים בחלק הארץ, חיבר הרב קלישר בשנת תרכ"ב 1862 את ספרו 'דרישת ציון' שבו הוא מדבר על: 'להושיב רבים מאחינו בית ישראל בארץ הקדשה לעבוד ביגיע כפיהם'. ההיסטוריה יוסף שלמן מצין ש: 'ההסכמות בספר' דרישת ציון' מוכיחות את הטענה כי רעיון יישוב ארץ ישראל והתחיה היהודית הלאומית יסודם ביהדות המסורתית העומדת בתווך - בין יהדות מזרח ומערב אירופה'.²¹⁵ שלמן מפרט את ההסכמות שניתנו בספר מאת רבי אליהו מגירדיין, שהיה מגדולי הדור אז, וכן רבה של קינגברג. כמו כן, מצין שלמן, הצליחה 'חברה ליישוב ארץ ישראל' לקבל הסכמה גם מהבולטים שבמנהיגי הציבור החרדי שבמזרחה אירופה וביניהם רבי יצחק אלחנן ספקטור, הרב דוד פרידמן והרב ישראלי יהושע מקוטנא. כמו כן נרתם לעוזר לחברה ר' עקיבא לעזרן - ראש פקידים ואמרכלים' וכן הביע נכונות לתמייה בחברה הרב יעקב אטליינגר מגרמניה (מחבר 'ערוך לנר'). הבעת הסכמה באה גם מצדיו של הרב נתן אדר, אב"ד לונדון ומאת אלברט כהן בפאריס. תמייה ציבורית עקבית הביע מארץ ישראל הרاسل"ץ חיים דוד חזן.²¹⁶

הרב אליהו גוטמאכר מגרידייך (1875-1896) גם הוא מתלמידי רבי עקיבא אייגר. היה מגדולי וצדיקי הדור וכפי שמכתיר אותו הרב ואקס, חתנו של רבי יהושע מקוטנא: "הרב הדומה למלאך ה' צבאות...". במכתבו לרבי ואקס משנת תרכ"ד 1874 מעורר

הרב גוטמאכר את הצורך לעלות ולהישב את הארץ.²¹⁷

הרב גוטמאכר היה יד ימינו של הרב קלישר בכל הנוגע לענייני יישוב ארץ ישראל והctrוף בשנת תרכ"ב 1862 ל'חברות יישוב ארץ ישראל' של ד"ר חיים לורייא - לא לפני שהתייעץ על כך עם בני ירושלים.²¹⁸ הסיבה שבמשך שנים רבות הטעב הרב מהctrוף לחברה הייתה מושומת כל הטענה שנטה עליה ארצתם בגיבוי גדויל הדור הקודם.

²¹² במכתבו לרב עזריאל היילסהיימר, 'шибת ציון' ח"ב עמ' 51-52. אף שרוב גדול ישראלי חילקו על הרב קלישר בעין הקربת הקורבנות בזמן זהה, וטענו שרע"א לא נזקק לשאלת זו שכן נפטר הרבה קודם (1837).

מכל מקום לעצם עניין יישוב הארץ יתכן בהחלט שהסכימים עם הרב קלישר, שהרי כבר דור קודם לכן החלה

תנועת עליה ארצתם בגיבוי גדויל הדור הקודם.

²¹³ שלמן, 'תגובות הציבור המסורתית לחברת יישוב א"י', 'ספר שרגאי' עמ' 15. (יש לשים לב לכך שהמושג 'מסורת' אצל שלמן כולל את ציבור שומר המצוות כלל, ואיו קשור ביטו בין המושג 'מסורת' בו משתמשים היום לתאר דוקא את מי שאינו נמנה על החוג הרבני-אורטודוקסי').

שם.

²¹⁴ שלמן, 'תגובות הציבור המסורתית לחברת יישוב א"י', 'ספר שרגאי' העירה 2. ספרו של ראשון הספרים הלאומי החילוניים - משה ה"ס - "רומא וירושלים" התפרסם לאחר פרסום "דרישת ציון". ה"ס מצטט בו את הרב קלישר. שלמן, שם - העירה 13.

שם נム' 19-21.

²¹⁵ בספרו של הרב ואקס - שוו"ת 'נפש חי' סימן א'.

²¹⁶ 'אדמת אליהו', שוו"ת ר' אליהו גוטמאכר, הוצ' מוסד הרב קוק, מבוא.

החברה נמצאת בידי נאמני המסורת, וצירף עצמו בהתלהבות למפעל".²¹⁹ עוד חשש הרב שיימשו לחברה אנשיים 'שאינם מהוגנים' וממילא המתישבים בארץ לא יקפידו על שמרית המצוות. כותב על כך פרופ' שלמון: "היתה כאן ראייה מרוחיקת ראות אשר הנicha כי התוכנית לישוב הארץ תמשוך יהודים שאינם נאמנים לחברה המסורתית".²²⁰ מאוחר יותר נסוג הרב גוטמאכר מתמיכתו בתפיסה המשיחית המופיעה במשנתו של הרב קלישר והצטרכן בזה לרבניים האחרים שרובם תמכו בישוב הארץ, אך חששו מהפן המשיחי שבמשנתו של הרב קלישר.²²¹

הרב שמואל מוהליבר (1824-1898) נחשב ל יורשו של הרב קלישר. הרב מוהליבר הוא זה שעורר את הברון רוטשילד להשקיע מכספו בהקמת והחזקת המושבות בארץ. ואף שבחלק ניכר מספרי ההיסטוריה והאנציקלופדיות נכתב, בטעות או אולי מתוך רצון לשכתב את ההיסטוריה, כי יוסף פייןברג, מייסידי ראשון לציון, היה הראשון אשר נפגש עם הברון ושיכנעו לעשות למען יישוב הארץ, האמת היא שהרב מוהליבר נפגש עם הברון לפניו. הרב מוהליבר נפגש עם הברון בסוכות תרמ"ג (28.9.82) וairo פייןברג נפגש אותו רק בחשוון תרמ"ג (18.10.82).²²² הרב מוהליבר היה גם מראשי 'חובבי ציון', כפי שנזכר בהמשך.

הרב חיים אלעזר ווכס (1822-1889) מגדולי הדור בזמנו, מחבר הספר החשוב "שרות נפש חייה". גולת הכותרת של פועלותיו מהווה, ללא ספק, עמודתו למען ארץ ישראל והיישוב היהודי בתחום, ועל כך תעיד בחרותו לנשיא ארץ הקודש' של כולן ורשא-פולין בשנת תרל' 1870. בראשית שנות השבעים נטע שיש מאות עצי אטרוגים בכפר חיטין הסמוך לטבריה. וכן מספר הוא בתשובהו לר' אליהו מגריידץ:

"...ונטעתו שם שיש מאות עצי אטרוגים, ובשנה זו אקוה, בעזרת ה', לנטווע כמה אלף עצי אטרוגים אצל ים-החולה ומזה נוכל לקות לעלות אל המסילה העולה בית אל להושיב משפחות לעבודת האדמה ולשומרה".²²³

לרשימה מכובדת זו נוכל לצרף עוד רבים מגדולי ישראל אשר עוד שנים רבות קודם הקמת תנועת 'חיבת ציון', ובלי להמתין לפרעות של ראשית שנות השמונים - כבר התמסרו ליישוב ארץ ישראל מתוך אהבת ציון אמיתי. בין הרבניים אלו מוצאים גם את הרב מאיר אוירבך, רבה של קאליש, אשר עז布 רבעונות מכובדת בחו"ל ועלה לירושלים עוד בשנת תרל' 1860! בירושלים היה הרוח החיה שדחפה להקמת המושבות הראשונות, כפי שעוד נזכיר.²²⁴ מלבדו חשוב להזכיר את מי שנחשב גדול הדור - רבי יהושע ליב דיסקין המכונה "הרבי מבሪסק", אשר עלה ארצها בשנת תרל' 1877 ועמד מאחוריו הקמת פתח-תקווה ויסוד המעללה.²²⁵ מלבדם היו עוד רבים מגדולי ישראל שעודדו לעליה ואף יזמו מפעלים שונים לשם כך, אם במסגרת תנועת 'חיבת ציון' ואם באופן עצמאי. חלק ממפעלים אלה נזכיר בהמשך.

²¹⁹ שלמון, 'תגובה הציבור המסורתית ל'חברת יישוב א"י'. ספר שרגאי עמ' 20.

²²⁰ שלמון, שם.

²²¹ שם עמ' 21, 30, וע' כתבי הרב קלישר, ירושלים תש"ג, עמ' רלה, וכן עמ' רנה' ורס', שם מצטער הרב קלישר על הסתייגותו של הרב גוטמאכר ממשנתו.

²²² א"י ויישובה במאה ה-19 עמ' 285, ובהרבה בסוף א' לספר "חינוי השמיטה" מאות אחיעזר ארליך.

²²³ בספריו שו"ת 'נפש חייה' סוף סימן א'.

²²⁴ שלמון, במאמרו 'תגובה הציבור המסורתית ל'חברת יישוב א"י' עמ' 30 מציין מעיתונות התקופה שאף שהרב אוירבך התנגד להשקפותו של הרב קלישר, אשר טען כי ראשית הגאולה תלויה בישוב הארץ וכי אנו מצויים כבר 'בשלב השני' של הגאולה, למורות ביקורתו זו אמר הרב אוירבך כי 'ראו להקים יישובים חוקאים למוסלמים לעובדה חקלאית'.

²²⁵ פרטיהם - 'האיש על החומה' חלק א' עמ' 222-215, חלק מהמצוות הובאו לעיל פרק 5.

ובתקופה מאוחרת יותר:

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב 1817-1892) מי שעמד בראש ישיבת וולוז'יו המפורסמת במשך ארבעים שנה בעיר, כותב במכtab משנת תרמ"ו 1886:

"ראה ראיינו, כי היה ה' את רוח עמו ישראל בכל חלקי תבל ומלאה להושיב נחלות שוממות בארץ הקודש ולכונן שם מושבות לנדיי ישראל. וכך דודי דופק לאמר- פתחו לי פתח בפעולתכם, כי הגיע השעה אשר לא יאמר עוד על ארץ ישראל עזובה ואין דורש אותה...".²²⁶

האדמ"ר מהר"י מקאצק-פילאב, (נכדו של הרב מקוץ המפורסם) - כתב בשנת תרמ"ו 1886 קונטרס ארוך בשם "שלום ירושלים" שבו הוא מעורר לרעין יישוב הארץ, לגואלה ולעבדה. את הקונטרס הנ"ל שלח המחבר בשעתו לשני גdots הדור בפולין: הרב ישראלי יהושע מקוטנא והרב מסוכאטשא (בעל האבני נזר) וקיבל מהם תשובות נלהבות. האבני נזר אף מסיים את דבריו תשובתו בתקוה שאף הוא יכול להיות מן הקוננים נחליה בארץ.²²⁷

הרב יצחק אלחנן ספקטור - (1817-1896) רבה של קאוונא, מי שהיה מגDOI הפסוקים בדורו וממניחיגי הדור בשנות השמונים והתשעים של המאה התשע-עשרה, כותב במכtab משנת תרנ"א 1891:

"ברוך ה'... שהחיינו והגיענו לזה, כי נתעוררה התנועה בכל עמו להשתדל בעניין הקדוש של יישוב ארץ ישראל, ארץ אבות אבותינו הקודשה ולבני חורבותיה... ובזכות ההשתדרות להגדיל ולהأدיר את היישוב הקדוש על ידי עבודה האדמה ומלאה בידי הצערים החפצים ליהנות מיגיע כפם, תחזינה עינינו בהרמת קרן עמו... ובשביתנו את אדמת קדשו אשר לוקחנו ממנה זה אלפיים שנה...".²²⁸

על ה'חפץ חיים' (1839-1933), מספר בנו - ר' אריה ליב הכהן:

"זכורני כי בשנת תר"ן ותרנ"א [1890] שהחלו לגרש את אחינו בני ישראל ממוסקבה, התעוררה אז תנועה גדולה לארכינו הקודשה. המגורשים למאות ולאלפים החישו מפלט למו לארץ אבותינו, קנו שם קרקעות, נטו כרמים, יסדו מושבות. כן בתחום המושב - נאספו אסיפות, נתיסדו חברות, שלחו משלחים לקנות קרקע... בזמן זה קיבלתי מכתב מאבי ז"ל, ובו הוא מעירני על התעוורות הגדולה בכל פינות עמו לעלות לארכינו הקודשה, ומשער, כי הימים ימי עיקבתא דמשיחא וכי פקד ה' את עמו, ואפשר הוא אתחלתא דקיוב גליות שהוא קודם比亚ת המשיח, ואם היה ביכולת [ביבולתנו הכספית] היה מן הראי לקנות קרקע ו לעלות לארץ...".²²⁹

יכלנו להוסיף ולמנות עוד ועוד מגDOI ישראלי אשר ראו בחידוש היישוב אותן להתחלה הגדולה, אך מפאת הצורך קצר נסתפק באלה שהזכירנו. בפרק הבאים נראה מה גרם לגדולי ישראל לממן מאוחר יותר את תמיכתם הנלהבת בעלייה ובהתיישבות.

²²⁶ 'ח'יבת ציון' דף 5, מצוטט ב'התקופה הגדולה' עמ' קס"ז.

²²⁷ קטיעים מהקונטרס, וכן דברי תשובה של הגאנונים הנ"ל מצוטטים ב'התקופה הגדולה' עמ' קעח-קכח'.

²²⁸ 'ש'יבת ציון' דף ז' וכנ"ח עמ' 4. מצוטט בספרו של הרב מנחים כשר-'התקופה הגדולה' עמ' קס"ז.

²²⁹ 'מכtab ה'חפץ חיים' עמ' 44, מצוטט ב'התקופה הגדולה' עמ' קע.

ב. האם היישוב היישן התנגד להקמת המושבות?

יש מספרי ההיסטוריה המציגים את בני היישוב היישן כמתנגדים להתיישבות. כפי שראינו ועוד נראה בהמשך, טענה זו אינה עלייה זדונית אשר בשקר יסודה. אף שהיו מבני היישוב היישן שהעיבו בקורת על המושבות הראשונות, לא הייתה התנגדותם עקרונית, אלא מעשית- טקטית:

"בני התקופה, כמו גם ההיסטוריה הירא-ישראלית, השפיעו בעיקר מז העובדה שביישוב היישן הייתה תנועת התנגדות לרעיון [קיום המושבות] אשר באה גם מוחמי ההנאה והכוללים. אך לא בדקו האם ההתנגדות היא כללית ומוחלטת או שמא כוונה לצדדים מסוימים בתכניות. גם לא עמדו על מניין המסתיגים. כך נוצרה תדמית שלילית של כל היישוב היישן' כמתנגד לרעיון 'יישוב ארץ ישראל', אשר הפך למושג נרדף להתיישבות על הקרקע ועובדות אדמה".²³⁰

קניאל מספר לנו שגם בחוץ היו חוגים רחבים בחברה היהודית שהתנגדו לרעיון, אך היושבים בארץ ראו אולי את הדבר בצורה מפוכחת יותר לאור התנאים הקשים שהדרו אז בארץ. קניאל מונה והולך את הסיבות להתנגדות כפי שהוזכרו בספרות ובעיתונות התקופה כאן בארץ באותה שנים:

א. תנאי בטחון מעורערים: התנפלוויות על זרים ולא פעם אף מעשי רצח כנגדם.
קניאל מציין מצד שני:

"מענין, כי בקריה 'קול עיר' של 'אגודת מייסדי היישוב' בראשות הרב יהושע לייב דיסקין ליהודים למקום ולעלות לארץ ישראל, הם דוחים את הפחד מן העربים...".²³¹

כלומר, גدول הקנאים ביישוב היישן - הרב מבריסק, ר' יהושע לייב דיסקין, הוא זה שטורח לעודד את העליה ארצה, ואף טורח להפיג את החששות שהיו בשעתו אז בארץ מהערבים. קניאל מעלה על נס אף את הרב מאיר אוירבן שעלה ארצה ועמד מאחריו היזמות שהיו בארץ לקניית שדות וכרכמים.²³²

ב. חשש מביטול תורה ומצוות: היה חשש שהוא יוכל עובדי האדמה לקבוע עיתים לתורה, דבר שיהווה סטייה ממטרות היסוד של 'הפרושים', מחධיש היישוב. כמו כן חששו שלא יקפידו עובדי האדמה על שמירת המצוות, כולל המצוות התלויות בארץ. כותב קניאל :

"ולכאורה היו להם יסוד מוצדק והוכחה מוחשית לחששותיהם, שכן על 'מוקה ישראל', אשר נחשבה בעיני רבים באותה עת כMegishma את רעיון עבודה הארץ, היו תלונות רבות על שאין מקפידים בהפרשת תרומות ומעשרות, ויש בה פרצות בהתנהגות הדתית ובחינוךם של התלמידים".²³³

ג. חששות כלכליים - תחרות בחלוקת: היה חשש שעבודת האדמה לא תוכל לפנים את בעלייה... וסהכנה רבווצה חס ושלום לאלפי נפשות למות ולגוע ברעב ובצמא ח"ו.²³⁴ לחששות אלה יש להוסיף את החשש שכיספי החלוקת יופנו מעתה ליעדים חדשים, דבר שיפגע בלומדי התורה:

²³⁰ קניאל, 'קתרן' מס' 9 עמ' 35.

²³¹ קניאל, 'קתרן' מס' 9 עמ' 38.

²³² שם עמ' 40.

²³³ קניאל, 'קתרן' מס' 9 עמ' 38.

²³⁴ 'לבנון', טרכ"ג - גליון מס' 4, מצוטט שם.

מצבן החמור של המושבות הראשונות והזדקהות לאפוטרופסות של הברון רוטשילד לשם הבטחת קיומן, חיזקה את הסתייגות היישוב הישן מפעולות ההתיישבות של 'חובבי ציון'... למעשה נוצרה מעין חלוקה חדשה, הדומה במהותה ל'חלוקת' היינשה. מוטב אפוא להזהר את יהודי רוסיה מחוסרי האמצעים לבלי עילו ארצה, מה גם שבלב בני היישוב הישן נתערכו חששות חמורים לגבי צביוון הדתי של המושבות החדשנות. משחחלו להגעה ידיעות על התמענות הדרישות של החלוקה כתוצאה מפעולות 'חובבי ציון' ובעיתונות העברית החלו להופיע התקפות חריפות על מטרת החלוקה, שככללו תביעה להשתמש בכיספי הצדקה לטובת המתישבים, החליטו ראשי הכללים להגיב".²³⁵

כלומר -

- ♦ המצב הכלכלי במושבות הראשונות, במשך שנים, היה וכי רע.
- ♦ גם הן למעשה היו מכיספי 'חלוקת'.
- ♦ המצב הכלכלי הקשה בצירוף השפעת פקידיו הברון, גרמו לירידה רוחנית של המתישבים, ואפילו לעזיבת התורה והמצוות. וכיוון שככל עניין יישוב הארץ נתפס כחלק מתהילך הגאולה, הרי שהתיישבות שאינה שומרת את חוקי התורה אינה יכולה להחשב חלק מבני הארץ אלא חלק מחוורנה, שהרי ארץ ישראל מקיימת עובי עבירה, כמו שמבואר בתורה בסוף פרשת 'אחרי מות' ובמקומות נוספים רבים, וכךינו שאנו אומרים בתפילה נוספת של שלושה רגלים: "מן חטאינו גלינו מארצנו". בהשכמה תורה אין טעם לטרוח להביא ארצתה יהודים אם אי אפשר לדאוג שיישמרו תורה ומצוות גם כשהיו כאן בארץ".²³⁶
- ♦ התברר שהתיישבות פוגעת בכיספי החלוקה, אותן כספים שהיוו את המשענת הכלכלית העיקרית של בני היישוב הישן. גרווע מזה - היו שדרשו להפסיק את התמייכה בלומדי התורה, כדי להפנות את המשאבים להתיישבות.

מצב מאויים זה על עולם התורה שהליך ונבנה בארץ בעמל רב במשך מאות השנים שקדמו למושבות, בצירוף חוסר הצלחתן של המושבות - הן בגשמיות והן ברוחניות, בהחלטת נתנו מקום לבקר את פעולות 'חובבי ציון'. יש לשים לב שעל הכרזוז הנ"ל, אותו מזכיר פרופ' אליאב, לא חתמו ר' שמואל סלנט ומהניגי היישוב הבולטים.²³⁷ בעקבות התגובה החריפה על הכרזוז יצאו מנהיגי היישוב הישן בכרזוז חדש:

"בכרזוז שאלו שלום ירושלים', החתום על ידי ר' שמואל סלנט ואנשי 'הoved הכללי', הסביר שלא הייתה כל כוונה לפגוע ברעיון ההתיישבות, אלא להגן על החלוקה, שמלילא אינה מספיקה למחיה. גם בן יהודה קבע מעיל דפי ה'צבי' כי הפסקת 'חלוקת' תזיק ליישוב...".²³⁸

ادرבא - פרופ' שלמון מגלח שהייה שיתוף פעולה בין היישוב הישן לבין היישוב החדש אפילו בראשית שנות התשעים למאה הקודמת! זהינו עד לתקופה שבה הchlלה אגודות 'בני-משה' בראשות 'אחד-העם' לפעול לחילון היישוב, כפי שעוד נראה בהמשך.

²³⁵ אליאב, א"י ויישובה המאה ה- 19 עמ' 301.

²³⁶ טיעון זה מופיע אצל כמה מגדרי ישראלי אשר דבריהם מצוטטים בהמשך חוברת זו, כמו הנצ"ב, החփ' חיים, הרב זוננפלד ועוד, אף שאין מחלוקת על כך שהיו מראשי המעודדים לעליה ארוצה.

²³⁷ אליאב, א"י ויישובה המאה ה- 19 עמ' 302.

²³⁸ אליאב, א"י ויישובה המאה ה- 19 עמ' 302.

"בספריו ההיסטוריים מוצגים היחסים שבין היישוב הישן והיישוב החדש כמתוחים מראשייהם, אולם למעשה, הם שיתפו פעולה בתחומים רבים. הנהגת היישוב הישן הייתה מעורבת בnesiaה במושבות... אנשי היישוב הישן שימשו כמתווכים בין המושבות לברון בסוסוכים שפרצו בהם, ועסקו גם בתמייה בעולים ובהתערבות אצל השלטונות לטובת המושבות והעלויים החדשניים. הם קיבלו בברכה את גל העולים של 1891 ואיחלו לאנשיו שיתישבו על הקרקע ויחיו את השפה העברית... הייתה יוזמה משותפת של שני היישובים לתמוך בעולים החדשניים, אף נבחרו ועדות משותפות לשם כך".²³⁹

מסכם קניאל:

"אין ספק, כי ההתנגדות וההסתיגיות אלה קבעו את תדמיתו של 'היישוב הישן' בנושא יחסו אל רעיון עובדת האדמה, ענייני בני התקופה ובעיקר המשכילים ו'חובבי ציון' שבניהם. הם לא הבינו בכך שהיישוב הישן לא היה עשוי מקשה אחת ושחייו בו אישים וקבוצות אשר תמכו ללא סייג ברעיון והתבססו על שכבה דית רחבה אשר הייתה בשללה לקלות רעיון חדש ובחלוקם אף היו מוכנים להגשים, אילו ניתנו אמצעים בידיהם".²⁴⁰

ג. חלקו הדמוגרפי של ציבור שומרי המצוות בעלייה הראשונה
בתקופת העלייה הראשונה עלו ארץ 60,000 יהודים, אולם כמחציתם יצאושוב, הן מטעמים כלכליים והן מלחמת נגשוויתם של השלטונות. למעשה גדל היישוב ב- 30,000 נפש בקירוב (מ-26,000 ל- 55,000).²⁴¹

מה היה הרכב העולים?

"יש לציין כי בשנות השמונים ואילך גדלה החברה שאיתה אנו מכנים בשם 'יישוב ישן', פי כמה וכמה מן החברה המכונה 'יישוב חדש', כתוצאה מעלייה".²⁴²

וביתר פירוט כותב פרופ' אליאב:

"...ברם, חלק ניכר מן העולים נήנה עם בני היישוב הישן והצטרף לאחיו בעיר הקודש, שגדלו במידה ניכרת בשנים ההן. רק 15,000 עולים היו בני היישוב החדש, מהם השתקעו כחמשת אלפי נפש ב- 25 המושבות שהוקמו על ידם...".²⁴³

שני חידושים מתגלים לנו מדברי הפרופסורים:

א. חלק ניכר מעיבוי ההתיישבות עד ראשית המאה העשורים נזקף לזכותם של בני היישוב הישן.

ב. גם בני היישוב החדש לא כולם עסקו בחקלאות, רק שלישי מהם פנו לעבודת אדמה.

²³⁹ שלמן, "תהליכי קיטוב...", עמ' 178.

²⁴⁰ קניאל, 'קדרא מס' 9 עמ' 40.

²⁴¹ א"י וישראל במאה ה- 19 עמ' 282.

²⁴² שלמן, "תהליכי קיטוב ביישוב...", עמ' 174.

²⁴³ א"י וישראל במאה ה- 19 עמ' 282.

ביתר הרוחבה כתובים על כך ד"ר דן גלעדי וד"ר יעקב שביטו:

"**מרבית העולים לארץ ישראל** למן 1882 עד פרוץ המלחמה (1914) מצאו דרכם אל הערים. היישוב העירוני גדל בהתמדה והתפתח ללא סיוע מצד 'חובי ציון', הסתדרות הציונית או גורם אחר. ההתיישבות וההתרכבות העירונית היו תוצאה של פעילות יחידים ואגודות קטנות... גידול האוכלוסייה העירונית בשנים 1882-1914 הביא לכך שהאוכלוסייה העירונית מנתה 85% מכלל האוכלוסייה היהודית הארץ".²⁴⁴

הנתונים על חלקה הדמוגרפי הקטן של "העלייה העובדת" (הסוציאליסטית) ב'עליה השנייה' מדהימים עוד יותר:

ד"ר דן גלעדי: "...לפי מפקד שנערך בארץ על ידי ההסתדרות הכללית בשנת 1922, מנו האנשים שעלו בתקופה 1904-1904 ושניתן לשיכם לאוთה קטגוריה [פועלים] כאלויהם. הם מהווים פחות מעשרה אחוזים מכלל הגידול של היישוב באותו הזמן. לעומת זאת מיעוט קטנה. רובם הגידול של העולים באותה עת נמנעו עם שתי קטגוריות חברותיות שונות לחלוtiny: א. ערליים... שהשתקעו במושבות או בערים יפו וירושלים. ב. ערליים מן הטיפוס של 'היישובisin'".²⁴⁵

עלוי תימן

חלק לא קטן מפועלי העליה השנייה היו עלוי תימן שעלו ארضا מתוך אמונה תמיתה שאכן הגיע עת הגאולה. מתוך כ-2500- תימנים שעלו ארضا בתקופת העליה השנייה: מאות נתקבלו כפועלים במושבות. כותב פרופ' אליאב:

"עלוי תימן הראשונים, שהגיעו בראשית העליה הראשונה מתוך מניעים דתיים-משיחיים...."

העלייה התימנית נתחדשה בשנת 1908, ומנסיון קליטת הקבוצות הראשונות התרברר שעולי תימן מסווגים יותר מיעוצאי אשכנז לעמוד בתנאי התחרות הקשה של כיבוש העבודה, הן משומש שהיו רגילים לעבודה מפרכת והן משומש שהסתפקו במועט. האיכרים שיבחו את עובdotם בעוד שהביעו תרעומת על עובdotם החובבנית של אנשי 'העלייה השנייה' ועל חוסר יכולתם להתמיד במלאה...."

הشتלבותם של עלוי תימן במהלך הפועלים נתקלה בקשיים רבים, הן מטעמים חברתיים והן בשל הניגודים הבולטים באורחות החיים, באשר עלוי תימן המשיכו לשמר על המסורת הדתית".²⁴⁶

ד"ר דן גלעדי מצין סיבה נוספת ליחסים הטוביים בין העולים התימניים לאיכרים:

"**מקום מיוחד במשק המושבות שמור לפועלים התימנים... בהיותם מסתמכים במועט, חרוצים, ציידנים, אדוקים בדתם ושמרי מצות היו התימנים פועלים רצויים בקרב האיכרים.** מצבם הכלכלי היה קשה משומש שהיו מטופלים במשפחות גדולות".²⁴⁷

²⁴⁴ ההיסטוריה של א", כרך שני עמ' 292.

²⁴⁵ "היישוב בעת החדשה" עמ' 96.

²⁴⁶ "א", ויישובה במאה ה-19 עמ' 348.

²⁴⁷ ההיסטוריה של א", כרך שני עמ' 289.

כלומר - האיכרים עצם היו בחוקם שומרי מצוות, והעדיפו את הפועל הדתי על הפועל הסוציאליסטי החילוני. בשנת 1906 הטילו איכרי פתח תקוה חרם על הפעלים העברים, וسرבו אף לדרישת הרב יצחק ניסנבי, ממייסדי המזרחי, שביקש **שישבו ויעסיקו את הפעלים העברים. וכך מתאר הרב בזCKERונתיו:**

"אֶזְ זִינָק כָּאַרִי רָאֵשׁ הַוּעָד יְהוֹשֻׁעַ שְׂטָאמָפֶר וּקְפֵץ עַל הַבִּימָה וְהַחַל לְהַרְעִים אֲשׁ וְגַופְרִית עַל הַפּוּעָלִים הַעֲבָרִים. הַדּוֹרִשִׁים אֶתְמָמָנוּ, פָּנָה אַלִּי, כִּי נִתְּנָה לְפּוּעָלִים הַאַלָּה דִּירּוֹת בְּבַתְּנִינוּ וְעַבּוֹדָה בְּפַרְדִּסְיָנוּ, וְהָם, הַפּוֹשָׁעִים הַלְּלוּ, מְחַלְּלִים אֶת קְדָשֵׁינוּ לְעַיְנֵינוּ וּמְקַלְּלִים אֶת בְּנֵינוּ...".²⁴⁸

ושוב - אי אפשר שלא להתפלל, מדוע בספרי ההיסטוריה כאן בארץ מציאות תמונה אחרת למורי. תמונה בה נראה שהעלויות הראשונות היו יוזמות של 'חובי ציון' ושל ההסדרות הציונית, וכי הן היו מורכבות רק מחלוצים בעלי חזון לאומי-חילוני אשר עסקו רק בהתיישבות חקלאית.

במבט אמיתי יותר אנו מגלים שהחלק לא מבוטל מהעלים בשתי עליות אלו היה מורכב משומרי מצוות. יותר מכך - אנו מגלים שגם במושבות, ואפילו בין הפעלים החלוצים - היו שומרי מצוות רבים.

מעטימים יודעים שבתקנון העיר ת"א משנת 1910 נאסרה כניסה בעגלה לשכונה ביום שבת ומועד.²⁴⁹ ככלומר - גם בני היישוב החדש, אף שהיו מודרניים יותר, מכל מקום - חלקם לפחות קיימן אורח חיים דתי, ואף אותם שלא שמרו מצוות - מבדו זאת!

והדברים מעוררים שאלה נוקבת אותה שואל ד"ר דן גלעדי:

"שנת 1904[השנה בה החלה עלייתה של קבוצת עולים מסויימת שלימים הקיימה את תנועת הפעלים הארץישראלית] אינה מהווה כל נקודת מפנה לגבי הרוב הגדול של התושבים היהודיים בארץ... עיריה הקודש בהן התקגררו קרוב ל-90%- מכלל האוכלוסייה היהודית לא התרחש כל אירוע מיוחד. לגבי המושבות... אירעה נקודת מפנה בשנת 1900, כאשר הברון... העביר את הטיפול בהן לרשות חברת יק"א... גם מבחינת התנועה הציונית... לא קרה אותה שנה דבר. המפנה האמתי החל בשנת 1908, כאשר נוסד ביפו, המשרד הארץישראלאי"... ובכן, שנת 1904 הייתה נקודת ציון לגבי ראשית תנועת הפעלים הארץישראלית, ולא לגבי מגזרים אחרים של היישוב היהודי. העובדה כי מיחסים לה משמעות כה מרוחיקת לכתחך רק מוכיחה עד כמה הצליחה תנועה זו להטביע את חותמה על היישוב היהודי בארץ ישראל ולהשפיע על ההיסטוריה היישובית בצורה כה בולטת".²⁵⁰

כלומר - תנועת הפעלים הסוציאליסטית (מפא"י) שלטה בארץ עשרות שנים, הצליחה לשכתב את ההיסטוריה בצורה כזו שיובלט חלקם של הפעלים העבריים במדינה הארץ (אף שהיו רק חלק קטן מהיישוב, ואף מהחברה היישובית), תוך הtellmoות ממאורעות אחרים שהתרחשו בארץ בשנים אחרות, ואשר השפיעו על היישוב לפחות.

ד. השתלבות הציבור החרדי במפעלי העלייה הראשונה

²⁴⁸ היישוב בעת החדשה", עמ' 103.

²⁴⁹ א"י ויישובה במאה ה- 19, עמ' 373.

²⁵⁰ היישוב בעת החדשה", עמ' 97.

החרדים בני היישוב הישן, אשר חידשו את היישוב בארץ מאות שנים קודם לעלייה הראשונה, בין היתר מתוך הכרה שהזהו מן המסוג לגאולה, באופן טבעי היו צריכים להיות הראשונים שישאפו לפיתוחה החקלאי של הארץ, שהרי שניינו בוגרמא: "אמר ר' אבא: אין לך קץ מגולה מזה שנאמר: 'ויאתם הארץ ישראל ענפכם תנתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא'".²⁵¹ וכותב שם רשי: "כשתtan הארץ ישראל פריה בעין יפה - אז יקרב הקץ, ואין לך קץ מגולה יותר". ובאמת, לא עמדו בני היישוב הישן מנגד למפעל ההתיישבותי, אלא, אדרבא היו מן היוזמים בו:

"בראשית שנים השמונים הובילו עולים מרוסיה ומרומניה את תنوפות ההתיישבות החקלאית בא", אולם ביישוב הישן לא פסקו ההצעות והתוכניות ליישב קבוצות מערבי הקודש במושבות החקלאיות. האפשרויות הכלכליות החדשנות שנפתחו עם הקמת מושבות העיליה הראשונה לא נעלמו מעיני אישים ביישוב הישן אשר רכשו חלקות, נתעו בהן כרמים ופרדסים והציעו להעסק בני עניים מן הערים בתור פועלם החקלאיים".²⁵²

בני היישוב הישן השתדלו לעבוד בתיאום עם "חובבי ציון", אך פינסקר - ראש חובבי ציון - כותב במכותב שאין עבורם קרקע פנוייה:

"...גם מירושלים קיבלתי מכתב מאיזה צעירים לימים המבקשים בשם מהה משפחות לנו אלה עצה טובה ולצאת לעזרתם למען יוכלו לעבוד את האדמה. לדאבור לבני.... אין לנו אדמה חופשית בארץ ישראל, וכל מה שהיא לנו נתחלק כבר להקולונייסטים [דהיינו הבילויים במושבה גדרה]."²⁵³

יוזמות בני היישוב הישן הלו והתפתחו עם השנים:

"גם בשנות השמונים והתשעים נוסדו חברות התיישבות, וכמה מהן ניסו להתקשר עם תנועת "חובבי ציון". בשנת תרמ"ח 1888 הוקמה חברת "שלום ירושלים" אשר בקשה ליישב מהה משפחות, אך בקשה לקבל קרקעות מה"חובבי ציון" הושבה רקם בשל מחסור באדמה פנואה.

בשנות התשעים רכשו חברות שנוסדו בירושלים אדמות ברמה הסמוכה לנבי סמואל ובכפר קולוניה, אך התכוונות להתיישבות לא נتمמשו. בשנות התשעים הגיעו לשיאו ההתארגנות להתיישבות והוקמה חברת יישוב ארץ הקודש', שפעלה לרכישת קרקעות בשרון ודאגה להעסקת פועלים מבני היישוב הישן בעבודה חקלאית במושבות. חברה זו שיתפה פעולה עם... ועם אנשי מושבות העיליה הראשונה, והדבר מלמד על קירבה בשאייפותיהם ובדרך פעולתם של החרדים השווים".²⁵⁴

האם הציבור החרדי סובל מצרות אופקים, כפי שמנסים ליחס לו?

אנשי היישוב הישן המשיכו להתענין גם ברכישת חלקות קרקע גדולות, אדמות יrishו, ובראשית המאה העשרים השתתף יואל משה סלomon ביזמה לרכישת קרקעות בצפון מזרח סיניה!²⁵⁵

מה היה אם כן ההבדל בין חלוצי היישוב הישן לחלוצי היישוב החדש?

²⁵¹ נהדרין דף צח' עמי א'.

²⁵² "ההיסטוריה של א", כרך שמיני, עמ' 232.

²⁵³ כתבים לתולדות חיבת ציון. כרך ה', עמ' 501.

²⁵⁴ ההיסטוריה של א", כרך שמיני עמ' 232.

²⁵⁵ ההיסטוריה של א", כרך שמיני עמ' 232.

כותב פروف' שלמוני:

"יש לציין כי בשנות השמונים ואילך גדרה החברתית שאotta אנו מכנים בשם 'יישוב ישן', פי כמה וכמה מן החברה המכונה 'יישוב חדש', כתוצאה מעלייה... גם מבחינה כלכלית אין להבחן הבחנה פשוטה בין שתי החברות - שתיהן גם יחד לא הצעינו בכלכלה עצמאית, מכאן גם שהתארים המבוחנים לכאורה בין שני היישובים - חברה יצרנית מול חברה נתמכת - אינם תופסים... הנחת היסוד שלנו היא, שהקו המפריד בין שני היישובים עובר בין השαιפה לשמור על אורח החיים המסורי, וזאת, גם במסגרת של תחיה לאומית בארץ ישראל, ובין שאייה לבנות חברה יהודית-לאומית מודרנית**²⁵⁶** בארץ, שתאה חופשית".

כלומר - קובלע פروف' שלמוני, מספר העולים החרדים, לפחות בעשור הראשון של העליה הראשונה, לא נפל ואף עלה על זה של בני היישוב החדש. גם מבחינה כלכלית לא היה בניהם הבדל. ההבדל המשמעותי היחיד אותו יש לציין הוא במטרות העליה וההתישבות: האם המטרתיה היא שיבת ציון, על כל המשטמע מכך עבור היהודי המאמין? או שמא זו עלייה הבאה להקים כאן חברה לאומי-חילונית ותו לא.

דברים דומים כתוב ד"ר ישראל ברטל:

"ההבדל הגדול בין אנשי העלייה הראשונה לבין 'שלום ירושלים' ואנשי אגודות ההתישבות [זהינו - בני היישוב הישן] היה במניעיהם הרעויוניים: 'שלום ירושלים' ואנשי האגודות ביקשו למצוא פתרון למצוקתם של היהודים הערים ולהביא גואלה לארץ, ואילו רעיון 'גאולת האדם' ברוח ההשכלה והלאומיות החדשה נעדרו לחלוtin או נרמזו במעטם בלבד"**²⁵⁷**.

זהו ה"חטא" היחיד אותו מצא ד"ר ישראל ברטל ביוזמות הציבור הישן, ואשר בגיןו הושמט, כמעט, חלוקם במפעול העלייה הראשונה. יש להעיר כי דבריו אינם מדוקים, שכן גם בני היישוב הישן האמינו בראיון "גאולת האדם", אלא שנואה זו, לדידם, אינה גואלה חיצונית הנמדדת בטריטוריה, שפה עברית ועובדת עברית, אלא בעיקר בתשובה של עם ישראל לצורתו האמיתית, קרי - קיום התורה והמצוות בשלמות. לדידם - אין החזרה לחיה חקלאות ועובדות כפיים ערך בפני עצמו, אלא רק כמכשיר לקיומו הפיזי של העם וכאמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ. כפי שידוע, זו הייתה מטרתם של תלמידי הגר"א - לייצר בארץ חברה יהודית לדוגמא, קודם כל בתחום הרוחני ורק אחר כך בתחום הגשמי.

ה. שיש מtower שבע המושבות הראשונות- בעלות אופי חרדי

פרופ' אליאב:

"בשנים תרמ"ב-תרמ"ד נוסדו שבע המושבות הראשונות... מרבית המתישבים היו שומרי מצוות וכמעט לכל המושבות הראשונות נקבע צביוון דתי מובהק, שבכמה מהן נשמר לשנים רבות... תפקיד ראשון במעלה בהקמת המושבות הראשונות מילאו בני היישוב הישן, שהיו חלוצי חזון ההתישבות...".**²⁵⁸**

כדוגמה נعتיק מתכניות 'ראשון לציון', המושבה שנחשבת למודרנית יותר מביין שבע המושבות הראשונות:

²⁵⁶ "תהליכי קיטוב ביישוב...", עמ' 174.

²⁵⁷ ההיסטוריה של א", כרך שmini עמ' 232.

²⁵⁸ א", וישראל במאה ה- 19 עמ' 283-4.

"יז. על הועד ליסד בית כנסת לתפילה, בית תלמוד תורה ומדוע... בית מרחץ עם מקווה על פי הדת... להעמיד מלמדים ושוחטים, להעמיד משגיחים... כן עליו לבקש את אחד מהרבנים בארץ הקודש כי יקבל עליו משרת יועץ נכבד בהועד, ואליו יפנו בכל הדברים הנוגעים לענייני אמונה ודת".²⁵⁹

וביתר הרחבה כותב ד"ר יעקב שביט:

"הדיון הרוחני-תרבותי של המושבות היה בראשיתו דתי-מסורתית מובהק, גם באורח החיים וגם בנסיבות ההתקנות... בראשית התקופה הנסקרה מעתים היו קוראי התגורר בפומבי על הצבעון הדתי או הדתי לאומי של המושבות, ועתים הציגו אלטרנטיבה אידיאולוגית כוללת ליישוב היישן. הרובד העיקרי של המתישבים - כמו רוב העולים שנקלטו בעיר - באו מhogים שומר מצוות של העיר ברגנות היהודית במזרחה אירופה. בתקנוני המושבות הודגשה בבירור חובת שמירת המצוות, ובתי הספר הראשונים שנפתחו במושבות הראשונות היו במתכונת של 'חדרים' ו'תלמוד-תורה', שבהם למדו תורה, משנה ותלמוד. הדור הראשון של המתישבים ראה ברובו את עצמו כמי שבא להוציא לחם מן הארץ, ולא כדי שבא ליצור תרבות עברית חדשה... גם הברון רוטשילד עמד על כך שבמושבות שתחת חסותו יישמר אורח חיים דתי: בכל מושבה נבנו בית כנסת ומקווה ומונו כל קודש [רב, שוחט וכדומה]. כאשר נעשה בפתח תקופה ב-1900 ניסיון להעניק ל"תלמוד תורה" גוון "חילוני" יותר, התקוממו ההורדים ושכרו על השבונים מלמד ירושלמי אורתודוקסי".²⁶⁰

מתוך שבע המושבות הראשונות רק המושבה 'גדרה' הוקמה על ידי אנשים שלא היו בעלי מצע רعيוני דתי, אלא בעלי מצע חברתי-סוציאליסטי-חילוני במוחזר. אף הם נדרשו על ידי תנועת חובבי ציון לשומר על צבעון דתי למושבה, ולשם כך אף העמידו להם חובבי ציון משגיח בשם הרב פינס.²⁶¹

מי היה הברון רוטשילד?

ספריו ההיסטוריים מעלים על נס את תרומתו של הברון רוטשילד להקמת וקיום מושבות העלייה הראשונה, אך אין מdagשים את שורשי ומניעיו הדתיים. אוטם מניעים אשר גרמו לו לדרש מהמתישבים לשומר מצוות, ואשר מחמתם סייר לתרמו במושבת הביל"ויים שמתישביה ביקשו לקיים אורח חיים קומונלי-חילוני. מספר לנו פרופ' אליאב: "הברון בנימין (אדמונד) דה רוטשילד קיבל חינוך יהודי מובהק".²⁶² אשתו, מספר אליאב, הייתה הצדקה עדה, בת ר' שמעון פרנקפורט - "שהיה חרד בשמירת מצוות".²⁶³

הברון דרש קיום אורח חיים דתי במושבות. בעת ביקורו הראשון בארץ, בשנת תרמ"ז 1887: 'הציג בכל מקום את החובה לשמירת מצוות בקפדנות'²⁶⁴ בהיותם בשבת במושבה ראש-פינה התפללה אשתו, הברונית, בעזרת נשים יחד עם נשי הקולוניסטים מתוך הסדר. לאחר התפילה אמרה: 'שהיא מתענגת מאד מבני המושבה המתנהגים על פי היהדות, עם [למרות] שידעה זאת עוד לפני בירה במושבה'.²⁶⁵

²⁵⁹ ספר היובל-ראשון לציון, עמ' 155, מצוטט ב'על הראשונים' עמ' 162.

²⁶⁰ ההיסטוריה של א", כרך שניין, עמ' 306-7.

²⁶¹ שלמן, "העימות בין החדרים...", עמ' 56-7.

²⁶² "א"י יישובה במאה ה-19" עמ' 293.

²⁶³ שם.

²⁶⁴ "א"י יישובה במאה ה-19" עמ' 297.

²⁶⁵ המליץ, כ"א סיוון תרמ"ז. מצוטט ב'על הראשונים' לרבי מרדי הכהן עמ' 121.

בבקורו השני בארץ בשנת תרנ"ג 1893 אמר הברון בנאומו בבית הכנסת בזכרון יעקב:

"אך ידוע תදעו כי אבותינו לפנים בעברם על מצוות תורהנו הקדושה ולא שמעו בקול נביינו וחוזינו, חרה אף ה' בהם ויגרם מעלה אדמותם. השמרו לכם פן תעזבו את דרכי תורהנו... הראו נא נגדה נא לכל באי עולם, כי היהודי ההולך בדרך האמונה הצורפה ותורתו התמימה, הוא גם עובד חרוץ".²⁶⁶

ולנשי האיכרים אמר הברון: 'התרגלו אתן ובנותיכן להתפלל בכל יום, כמוAMI, נשמה עדען, אשר התפללה שלש פעמים בכל יום'(!)²⁶⁷ ב'czpirah', עיתונים של המשכילים המתונים ברוסיה, מציגים מנאומו של רוטשילד ב ביקורו לראשונה לציון בשנת תרנ"ט 1899:

"ואשר אומרים לכם כי עליינו להיות רק לאומיים ואין לאומיות קשור עם הדת, האומרים כך טועים הם! לא כן הדבר, באמת האומיות הישראלית והדת קשורות ואחוות הן זו בזו, אם אין יהדות - אין לאומיות!... חילתה לשכוח את היהדות כי באין יהדות - אין עם ישראל".²⁶⁸

ג. המאבק על ציון המושבות

המתיישבים במושבות הראשונות קיוו שיצליחו לשמר על אורח חיים דתי, וכן לחנק את בניהם לTORAH ויראת שמיים. בתקנות התלמוד תורה של מייסדי פתח-תקווה משנת תרמ"א 1881 נאמר: "קיבלנו עליינו לאגד את בנינו לTORAH ויראת ה', ובכל בתיה התלמודי TORAH וישראל כי אם TORAH ומוסר וכח ולשון הקודש בלבד". אך משעבירה המושבה לחסות הברון, הקימו הפקידים, שהיו רובם צרפתים חילוניים, בתיהם חינכו לתרבות ולשון צרפת. המתישבים שהיו תלויים בצורה מוחלטת בתמיכת הברון לא יכלו לעשות הרבה נגד מהות אלה של הפקידות ועם הזמן נגררו הצעירים אחר פיתויי תרבויות המערב (הברון, אף שהיה יהודי דתי, נאלץ לשוכר פקידים חילוניים ואף גויים, שכן אנשים מקצועיים בתחום החקלאות, היקב וכדומה - בעשרות ובמאות - לא היו אז בנמצא במגזר החרדי).

גורם הרסני עוד יותר היו בתיה הספר העברי-לאומי שנפתחו במושבות. בית הספר העברי-לאומי הראשון נפתח בראשון-צïון בשנת 1887. עד אז היה במושבה רק 'חידר', בו הורה מלמד ירושלמי. החינוך הלאומי התבטה בתחילת ביה"ס העברי בהוראת עברית ועוד לימים כלליהם על פי תכנית הלימודים הנוהגה בבית הספר של כ"ח (אליאנס). בתחילת הספר כיתות נפרדות "אולם, בראשית המאה העשרים אוחדו שני בתיה הספר והונגן חינוך מעורב. תהליך דומה עבר גם על רוב המושבות האחרות".²⁶⁹

המאבק נגד הכפיה החלונית במושבות

"רוב העולים... עדין שומרי מסורת היו, אך עמדו אין אוניות נגד רוח הכפירה וההתכוחות ששרה בין המורים והמחנכים של אותה תקופה.

²⁶⁶ 'czpirah', י"ד סיון תרנ"ג. מצוטט שם.

²⁶⁷ 'הצב' י"ז א'יר תרנ"ג. משמות מיוחדת יש לדברים נוכח העובדה שעיתון 'הצב' היה עיתונו של אליעזר בן יהודה.

²⁶⁸ מצוטט ב'על הראשונים', הרב מרדכי הכהן, עמ' 125.

²⁶⁹ מתוך "א"י וישראל במאה ה-19" עמ' 4-401.

קבוצות כחshadow מצאו גיבוי ומשמעות איתנה בפקידי הברון, שאומנו על התربות האירופית המתנכרת... ומתוך שהיכולת הייתה בידם - ניצלו את מעמדם בצורה גסה והפעילו לחצים כלכליים עד כדי הרעה ונישול מהעובדת, לאלה שרצו לשלוח את ילדיהם לתלמוד תורה".²⁷⁰

לאחר שבשנת 1905 התפרץ פקידי של הברון בפתח תקופה לבית התלמוד תורה וגירש משם את התלמידים, נזעקו החדרים בירושלים וקראו לאסיפה רבתית שמננה יוצאה היזמה להקים את אגודת "שומרי תורה" שמתפקידיה לייסד תלמוד תורה ולשגר תלמידים לישובים החדשניים. ביוזמת האגודה נוסדו תלמודי תורה במושבות ראשון לציון, עקרון, רחובות, כפר תבור, יבנאל, ראש פינה, מטולה ומשמר הירדן. שבע שנים פעלה האגודה, כשמיימן פעולות האגודה בא מתրומות אנשי ירושלים, שהחסו מארוחתם הדלה למען הצלה בידי ישראל. משנקליה האגודה למשבר כספי, גישה לעוזרתה את "התאחדות היראים" בגרמניה, שנענתה לקריאת רבני ירושלים וייסדה במושבות את רשות החינוך "נצח ישראל" בשיתוף עם אגודת "שומרי תורה".²⁷¹

בתי ספר נוספים הוקמו ביוזמת הרב זוננפלד בירושלים עצמה, עברו בני עדות המזרח שהיו חשופים יותר להשפעה חילונית של חוגים חילוניים.²⁷² כפיה חילונית מצינו גם בשנת תרמ"ט. כתגובה לניסיונותיהם של האיכרים החדרים לשומר את השמייה, אימנו עליהם פקידי הברון והנהלת חובבי ציון בהפסקת התמיכה הכלכלית אם יעוז לשומר את השמייה, וכך גם עשו בפועל, כפי שנראה בפרק הבא.

לאחר שנים של מריבות הסכימו בשנת תרנ"ו (1896), הוועד הפועל של " חובבי ציון" וראשי הכלולים שבירושלים להפסיק את הפולמוס ביניהם ולחחותם על הסכם שלום, בו הודיע כל צד כי אין בכוונתו לפוגע הצד שכנגד.

"משמעות הסכם זה הייתה כי מנהיגי היישוב היישן פסקו להתערב בהתפתחותו של הקיבוץ היהודי החדש והמתהווה, והגבילו עצם לפעולות בתחוםם הם. הנסיבות זו לא הייתה פשרה מתוך הסכמה, אלא תגובה של התגוננות, שדמתה להtagוננות של הקהילות החדריות באירועה כנגד תהליכי החילון וההתפוררות החברתית. עם זאת נשכו המגעים השוטפים עם בני המושבות, ואף ניכרה מגמה לחזק את השפעת חוגי היישוב היישן שם".²⁷³

כלומר - מגמות החילון שפשו במושבות, ועוד יותר ביישוב החדש, גרמו ליישוב היישן להכנס למוגנה, שפירושה היה הסתירות והتبදלות מהיישוב המתחדש. לנגד ענייני היישוב היישן עמדו דוגמאות מקהילות האם שלהם במצרים או במרכהה, אשר שם פשה נגע הרפורמה או נכפתה "השכלה מטעם". וכן ככל שתוחזק כוחם של בני 'היישוב החדש', אשר ראו בתחום הארץ והשפעה חזות הכל - כן גברה הנטייה להבדל מהם.

ז. התישבות חרדיות בהמשך שנות 'העליה הראשונה'

ראוי לציין, שעל אף המגמות החילוניות שהחלו מתגלות במושבות, ולמרות שתהליך זה היה בהסלמה מתמדת, לא פסק הציור החרכי מלעלות ולהתיישב. זאת - מתוך אמונה שערעור המצב הרוחני הוא חלק מקשרי השיבה ארץ, ובתקופה שעם הזמן הרוב החradi הבולט שהיה אז בארץ יטה את הCEF, והארץ קיבל צbijון דתי. כמו כן,

²⁷⁰ עין עדויות מפורטות - "האיש על החומה" חלק ב' עמ' 258.

²⁷¹ האיש על החומה, חלק ב' עמ' 260.

²⁷² שם עמ' 267.

²⁷³ "ההיסטוריה של א.י.", כרך שני עמ' 257.

האמינו רבים שזכות קיום מצות יישוב ארץ ישראל תעמוד לאותם לאומיים-חילונים לחזור עם הזמן בתשובה.

בין המושבות שהוקמו על ידי החרדים בתקופה זו היו:
"בני יהודה" - הוקמה בגולן בשנת תרמ"ח 1888 על ידי אגודה מבני צפת.
"שמר הירדן" - הוקמה בשנת תרנ"ז 1890. מתאר ד"ר קלויינר: 'בדרך מ'מחנינים' פגשו יהודים מוביילים תנין וקש בעגלות רחבות וגבוחות. הוגד לי שאלה הם האיכרים של שמר הירדן. ואמנם, האיכרים של מושבה זו הם יהודים פשוטים, אדוקים וחדרים ועובדים כל עבודה בשדה....'²⁷⁴
"חדרה" - הוקמה בשנת תרנ"א 1891 על ידי בני אגודות חרדיות מריגה, קובנה וילנה, בהכוונת ר' יצחק אלחנן ספקטור והרב מוהליבר. אחד השליחים ארצת לראות את המקום היה ר' משה מרדכי עפשטיין, ראש ישיבת סלבודקה.²⁷⁵ מן הרואי להעלות על נס את מסירות נפשם של המיסדים, אשר 214 מתוך 514 מקימי המושבה מתו מחידקי המלהירה שהפיצו הביצות שבמקום, עד שניטעו במקום עצים אקליפטוס ויובשו הביצות.
"רחובות" - הוקמה בתרנ"ז 1890. 'המתיישבים נהגו להתיעץ בכל דבר עם רבה של יפו... במושבה הוקם 'חידר' טיפוסי לכל פרטיו..'²⁷⁶
"מחנינים"-הוקמה בשנת תרנ"ט 1899 בגליל המזרחי על ידי אגודת 'אהבת ציון' בטארנוב, בהמלצת האדמו"ר משה דוד מצ'רטקוב שהייתה מפעלי יישוב הארץ.
"מושצ'א" - לאחר ניסיון ראשון להתיישבות עוד בשנת 1861 על ידי ר' יהושע ילין וגיסו ר' שאול יצחקאל, מי שהיה חתנו של ר' ישעה ברדי - חשוב רבני ירושלים! וכי הייתה חתנו של ר' שמואל סלאנט - הרבה של ירושלים, הוקמה המושבה סופית בשנת תרנ"ד 1894 על ידי חברות 'בני ברית' בירושלים. בספר 'זכרון לבן ירושלים' מצוטט מכתב שכותב ר' יהושע ילין לבתו בשנת תרס"ב: "אודה לך" בכל לבבי כי האזין לתפילה ויהייני ויזכני עתה, אחרי עבר שנים, לראות במוצא... וגם מקומות קבועים לעבודת ה' לתורה ולתפילה, ורבים מהחינו מוכנים לקנות שדות ולנטוע כרמים ולהחז בה".²⁷⁷

²⁷⁴ קלויינר, 'עם וארץ קמים לתחיה' כרך ב' עמ' 75

²⁷⁵ 'על הראשונים' עמ' 313.

²⁷⁶ משה סמילנסקי, רחובות - שישים שנות חייה, ספר היובל תר"ג-תש"י. מצוטט ב'על הראשונים'

²⁷⁷ 'זכרון לבן ירושלים', עמ' 79 בהערה.

7. היהדות החרדית ותנועת 'חיבת ציון'

מבוא

מרבים להדגיש בספריו ההיסטוריים את חלקה של תנועת "חובבי ציון" בעליה הראשונה. אותה תנועה אשר שמה לה למטרה ליישב יהודים בארץ ישראל, ואשר פעלה בתנועה כלל יישראלית בין השנים 1884-1896, עד להשתלבותה בהסתדרות הציונית שקמה בסוף אותה תקופה.

מה שלא מספרים כל כך בספריו ההיסטוריים הכלליים הוא שהציבור החրדי تماما באופן מעשי ברעיהו השיבה לציון שניים רבים לפני הקמת אגודות חובבי ציון של שנות השמונים. עוד קודם הפרעות ברוסיה, בשעה שהמשכילים והרפormים היו שקוים עדין בחולומות השוא המתוקים של האמנציפציה וההשכלה. כמו כן לא מספרים על תרומתו של הציבור החרדי להקמת תנועת חיבת ציון, ועל משקלו הסගולי בתחום התנועה.

מלבד זאת לוקה בחסר הסברת מנייעיהם האידיאולוגיים של אותם חלקים מהציבור החרדי באירופה אשר לא נטלו חלק בפועלות הארגון. קיימת גם מגמה לעוזת את התיחסות בני היישוב החדש, כאן בארץ למפעל ההתיישבותי, תוך הצגתם כמתנגדים להתיישבות ולמפעלים של 'חובבי ציון'.

א. ה'חברות ליישוב ארץ ישראל' שקדמו לחובבי ציון

קודם שניגש לבורר את חלקו של הציבור החרדי בהקמת 'חובבי ציון' חשוב לדעת שקדמו לחובבי ציון של שנות השמונים התארגנויות שונות סביב' 'חברות ליישוב ארץ ישראל'. התארגנויות אלו נחוות לניצנים הראשונים שקראו לעליה ולהתיישבות עוד בשנות השישים והשבעים של המאה התשע עשרה, ואשר מחוגיהן באו אחר כך בני העליה הראשונה.

החברה הראשונה ליישוב ארץ ישראל הוקמה בשנת תרכ"ז 1860 בפראנקפורט דאוור על ידי ד"ר חיים צבי לורייא. לורייא היה אדם דתי כפוי שרואים ממטרות החברה שהקים: 'לורייא ראה בפועלות ההתיישבות דרך לקירוב הגאולה ואמצעי עיליל לביסוסו הכלכלי של היישוב הארץ'. בין מטרות החברה אלו מוצאים עוד: 'תמייה בתלמידי חכמים', וכן: 'דאגה לעניין ארץ ישראל ולפרנסתם'²⁷⁸. כפי שכבר ציינו בראש הפרק הקודם, ראשוני המctrופים 'חברה' וממן התומכים בה היו רבני הציבור החרדי כמו: הרב קלישר, הרב גוטמאכר, הרב אלקלעי, והראשל"ץ דוד חזן, רב יצחק אלחנן ספקטור, הרב דוד פרידמן, רב יעקב אטלינגר ועוד. מארץ ישראל תמכה בתכניות החברה הרב מאיר אוירברך: 'בצד דחיה תקיפה של יומרותהן הגאולתיות עליהן התבessa תורה הלאומית של [הרב] קלישר'²⁷⁹.

בעקבות החברה הראשונה הוקמה חברת 'אהבת ציון' בעיר אמברג על ידי רב העיר - יוסף יצחק קאבאך.²⁸⁰

ב. בני היישוב החדש - מחלוצי רעיון 'שיבת ציון'

בספרי ההיסטוריה מקובל להציג את בני 'ה היישוב החדש' בארץ כעומדים מנגד להtauוררות הלאומית בתפוצות לרעיון שיבת ציון.

מחקר מקיף בנושא שערך ההיסטוריון יהושע קניאל.²⁸¹ מגלת תמורה שונה לחלוותין: **בני היישוב החדש שהתחילה לעורר לשיבה לארץ, ובשעה שבוח'ל היה הדבר רק גאולה.**

²⁷⁸ שלמן, 'תగובות הציבור המסורתי ל'חברת יישוב א"י', ספר שרגאי, עמ' 15.

²⁷⁹ שלמן, 'תגובות הציבור המסורתי ל'חברת יישוב א"י' עמ' 30. שלמן מבאר שם שהרב אוירברך חש מהעלאת תקווה לגאולה קרובה מחשש לאכזהה, אם כי- גם הוא היה מודע לכך שהזמן הוא זמן מיוחד המסוגל לגאולה.

²⁸⁰ שלמן, 'תגובות הציבור המסורתי ל'חברת יישוב א"י' עמ' 38.

²⁸¹ 'קטדרא' מס' 9 עמ' 45-52

בגדר מושאלת לב, הרי בארץ ביצעו את הדברים בפועל ואך קיימו תעמולה רבה בח"ל כדי לעודד אחרים לעלות ולהתיישב. קניאל מצטט מהקדמה לתקנות 'אגודת מיסדי היישוב' שהקימו בני היישוב הישן בשנות השישים בירושלים ובה כתוב: "וأنחנו נהייה הראשונים לסל המسلح לשאר עם הארץ" ויישבו בנימם לגבולם".²⁸² כמובן, הם רואים עצם כבעלי שליחות לאומית, כחלוצים לפני המלחנה הגדול שעתיד לבוא בעקבותיהם.

"בארץ ישראל מצוים כל אותם סימנים של התעדורות שבוחן לארץ. קיים רעיון של 'יישוב ארץ ישראל', ההופך להיות תנועה לכל דבר... כשם שמוצאים בחוץ לארץ בשנות השישים והשבעים ניסיונות והתארגנויות סביב חברות ליישוב ארץ ישראל, שאנו רואים בהם את הניצנים לאותן חברות של חובבי ציון אשר מחווגהן באו אנשי המושבות משנות השמונים, אך יש לראות את ההתארגנויות המקבילות של החברות השונות המתאגדות ביישוב הישן לקנית אדמות ולהתיישבות על הקרקע ועובדת אדמה, כמשמעותו ואולי אף כМОובילות את התעדורות והביצוע המעשי של רעיון יישוב ארץ ישראל".²⁸³

קניאל מביא במאמרו ציטוטים רבים מעיתונות התקופה המראים בעליל את השאיפה ה>cenna שפיעמה בלב בני היישוב הישן ליישב את הארץ. בינהם - דבריו של ר' יוסף ריבלין במכתבו אל דוד גורדון בו הוא מכנה את רעיון יישוב ארץ ישראל 'דעין קדוש שכולנו נושאים את נשנו אליו'.²⁸⁴

"יחד עם המובן של קיומם 'מצות עשה' של יישוב ארץ ישראל' מתוספות למונח משמעותו בעלות היבט מוחשי כגון: עבודה אדמה כדי לספק פרנסה, הקמת קולוניות, פדות ורוחחה ליהודים נרדפים, קיבוץ גליות, הצלת הנחלות מיידי זרים ונטיעת השמות ובנויות הנחרשות מתוך מטרה לקרב את הגואלה. רעיונות אלהTeVועים בחותם של מסורתiot, אך הם מהווים גם את היסודות המאפיינים את התנועה הלאומית המודרנית. היישוב היהודי בארץ ישראל לא היה מנתק מתהליכי אלה בחברה היהודית, שהחלו עוד לפני התארגנויות חובבי ציון".²⁸⁵

כלומר, אין סתירה בין שמירת המצוות ויישוב הארץ, להפוך - ההכרה בחשיבותה ההיסטורית והדתית של הארץ יכולה להיות רק גורם מדרבן לעליה ולהתיישבות גם בקנה מידה לאומי. כותב קניאל:

"קיימות הוכחות מוצקות בדבר הקשר בין מחיי רעיון יישוב ארץ ישראל וראשי התנועה בחוץ לארץ ובין התומכים בארץ ישראל... יש היזון חזור בין מבשרי תנועת התחייה בחוץ לארץ ובין הזרם המקביל בארץ ישראל, שעודר והטיף למגן יישוב ארץ ישראל".²⁸⁶

לאור זאת לא נתפלא ש: 'הרבות אקלקטי רואה ב'חכלה' וב'לבנון' [עיתוני היישוב הישן] אותן המבשרים את החזון החדש. בבואו לארץ ישראל הוא מתקבל בברכה על ידי ה'חכלה', ובחברה שהוא מייסד בארץ [חברת יישוב ארץ ישראל] תומכים ספרדים ואשכנזים גם יחד'.²⁸⁷ קניאל מביא מקורות לכך שאלייעזר ראב ודוד גוטמן,

²⁸² שם עמ' 47.

²⁸³ קניאל, קתדרא מס' 9 נס' 48.

²⁸⁴ מגילת יוסף, מצוטט ב'קתדרא' מס' 9 עמ' 49 הערת 101.

²⁸⁵ קניאל, קתדרא מס' 9 נס' 48.

²⁸⁶ קניאל, קתדרא מס' 9 נס' 50.

²⁸⁷ קניאל, קתדרא מס' 9 נס' 50.

מיסדי פתח תקוה, אשר נמנו על בני היישוב הישן, היו קשורים עם הרב קלישר ואף עזרו לו בארגון כספי של החברה בה פעל - 'חברת יישוב ארץ ישראל'.²⁸⁸

ג. מי הקים את תנועת 'חובבי ציון'?

לאחר שפרצו פרעות ביהודי רוסיה בשנת תרמ"א 1881, ונתברר שיד השולטנות מאחורי הדברים, החלה הגירה גדולה ומבילה לארצות הברית. על רקע הפרעות נוצרה גם התעוורויות גדולות להתארגן ולעלות לארץ ישראל.

אגודה ראשונה של 'חובבי ציון' נוסדה אז בורשה על ידי רב שМОאל מוהליבר, אולם ימים רבים הייתה זו אגודה יחידה.²⁸⁹

בקיץ תרמ"ב 1882 נועד ייחדיו הרב יוסף דב סולובייצ'יק מבירиск, הרב שМОאל מוהליבר והרב אליהו חיים מייזל מלודז', ויצאו ב'קול קורא' לייהודי רוסיה שלא להגר לאmericה אשר נתגלתה בארץ אוכלת יושביה מבחינה רוחנית אלא להשאר במקום: "ופת חרביה במדינתנו אם גם חס ושלום בלי שלווה, טוב לנו כי נשמר לעשות את כל הכתוב בתורתנו הקדושה בכתב ובעל פה". אך מיד הם ממשיכים וקוראים להמוני עם ישראל לעלות ארצה בצורה מאורגנת ומתוכננת:

"דרך אחת היא - לעלות אל ארצנו הקדושה, אבל לא בחפות ולא בבהלה כי אם בדעת ובחשבון. זאת ונכון מאד אשר בכל עיר יעשו להם אגודות ובכל אגודה יהיו לא פחות מעשרה אנשים אשר כל אחד מהם יתן אלף רובל כסף. ומהסך עשרה אלפיים רובל כסף שייהיה להם יקנו קרקע ויבנו בתים ויכינו כליל מחרישה ושוררים ופרות וצאן. סוף דבר יכינו כל המctrיך... את הנחלה הזאת יזרعوا לכל הפחות שנה אחת טרם יבואו לשם, למען אשר בבואם ימצאו מוכן לפניהם... אשר לתכליות הזה [לצורך זאת] יבחרו להם איש אחד או שני אנשים שישעו לשם, הם יקנו את כל והם ישתדרו בזרעה וקצירת الكرקעות ולהכין את הכל... ואז יעלו לציון ברינה...".²⁹⁰

כלומר - בשנת תרמ"ב, עוד לפני שההתארגנו חובבי ציון לכל ארגון כלל, כבר יצאו גדולי רוסיה בקריאה לעליה המונית לארץ, אף הכנסו עצם לפרטיהם המעשיים של התוכנית כדי שהדבר אכן יוכל להצלחה. תכנית זו היא, כנראה, תכנית 'אגודות האלף' שמצויר פרופ' שלמן במאמרו: "העימות בין החרדים למשכילים בתנועת חיבת ציון בשנות השמונים" עמ' 53 (דבריו יובאו בהמשך), אלא, בעוד שלמן מיחס יוזמות אלו לחרדים בשנת 1889, מוצאים אנו כאן שכבר בשנת 1882 יצא גדוילי ישראל ב'קול קורא' בעד תכנית זו, אך נראה שאין סתירה בין הדברים: כבר ב-82 החלו להתארגן אגודות מסווג זה, והדבר קיבל תנופה בשנת 1889 על רקע מעבר הנהגת 'חובבי ציון' מידי הנהגה 'המשכילית-חופשית' לידי הנהגה החרדית, כפי שנראתה בהמשך.

יחסו של רב יוסף דב סולובייצ'יק ליישוב הארץ

בשל סיורבו של רב יוסף דב, מגדוילי רבני רוסיה, לשתח' פעליה עם 'חובבי ציון' בשל מעורבותם של 'המשכילים' בתנועה, העלו עליו אלה האחראונים שהתנגדו ליישוב ארץ ישראל. בספר 'הרASON לשושלת בריסק' מביא המחבר, הרב חיים קרלינסקי, עבודות רבות המוכיחות על יחסו הנלהב של רב יוסף דב ליישוב ארץ ישראל: "כבר בקי"ט תרמ"א, בעוד שראשי ומנהייגי 'חובבי ציון' היו עדין שקוועים בשינה מותקה, וחלמו חלומות ניעימים על התבוללות ותיקונים בדת כדי להיות ככל

²⁸⁸ שם הערכה 107.

²⁸⁹ "הרASON לשושלת בריסק" עמ' 410.

²⁹⁰ שם נム' 338, 'הקול קורא' מונתק שם בשלמותו מהספר "למען ציון לא אחשוה" מאות הרב י. ל. הכהן מימון, בן מזכיר 'קול קורא' זה שלמן במאמרו: "הרב שМОאל מוהליבר - רבם של חובבי ציון" ציון' שנה נו'.

אזורתי המדינה, כבר ייסד ר' יוסף דב בעיר בריסק 'חברה ליישוב ארץ ישראל' במתנה לעזר ולתמונה בידי אלה שרצו לעלות לארץ ישראל לבנות את חורבותיה ולהחיות את אדמותה השוממה".²⁹¹ בעקבות ה'קול קורא' נשאל הרב מבריסק על ידי אחד הרבניים שנסע אליו במילוד כדי לברר האם נכונות השמوعות לפיהן הטרף ל'חובי ציון', השיב רבויוסף דב: "וזדי שהנני חובב ציון בכל לביו וنفسיו. וכי מוחזק אני שקרן בעיןיך לבקש שלוש פעמים ביום: 'ותחזינה עינינו בשובך לציון' ולא להיות חובב ציון?! אבל באשר לפחדו וחחששו שהתחברתי לחובי ציון שאינם שומי תורה ומצוות, זה לאו דוקא... חבר אני רק ליראי ה'... וכל עוד לא לעמוד על דעתם של ראשיו חובבי ציון שכונתם לשם שמיים ולקיום מצות יישוב ארץ ישראל,ידי לא תיקון עליהם. אלא מה? - האם בעברם ובשביל שאין מעשיהם רצויים, נבטל, חלילה, אנחנו את מצות יישוב ארץ ישראל? לא ולא!?"²⁹²

דברים מאלפיים על יחסו של ר' יוסף דב ליישוב הארץ אנו מוצאים במכתב שנడפס ב"ימים הראשונים" ירחון לדברי ימי התchia בישראל בעריכת א. דרייאנו, כרך א' חוברת ח' ינואר 1935 עמודים 8-227. הכותב, ר' ברוך רוזנברג, אחד השליחים שיצאו לארץ ישראל בקץ תרמ"א בשליחות האגודה "יסוד המעלה", אגודה להתיישבות בארץ ישראל שנסדה בעיר סובלאך, מספר:

"אתמול, בהיותנו אצל הרב ר' יוסף בר [دب] דבר דברים בוערים כאשר באהבת הארץ הקדשה, ובדבר הגדלות והנצחות אשר יצא בדרך אשר לפניו ביחס העוד הלאומי... דבריו עשו רושם... עד כי היום בתפילה שהחרית בכיה [השליח השני שהיה עם הכותב] עד מאד, בזיכרו דברי הרבה כי שליחי ציבור אנחנו".²⁹³

שליחות זו מזכrita גם בספרו של פרופ' אליאב, אלא, שלא טרח לציין שהשליחים השתיכו לציבור החדרי: "בקץ 1881 נתרבו הקולות הקוראים לעליה... בסובלאך שבגבול ליטא נוסדה האגודה הראשונה של 'חובי ציון' ובתוכה עשרים צעירים המוכשרים לעבודה חקלאית. אגודה זו החליטה לשגר שני שליחים ארזה לשם רכישת קרקעות והכנות להתיישבות".²⁹⁴

הסופר והעסקן המסורי, ר' יחיאל בריל, מבני היישוב היישן, אשר שהה ברוסיה בשנת תרמ"ג, נרתם על ידי הרב מוהליבר למצוא עשרה איכרים יהודים, חרדים כמובן, אשר יעלו ארץ להקים יישוב חקלאי. לאחר שנמצאו העשרה, צרך היה לארגן עבורות כסף להוצאות הדרכ. בספרו "יסוד המעלה" מספר ר' יחיאל בריל על עזותו המסורתה של רבוי יוסף דב למפעל זה. קבוצה חלוצית זו של איכרים חרדים היא אשר הקימה את המושבה 'עקרון', אשר מאוחר יותר הסב הברון את שמה ל'מצורת ביתיה'.²⁹⁵

לא נוכל במסגרת זו להביא את כל העבודות הרבות אותן מביא הרב קרליינסקי בספר הנ"ל, המוכחות בעליל על יחסו הנלהב והמסורת של רבוי יוסף דב לעניין יישוב הארץ.

ד. המאבק על מנהיגות 'חובי ציון'

²⁹¹ "הראשון לשושלת בריסק", עמ' 347.

²⁹² שם עמ' 339.

²⁹³ מצוטט שם עמ' 342.

²⁹⁴ "א"י וישראל במאה ה-19", עמ' 279.

²⁹⁵ "הראשון לשושלת בריסק" עמ' 343, ובהרחבה על המושבה ועל מקומה ע' בספרו של אחיעזר ארקין - "נחווני השמייטה" פרק א'.

פרופ' שלמון: "הבעיה הקשה מכל אשר עמדה על סדר יומה של התנועה [חיבת ציון] מימיה הראשונים הייתה: האם מקור י尼克תה היא התנועה הלאומית האירופית המודרנית על כל סמאניה, זו המנתקת מנורמות ההתנהגות והמחשבה של רוב דובו של הציבור היהודי... או שמא מדובר בתנועה הבאה רק לקיים את המסורת במסגרת טרייטוריאלית ופוליטית חדשה".²⁹⁶

כלומר - הציבור החרדי באגודות השונות של 'חובי ציון' היה רב כל כך, עד שהיתה שאלת האם יהיה זה ארגון בעל מגמה לאומית-חילונית כללית, או שמא יהיה זה ארגון יהודי המונח על ידי גדולי התורה, ברוח התורה, כמובן. (כבר ציינו לעיל שהמושג 'מסורת' אצל שלמן משמעו ציבור שומרי המצוות באופן כללי, ולא כפוי שמקובל להשתמש בו כיום). כותב פרופ' שלמן:

"הסתמנו שתי גישות [בין הרבנים ברוסיה] לגבי אופן גיבוש חיבת ציון לכל תנועה ארצית: האחת טענה לארגון תנועת חיבת ציון על טהרת החדרדים, והשנייה תملכה בארגון כולו, מתוך הנחה כי משקלם המספרי של החדרדים יהיה מכריע בארגון, בהווה או בעתיד".²⁹⁷

הרב יוסף דב סולובייצ'יק מבריסק, הרב באםפי ממיןסק וכן הרב מרדיqi גימפל יפה ועוד, תמכו בהקמת חיבת ציון על טהרת החדרדים, מתוך חשש מאופיים החילוני של המשכילים בתנועה הכללית. למשל יצא הדבר לפועל משך רבי יוסף דב את ידיו מהתנועה, ואילו הרב יפה הctrף לתנועה הכללית (מן הרاوي לצין שהרב גימפל יפה עלה ארץها בשנת תרמ"ח, התגורר ביהוד, ושימש כרבם של בני המושבות, דבר המגלת בעיליל על היותו תומך נלהב של רענון יישוב הארץ). לאחר וועידת קוטבי'ן ב- 1884 בה נקבע מרכז התנועה באודיסה - מרכזם של המשכילים - ובה נבחר פינסקר לראש התנועה במקום הרב מוהליבר - פרשו מהתנועה גם רב אליעזר גורדון מטלז, ר' אליעזר וואקס (מגדולי הדור, בעל ש"ת 'נפש חייה', נשיא ארץ ישראל' של כול פולין ואשר היה ידוע בפעילותו למען יישוב ארץ ישראל הרבה שנים קודם להקמת 'חובי ציון'), ולימים גם ר' דוד פרידמן מקרלין (אף שבשנות השישים תמכה בפועלותיו של הרב קלישר).

העובדת שגדולי ישראל מן השורה הראשונה נמנעו מלהתמקח בתנועה לא נעלמה מעיני המוני בית ישראל, והדבר פגע בהצטרפותם לתנועה. באסיפה של 'הוועד המרכזי' של 'חובי ציון' שהתקיימה בדורוגניק ב- 1887 דרשו ציריהם רבים להעמיד בראש התנועה רבנים בעלי שם כדי למשוך אליה את המונינים, אבל מספר הצירים ממחנה המשכילים היה יותר גדול וד"ר פינסקר נשאר לעמוד בראש התנועה. כדי לפיסס את החדרדים החליטו להוסף להנהגת ה'וועד המרכזי' שלושה רבנים בתואר 'גבאים יועצים', והם הנציג'ב, רב מרדכי אליאשברג ורבי שמואל מוהליבר.

ה. מה פגע בהתפתחות התנועה?

"חובי ציון בביאלייסטוק גם זהiero כי מדיניותה של הנהגה באודיסה כלפי החדרדים, חוותה תחת השתתפותם בחיבת ציון של 'רבים מהחינו היראים והחרדים, אשר רוב חובי ציון מהם הנט'".²⁹⁸

²⁹⁶ שלמן, "העימות בין החדרדים...", עמ' 43.

²⁹⁷ שם, נム' 45.

²⁹⁸ שלמן, "העימות בין החדרדים...", עמ' 47.

וכך כותב גם פروف' אליאב על התנים שבין 1885-1890:

"כשלונה של התנועה... והסוכסוכים הפנימיים הקשיים שפרצו בין הרוב החרדי לבין ציבור המשכילים בתנועה על רקע המצב הדתי במושבות, צמצמו ביותר את כושר פועלתה. בקרב היהדות החרדית גברה ההתנגדות לתנועה...".²⁹⁹

כלומר - רוב חובבי ציון היו מהציבור החרדי, אך ההתדרדרות הרוחנית במושבות הרטיעה את הציבור החרדי מלהרחיב את שורתו בתנועה. חלק מאותה ההתדרדרות נבע מהנהגה החלילונית של חובבי ציון שהושיבה בגדה את הביל"ויים, אף שידעו שאינם שומרי מצות. יותר מכך - העובדה שהנהגת התנועה נמסרה לידיים חילוניות פגעה באיסוף הכספיים לתנועה בקרב שלומי אמוני ישראל:

"עימות זה בין מוהלייר לפינסקר פגע באיסוף הכספיים לטובת חיבת ציון, והיה צורך בהתרבות חובבי ציון בורשא ובוילנא כדי לרצות את מוהלייר شيئاוות להמליץ בפני נאמני להמשיך לשלווח את תרומותיהם".³⁰⁰

כלומר - חלק משמעותי מהתנועה נאסר מיהודים יראים ושלמים שציפו להנהגה רבתנית לתנועה, והנהגה חילונית-משכילת ל htonsה פגעה באיסוף התרומות. דבר נוסף שפגע באיסוף התרומות הייתה העובדה שהמושבה היחידה בה תמכה חובבי ציון הייתה 'גדרה' - מושבת הביל"ויים, שמתישביה היו בעלי מען רعنוני חילוני. וכן כותב הנצי"ב מולוזין במאמריו לפינסקר, ראש חובבי ציון בנוב' 1887:

"...נוודע לי מכמה קהילות קדושות אשר מונה אצלם צורר כסף ואינם רוצחים לשלווח עד אשר נתחר את הארץ מבנים משחיתים [דהיינו - בני ביל"ו שבגדרה]".³⁰¹

התנועה תחת הנהגה חרדית

בזוע媳妇 וילנא שנערכה באב תרמ"ט 1889, עקב כשלונות התנועה בארץ ישראל ואי הצלחתה בקרב אליה את המוני בית ישראל ברוסיה בגלל אופייה המשכילי-חופשי, נבחרה לתנועה הנהגה חרדית בראשות הרב מוהלייר. הציבור החרדי ראה בכך אותן 'ירוק:

"ביזמת החרדים הוקמו אגודות להתיישבות כמו 'אגודות האלף' במינסק אשר ביקשו לארגן קבוצות גדולות של יהודים במקומות מושבם כדי לרכוש אדמות בארץ ישראל, ולעוזד את התישבותם בה לפִי ערי מוצא".³⁰²

ההישג הגדול של הוועד מיד עם בחירתו, היה שליחת משלחת לארץ ישראל בראשות הרב מוהלייר:

"מוחלייר ניצל יפה את הפופולריות של יוזמתה את הקמת הוועד והצליח בmaggio לקרב את היישוב החדש והיישוב הישן בארץ זה לזה".³⁰³

²⁹⁹ "א", וישראל במאה ה- 19, עמ' 305.

³⁰⁰ שם עמ' 48.

³⁰¹ כתבים לתולדות חיבת ציון. כרך ה', שנת 1887. עמ' 431.

³⁰² שלמן, "העימות בין החרדים...", עמ' 53.

³⁰³ שם עמ' 56.

אך באיר טר"ן 1890 נתקבל רשיון ממשלתי ל'וועד האודיסאי' (הפלג המשכילי-חילוני של התנועה), דבר שטירף את הישגי החדרדים בועידת וילנא:

"אנשי אודיסה, אשר הסתייגו מההנאה שנבחרה בועידת וילנא, נטו לעצם מחדש את הנהגת התנועה, בחסות האישור הממשלתי... תוק התעלמות מרצונם ודעתם של חובבי ציון שמחוץ לאודיסה".³⁰⁴

התוצאה: באסיפה אודיסה (איר טר"ן) לא היה אף רב חרדי אחד!

"היאום על האינטנסים החדרדים הילך והתעצלם בקרב קבוצה שהתארגנה באודיסה והיתה לה השפעה רבה על הוועד האודיסאי - "בני משה".³⁰⁵

חידושה של קבוצת 'בני משה' בראשותו של 'אחד-העם', היה בכך שהציגה פרוגרמה רוחנית אלטרנטיבית (יהדות חילונית-לאומית) כמשקל נגד לפרוגרמה הדתית-מסורתית. עד אז הסתפקה תנועת חיבת ציון ב'ציונות מעשית', קרי - עידוד ההתיישבות היהודית בארץ ישראלibili להתרבות בתכנונים הרוחניים של המתישבים:

"רק משעה שנוסחה 'ציונות רוחנית' - אלטרנטיבית או משלימה ל'ציונות מעשית', על ידי 'ה'חופשיים' בתנועה, נכנס הקונפליקט החradi - חופשי בחיבת ציון למבחן ללא מוצא, כפי שקרה בשנות התשעים".³⁰⁶

כלומר - החדרדים היו מוכנים לפשרות מרחיקות לכת כלפי 'ה'חופשיים' (כמו עצם שיתוף פעולה עם פורקי עול) ובלבך שלא לפגוע ביוזמות ליישוב הארץ, אך משגנו בציפורי הנפש של היהדות, קרי - שינוי הגדרת המהות של כלל ישראל, לא יכול עוד החדרדים לתת יד לארגון. בהמשך נראה שתהיליך דומה קרה גם ביחס של החדרדים ל'ציונות המדינית' של הרצל.

במבט לאחר מכן יכולים אנו להתפעל מראייתו למרחוק של רבי יוסף דב סולובייצ'יק שעוז מתחילה סייר לכל שיתוף פעולה עם תנועת ' חובבי ציון' הכללית, מתוך שחזה שדבר טוב לא יצא מחיבור עם פורקי עול.

ו. תנועת הביל"ויים גרמה נזק לתנועת חיבת ציון

חלקם של הביל"ויים בעלייה הראשונה

יש מספרי ההיסטוריה המזהים את העליה הראשונה עם תנועת הביל"ויים. יש אף המיחסים להם את הקמת ראשון לציון, נס ציונה, זכרון יעקב, ראש פינה ויסוד המעלה.³⁰⁷ אך מחקרים חדשים מגלים שיש כאן שיכתוב היסטורי לא קטן. נציג בקצרה נתונים על תולדות הביל"ויים בארץ, מתוך ספרו של פרופ' אליאב: "איי ויישובה במאה ה-19" עמ' 292-289, ועוד ספרים.

♦bil"ו הייתה רק אחת מאגודות חובבי ציון ברוסיה אשר: "ב hasilפת הפרעות התפכה חלק ניכר מהם מחלומות שואה של התבולות, ומרביתם לא קיימו אורח חיים דתי"

♦ "חברי bil"ו החליטו לארגון קבוצת עולים גודלה שתמנה 3,000 איש ותקים בארץ מושבה למופת". למעשה, כותב פרופ' אליאב, ה策ילה התנועה לארגון 400 חברים בחו"ל, מתוכם עלו לארץ שישים! מהם - שני מניניהם הפכו למתיישבים! בגדירה

³⁰⁴ שם עמ' 54.

³⁰⁵ שם עמ' 55.

³⁰⁶ שם עמ' 63.

³⁰⁷ יוסף אולצ'יק, "מפרוזה למדינה" הוצ' אחיאסף תש"ט כרך א' עמ' 28.

ובראeson לציון (תשעה הקימו את גדרה' ואחד עשר הצלtrofo למושבה הקיימת כבר בראeson). "שאר החברים ירדו מהארץ!"

מסכם פרופ' אליאב: "תנוועת הבילויים נסתיימה למעשה בכשלון, רק קומע קטן נשאר בארץ... במרוצת הזמן הפכו קורות הבילויים ומעשייהם החלוצים לאגדה, שעליה נתחנכו דורות".³⁰⁸

וכך כותב גם פרופ' שלמן:

"מכל גלי העליה הראשונה בתקופת חיבת ציון השאירו את חותם על העליה הראשונה הביל"וים. זאת, לא בגין היקף העליה הביל"וית ולא בגל היגיאה ההתיישבותיים, אלה גם היו קטנים ופחותים בהשוואה לאלמנטים האחרים שנטלו חלק בעליה הראשונה. חותם זה נקנה לביל"וים בעיטה של ה大纲מה החברתית שליוותה עלייה זו ואופי נושאיה".³⁰⁹

כלומר - תרומות תנוועת הביל"וים לעליה הראשונה שאפה לאפס. עשרים איש מتوز למעלה מ-30,000 שעלו לעליה זו (מעט יותר ממחצית אלף!), אשר נדדו ממוקם למקום, תוך מריבות עם המתישבים בראשון לציון ובמקוה ישראל. אך כיוון שהסתיגמה שלהם התאימה לאופי העליות החלילוניות שבאו החל מראשית המאה העשרים, ניפחו בספרים את תרומותם ליישוב, תוך המעתת חלקם של עשרות אלפי העולים האחרים אשר רבים מהם מסרו את נפשם למען העם והארץ לא פחות מהbil"וים.

מי אחראי לשכתב ההיסטורי זה? כותב ד"ר ישראל ברטל:

"קבוצת עולי bil"o, שהקימה את גדרה, וכן 'יעד חלוצי יסוד המעלה', מקימי ראשון לציון, היו מייעוט בתוך הגל הראשון של העולים. אנשי העליה השנייה הם שהעלו את אנשי bil"o למדרגה של גורם חשוב ומכריע בתקופת העליה הראשונה".³¹⁰

וכך כותבת גם שולמית לסקוב בספרה - הביל"וים:

"אם בקרוב אנשי העליה הראשונה היה אלמנט שאנשי העליה השנייה יכלו לאמץ לעצם הרוי שהיו אלו הבילויים בראשית דרכם".³¹¹

הפולמוס סביב הביל"וים בגדרה

הbil"וים עלו על הקרקע בחנוכה תרמ"ה (סוף 1884). עוד קודם לכן שלחו רבני ירושלים חוזר לרבני רוסיה, בו כתבו בין היתר כי המתישבים במושבות: "אין הולכים בדרך התורה והיראה... ולא זאת המטרה לקרב את הגולה כי אם לרחק, חס ושלום".³¹²

כפי שראינו למעלה המתישבים ברובם היו שומרי מצוות, אלא שם היו איכרים פשוטים, לא תלמידי חכמים, וממילא היו נוחים לקבל השפעה זרה מפקידות הברון ומהמתישבים החלילוניים שהחלו להגיעה ארץ את.

רבני ירושלים, אשר חזו את הנולד, מדגישים שעל פי התורה אין לראות בהושבת פורקי על בארץ בנין הארץ, אלא חורבן הארץ. דברים דומים כתוב הנציג'ב לפינסקר

³⁰⁸ "אי ויישובה במאה ה- 19", עמ' 292.

³⁰⁹ העימות בין החרדים..., עמ' 56.

³¹⁰ "יישוב ישן ויישוב חדש - הדימו והמציאות", קתדרא 2, עמ' 14.

³¹¹ לסקוב 'הbil"וים' עמ' 347.

³¹² מצוטט ב: שלמן, "העימות בין החרדים...", עמ' 57.

בשנת 1887: "אשר אחינו המתישבים בארץ הקודש אינם שומרים את השבת ולא מצות הארץ, אשר על זה גלינו מארצנו, ובזה תלו依 גשמי הארץ אשר עניין ה' בה...". והוא מזהיר: "כִּי אָמַר לֹא יְתַוקֵּן זֶה הָדָבָר אֵין לִילְשׂוֹן אֲצַבֵּעַ בָּזֶה... כִּי שְׁמִירַת המצוֹה בָּאָרֶץ הַקָּדֵשׁ הִיא חַיִּי הַיּוֹשְׁבִּים בָּה".³¹³

הנצי"ב והרב מוהליבר היו בדעה אחת כי יש לסלק את הביל"ווים מן הארץ, או לחילופין לראות שישבו לאורה חיים מסורתית, וצינו כי זהו: "תנאי להשתתפותם של החרדים בח'abit ציון', שהם [החרדים] רוב מניננה, עד אשר נטהר את הארץ מבנים משחיתים"³¹⁴.

פרופ' שלמון: "פולמוס בני גדרה הzik לتنועת חיבת ציון במה שגילה ברבים נטיה לחופשיות בקרב המתישבות החדשה בארץ. בקרב החרדים ברוסיה ופולין החלו נשמעים קולות נגד התנועה והטיעון הרווח בהם היה אורח החיים של המתישבים בארץ, כי 'יחלו שבת ויישו כל תועבה'. יחד עם זאת הוא גיבש את החיבור העקרוני של שמירת המצוות על ידי המתישבים בארץ. עקרון זה נתמך על ידי הברון הירש... וגם על ידי הברון רוטשילד... עמדות אלה חיבו את ראשי חיבת ציון להתחשב בהן".³¹⁵

כלומר - החלטת החילוניים שב חובבי ציון לישב בגדרה פורקי עול, עיבבה את גידליה והפתוחותה של התנועה באותן שנים קריטיות בהן היה עדין קל יחסית לעלות, שכן יש לזכור שעד מהפכת 'הטורקים הצעירים' בשנת 1908 לא הייתה קיימת תנועה לאומית ערבית³¹⁶ ומילא לא הייתה עדין התנגדות מצד הערבים בארץ לעליית היהודים, להפוך - הוחרמת שולמית לסקוב כותבת שאף שבקבות גל העליה היהודית של שנת 1891 פנו בראשונה נכדים מוסלמים ונוצרים מערבי ירושלים לממשלה בקושṭא בבקשתו למנוע עלייה יהודים נוספים, גם אז - סיבת הפניה הייתה במפורש כלכלית ולא לאומנית. ולא רק זאת, אלא, גם: "הנכדים שפנו לא ייצגו כלל את האוכלוסייה הערבית בעירם, ואפילו בתחום השכבה החברתית שהגתה את הפניה היו כאלה שטענו נגדה באמרם שעליית היהודים תועלתה בצדיה".³¹⁷

ואף שמצד השלטונות העות'מאנים היו גוזות על העלייה בחלוקת מהשנים,³¹⁸ לא היה בכוחם למנוע את העלייה, ויעידו על כך אלפי היהודים שעלו גם באותן שנים בהן היו הנזרות בתקוף.

עוד על הביל"ווים ראה נספח בסוף החוברת: "הביל"ווים - מיתוס ומציאות".

ז. פולמוס השמיטה בתרכ"ט 1889

כתוצאה מהלחץ שהופעל על הנהגת חובבי ציון בפולמוס גדרה, נתגבשה הסכמה עקרונית לחיבור שמירת המצוות על ידי המתישבים בארץ, אף פינסקר, ראש חובבי ציון, כותב כן במכתבו לנצי"ב בשלתיו בשנת 1887:

"אין אני מסופק אפילו רגע אחד, כי אחינו המתישבים בארץ הקודש צריכים להיות נאמנים עם ה', ועם תורתו הקדושה, ועוד בראשית הנהגתי הזרתית את הצעיריים של הקולוניא' גדרה' להתרחק מן הכיעור ומן הדומה לו...".³¹⁹

³¹³ כתבים לתולדות חיבת ציון. כרך ה', שנת 1887. עמ' 377.

³¹⁴ שלמון, "העימות בין החרדים...", עמ' 56.

³¹⁵ שם, עמ' 64.

³¹⁶ בארי, "ראשית הסכסוך ישראל ער"ם 24, לסקוב, "הישוב העת החדשה" עמ' 60.

³¹⁷ לסקוב, "הישוב העת החדשה" עמ' 60.

³¹⁸ לסקוב, שם עמ' 55-58.

³¹⁹ "כתבם לתולדות חיבת ציון", כרך ה' שנת 1887 עמ' 392.

שוב - אנו רואים מחד גיסא, את משקלם הגדול של החדרדים בתנועת חובבי ציון, מה שהכריח את 'החוփשיים' בתנועה להתחשב בדעותם, ומאידך גיסא - את הצבעון החרדי שהיה בארץ באותה תקופה, ואשר מחמתו הוכרחו הביל"ויים לשמר, לפחות כלפי חוץ, על צבון דתי למושבתם.

אך בשנת תרמ"ט, בהגעה שנות השמייטה - לראשונה מאז חידוש היישוב, הועמדה הסכמה עקרונית זו במחנן קשה. בין גדולי ישראל נאמרו בענין זה שלוש דעתות: היו שהתירו לעבוד בשכיעית ללא סייג, בינויים ר' מרדכי אליאשברג והרבנים הספרדיים שבירושלים, כשהנימוקים העיקריים הם שהشمיטה בזמן זהה לרוב הדעות רק מדרבנן, בצרוף החשש מפניה הרס ההתיישבות מפאת השבתת עבודת האדמה וחשש לפיקוח נפש של האיכרים.³²⁰

קבוצה אחרת, שכלה את רבינו יצחק אלחנן ספקטור, רבינו ישראלי יהושע מקוטנא, רבינו שמואל מוהליבר ורבינו שמואל זנוויל קלעופפי שחתמה על 'התר מכירה' תוק شيئا מתנה אותו במפורש, בין היתר, בתנאים דלקמן:

א. יש למוכר את האדמות לגוי.

ב. גם לאחר המכירה - מלאכות האסורות מהתורה ייעשו רק על ידי נקרים.

ג. שטר המכירה ייעשה על ידי הרבנים בירושלים, ורק על פי הסכמתם.

הקבוצה השלישית, אשר הייתה מרכיבת מגודלי הרבנים, אסרה את העבודה בשכיעית ללא סייג. בראשה עמדו ר' יוסף דב סולובייצ'יק מבריסק, ר' אליעזר גורדון מטלז', הנצ"ב, וכן בני ירושלים האשכנזים ובראשם ר' שמואל סלאנט ור' יהושע ליב דיסקין. יש לשים לב לכך שהנצ"ב היה מן האוסרים בצורה מוחלטת, אף שהוא מראשי חובבי ציון.

אל האוסרים הצלרכו שתי דמויות מרכזיות הקשורות עם היישוב החדש בארץ: הרב פינס, מי שהיה נציגם של חובבי ציון בארץ והמשגיח הרוחני של בני גדרה, וכן הרב מרדכי גימפל יפה שהיה אב בית דין ברוז'ינוי עד עליתו ארץח, ואשר גר ביהוד ושימש מורה הוראה למוסבות. הרב גימפל אשר התגורר בארץ והכיר מקרוב את המושבות טען כי: "אין שמירת השמייטה מסכנת את חייהם המתישבים, ואין היא מהויה ניצחון לבני ירושלים הרוצחים, כמובן, להrosis את מפעלים של חובבי ציון, ממשום שהאחרונים אינם מתנגדים עקרוניים להתיישבות החדש". אין לחוש להסתלקותו של רוטשילד מתחמייה בתתיישבות בגל השמייטה שהרי הביע כבר

דעתו כי על המתישבים בארץ לקיים מצוות".³²¹

ORAHA ZA FALA - הרוב המכירע של גדולי ישראל שבחו"ל, גדולי התורה הנמצאים כאן בארץ ומקרים את המצב מקרוב, וכן אותם העוסקים עם המתישבים במושבות, קובעים שאין מקום להתריר ליוחדים לעבד בשכיעית (שהרי גם המתירים, רובם לא התירו אלא על ידי מכירה לגוי, וגם אז רוב המלאכות כגון חרישה, זרעה וקצירה, אסור שעשו על ידי יהודים) ושאין בשמירת השמייטה משום פיקוח נפש, ואין לחוש לחורבן המושבות, אך חובבי ציון, אשר החלו לתור אחר היתר עבודה בשמייטה כבר בקי"צ 1887³²² אינם מותרים. מדוע?

פרופ' שלמוני: "...הם [הנהגת חובבי ציון] גם חששו כי שמירת השמייטה כהלכה ולא היתר בשנת תרמ"ט תהווה תקדים לעתיד...".³²³

כלומר - חובבי ציון פחדו שמא הניסיון יצליח, ואכן יתרה שאפשר לשמר את השמייטה גם בימינו, ומכאן יפתח פתח לחדרדים לדריש לשמר בארץ ישראלי את כל המצוות!

³²⁰ אין להזכיר, כמובן, מפסק זה לימיינו אנו, שהרי אי אפשר להשווות את התנאים ששדררו אז לתנאים הקיימים היום. היום אין חשש לחורבן היישובים וגם אי אפשר לומר שזה עלול לגרום פיקוח נפש לחקלאים.

³²¹ מצוטט שם, עמ' 70-69.

³²² שם, עמ' 71.

³²³ שם, עמ' 71.

חשש זה הוא הרקע למסכת השקרים שהופיעו באותה תקופה 'החוփאים' בעיתונות של חובבי ציון ('המלייח' ו'הצבי'), בכתבם בשם ר' יצחק אלחנן ספקטור ושלושת הרבנים שהיו איתו באותה דעה, שהתרו לעבוד בשבייעית ללא סייג, דבר שהיה שקר גמור, שחררי - כפי שראינו קודם, לא התרו אלה לעבוד בשבייעית אלא בציורף סייגים חמורים, אשר הפכו בעצם את התרן ללא מעשי, שכן התנו את התרן בהסכמתם של בני ירושלים, אשר כידוע התנגדו להתר בתכלית.

רבי יוסף דב אשר עוד בשנת תרמ"ז נשאל מאי חובבי ציון על דעתו בעניין, שלח את השואלים לקבל פסק מרבני ירושלים, תוך קביעה שענין זה הוא בסמכותם הקרובים למושבות ויודעים את המצב בהן לאשרו. במיוחד כשהבראשם עומד גדול הדור - רבי יהושע ליב דיסקין ואתו בית דין של מומחים בראשות רבי שמואל סלנט. מושאה רבי יוסף דב שהמשיכלים משקרים בעיתוניהם כדי ליצור דעת קהל נגד הרבנים "המחמירין", טרח וכותב תשובה ארוכה המופיעה בספרו "בית הלוי", חלק ג', ובה הוא מצטרף לאוסרים לגמרי.³²⁴

אך הנהגת חובבי ציון בשלה:

"פינסקר היה תקיף מאד בהשתדלותו להשגת ההתר ולכפייתו על המתיישבים בארץ, וזאת לא לפि דרכו ורוחו. כן הורה שלא לתמוך בשובטים בשנת השמיטה בכספי חובבי ציון".³²⁵

פרופ' שלמון כותב במאמרו כי: 'רבים מהמתיישבים תמכו בשנית השמיטה, ואף נהגו כך למשה', ואילו פרופ' אליאב יודע בספר על כפיה חילונית נגד שומרי השמיטה ב'גדרה' וב'עקרון':

"אנשי גדרה, שהיו נתונים לחסותו של פינס, קיבלו את דעתו שיש לשבות. אולם משפרצה סערת רוחות בקרב חובבי ציון בחו"ל עקב החלטה זו שאף איימו להפסיק את התמיכה במושבה, חזרו בהם אנשים גדרה ושבו לעובודה... המאבק העיקרי התנהל בעקרון, שבו רצתה פקידות הברון לאlez את המתיישבים לעבוד בשנית השמיטה כבשאר המושבות, אולם העקרונים סרבו בהסתמך על האיסור מירושלים, והתמכה הופסקה. לאחר חודשים של סבל ומאבק נאלצו גם אנשי עקרון לקבל עליהם את הדין ולבוד על פי ההיתר".³²⁶

בספר "נחווני השמיטה" שנכתב על ידי אחד מבני 'עקרון' (היום - 'מצורת ביתיה'), מגולל המחבר, אחיעזר ארקין, את סיפור מסירות נפשם המופלאה של בני המושבה לשומר את השמיטה בשנת תרמ"ט, כהוראת רובთיהם שבירושלים והרב מרדכי גימפל יפה אשר היה רבם עוד בהיותם ברוסיה. ב策טו מtower עיתונות אותן ימים עולגה תמונה אכזרית בה לא בחלו פקידי הברון בכל אמצעי כדי לאlez את המתיישבים לעבור על צו דתם ומצוונם: העלילו עליהם שהם עצניים ו'שנוררים' וכן אין רוצים לעבוד, בזמן שעקרון הייתה מפורסמת בח្លיכותה. בטבת תרמ"ט איימו עליהם בסגירת המים, לקיחת המוראים ומונעת טיפול רפואי על ידי הרופא שהיה מבקר במושבה. משלא נכנעו - בוצעו הסנקציות הלווה למשעה (אב תרמ"ט), אף שכבר עברה עונת הזורעה של תבאות החורף והקיים. רבים חלו אז ואושפזו. בעיתון 'החבצלת' מיום כ"ו אב anno קוראים אף על אבדות בנפש עקב הרעב הקשה. מחבר הספר טוען שאיכרי עקרון לא נכנעו ללחץ פקידי הברון עד תום שנת השמיטה.³²⁷

³²⁴ הפרטים בהרחבה - "הראשון לשושלת בריסק" פרק מה'.

³²⁵ שלמן, "העימות בין החדרים...", עמ' 72.

³²⁶ אליאב, "אי' וישראל במאה ה-19", עמ' 303.

³²⁷ עמ' 51 בספרו הנ"ל.

בנספח י' לספר הנ"ל מעתיק המחבר את מכתבו של רבי אליעזר גורדון מטעלז, בו הוא תוקף את הנהגת חובבי ציון, וטוען שעשו שימוש לא צודק בהתר המכירה עליו חותם ר' יצחק אלחנן ספקטור, בכך שהתعلמו מהסיגים וממן המגבילות שבhem הותנה ההתר. כמו כן הוא מאשים אותם שהבאישו את ריח המתישבים בעיני הברון בכתבם עליהם עיתוניהם שהם עצლנים ואיינם ראויים לעבוד. והחמור מכל - הוא מאשים אותם שהוציאו דיבה רעה על רבני ארץ ישראל באמורם שהם שונים את מצות יישוב ארץ ישראל, וכי מסיבת זօ אסרו את העובודה בשבייעת במטרה להרוו את היישוב.

דברים גלוים בטעם מאמציהם של 'חובי ציון' לדאוג שהמתישבים יעבדו בשבייעת כתב משה לילינבלום, מראשי תנועת 'חובי ציון' ומצירה בכך שניים רבוות:

"ידעתי את דרך יראי ההוראה שבנו... ועל כן, אם ישבתו הקולונייסטים בשמייטה הראשונה הזאת, יתנו בהזה למחרירים פתחוון פה לומר גם לדורות... ואז לא תהיה עוד שום אפשרות להתר את השמייטה, גם בשעה שיחדלו הקולוניות מלקלב תמיכה... ולכן צריך לבלי לחת יד למחרירים מתחילה ולבלי להנהיג את השבייה כל עיקר".³²⁸

ח. היהדות החרדית ו'הציונות המדינית' של הרצל

'אחד-העם' ותנוועתו - הקש ששרב את גב הגמל

פולמוס גדרה בתרכ"ז ופולמוס השמייטה בתרכ"ט היו אויר אדום עבור גдолין ישראל אשר עדיין תמכו ברובם בחובי ציון. חשש זה התעצם בראשית שנות התשעים למאה התשע-עשרה כאשר אגדות 'בני-משה' בראשותו של 'אחד העם' החלה להקים מוסדות חינוך לאומניים-חילוניים ביפו, לייסד הוצאה ספרים ולפרסם ספרי לימוד ברוח זו. כותב פרופ' שלמוני:

"מאמריו אלה של 'אחד העם' עשו רושם קשה בקרב חוגי המסורתאים, אם עד עתה ירו את חיציהם בת' הספר וב'בני משה', הרי מעטה הייתה להם סיבה לכזון את חיציהם באחד העם עצמו, כמנהיג התנוועה וכחבר בועדת האודיסאי. הם היו רשאים להציג סימני שאלה רבים לטענה של חובי ציון מסורתיים האומרת כי תנועת חיבת ציון היא תנועת חזקה בתשובה ליהדות מסורתית".³²⁹

שלמון מתעד את גודל הנזקים שגרמו 'אחד העם' ותנוועתו לתנועת חיבת ציון הקרב החרדים, עד שהרב יהונתן אליאשברג, מי שהיה - כאביו - מן הרבנים המרכזאים שתמכו בחיבת ציון, נאלץ לבסוף לכתוב לאחד-העם: "הלא בהכרח יהיה שכל גדול ישראל ויראי אלוקים יתנגדו לזה...[لتנועת חובי ציון]".³³⁰

הרב רייןס, 'מי שהיה אחד מהוגי הדעות הבולטות של הציונות הדתית', ולימים מנהיגת של תנועת המזרחי כותב במאמר לאוסישקין: "כי תנועת חיבת ציון היא פרי רוחם ופעולם של המסורתאים, שלא חסכו עמל להראות ולבירר כי נוסדה על מוסדות התורה והאמונה. מעשיהם של 'בני משה' סותרים את מגמות היסוד של מיסדי התנוועה, יוזמיה ופעיליה... ולכן גם אין להתרעם על רבנים הפורשים מן התנוועה, הנאלצים לעשות זאת בלחץ קהילותיהם, החוששות מפני ה'חופשיות'

³²⁸ לילינבלום, "דרך לעבור גולים" ע' 131-2, מצוטט ב'נחווי השמייטה' עמ' 87.

³²⁹ שלמוני, "המאבק על דעת הקהל החרדית במצרים אירופה" מתוך הספר 'דת וציונות' עמ' 210.

³³⁰ שלמוני, שם עמ' 214.

הכובשת את ציורם".³³¹ בלשון חvipה יותר כתב אז הרב ניסנבוים, מזכיר המזרחי: "לא תיקונים אתם דורשים כי אם הרישה וקלוקל, חיללה, ולקעקע את כל הבירה כולה, אשר ידי בני עמו - גאנונים צדיקים וחסידים, יראים וחרדים عملים זה חמץ עשרה שנה לבנות אותה".³³²

מסכם שלמון: "מערכת הערכיהם של המסורתאים והשקפות החברתיות לא עשוויות היו להכיר בגליגיטימיות של חופשיות יהודית מאורה חיים מסורתית... מAMILא לא היו המסורתאים מטוגלים לחתם ידם לשיתוף פעולה עם גורמים התומכים ומרחיבים את תהליך החלון של החברה היהודית בפועל, ואשר **תנועת חיבת ציון שימשה להם מסגרת מרגנת**".³³³

הציונות המדינית של הרצל - פריצת דרך גם עבור החרדים

לאחר שבשנת תרנ"ה 1895 הגיעו היחסים בין החרדים, אף המתונאים שבהם, לידי קרע עם תנועת חיבת ציון, הרי פרסום 'מדינת היהודים' על ידי הרצל ב- 1896, הופעת הרצל בקונגרס הציוני ב- 1897 והקמת 'הסתדרות הציונית' באותה שנה, נתנו סיכוי לפריצת דרך חדשה ביחסם אל התנועה הלאומית. שניוי הכוחות המנהיגים את התנועה הלאומית פתח פתח לבדוק מחדש את יחסם לתנועה:

"הטייעון הציוני הושט מתחום התרבות והרוח ותרגם למצו לפעולה, שבא לפתרור בעיות קיומיות של הלاءם היהודי... ושאף לנירמול של הלاءם היהודי במסגרת מדינה משלה...".³³⁴

היהדות החרדית שאפה להשתלב בציונות המדינית

"המצו התקבל בהתלהבות בקרב היהדות המסורתית במזרח אירופה, שכן זו לא נדרשה להשלים עם מה שנראה לה כספית מעולם הערכים המסורתיים... המהלך החדש הזה של התנועה הציונית עורר תקנות רבות לגיוס המוני הציבור היהודי המסורי במזרח אירופה לתמיכה בתנועה".³³⁵

מה גורם לציבור החרדי להתפרק מהתנועה הציונית?

"תקנות אלה התבדו עד מהרה... התברר כי רוב ציוני רוסיה אינם מוכנים לוותר על ההבטה התרבותית של הגדרת הציונות. זאת ועוד, במהלך המגעים שקיים הרצל עם נציגי החוגים המסורתיים התבררו גם השקפותיו הליברליות המערביות... הרצל לא היה מוכן לשבול כל כתchip בתחום זה, וכאשר הופיעו עליו לחצים, יצא בנאומו בקונגרס השני בקריה לכיבוש הקהילות. זו התפרשה כקריאת תיגר על הנהנאה המסורתית בקהילות. ברוח דומה התבטו גם חברי הנהנאה ממזרח אירופה וממערבה".³³⁶

פרופ' שלמן מרחיב יותר במאמרו "התנגדות החרדים לציווות של הרצל":³³⁷

"הרצל הניח על סדר היום של הקונגרס [השני - 1898] שני נושאים מרכזיים: **כיבוש הקהילות והקמת הבנק הציוני.** בשני הנושאים היה למסורתאים

³³¹ שלמן, שם עמ' 221

³³² שלמן, שם עמ' 229

³³³ שלמן, שם עמ' 239

³³⁴ שלמן "ציונות ואנטציונות...", עמ' 40.

³³⁵ שלמן "ציונות ואנטציונות...", עמ' 40.

³³⁶ שלמן "ציונות ואנטציונות...", עמ' 40.

³³⁷ מודפס ב - "דת וציונות", הוצ' הספרייה הציונית תש"ז, עמ' 328.

איןטרס ועמאדה נחרצת: הם ביקשו להבטיח שכיבוש הכהילות בידי הציונים לא יסלקם מעמדותיהם בקהילה המזרחית אירופית וכלכלי הבנק לא ישמשו להקמת התיישבות ולמיון פועלות בניגוד לדעתם. ברם, כל מהלכי המסורתיים בקונגרס השני נכשלו, הפשרות שהוצעו להם לא מומשו... ניתן לומר שההסתדרות הציונית הכרעה לפועל ללא שיתוף פעולה עם המסורתיים... אפשר שהיתה זו הכרעה טראנית להשמיט מהתנועה החדשה את רוב מניניה ורוב בניינה של יהדות אירופה... מעתה התנהלה פרישת המסורתיים מהתנועה בשלב אחר שלב".³³⁸

לאחר קונגרס זה החלו עסקנים ציוניים להוציא לפועל "תכנית תרבותית" שעלייה דובר בקונגרס. בין השאר דבר על הוצאה חומש חדש בו יופיע רק "קטעים רלוונטיים", השאר יושטט!

תגובה החדים לא איחרה לבוא

פגיעה זו באישיות המסורת איחדה את כל פלגי הציבור החדי. בתים כנסת ובתי מדרש בקהילות רבות נסגרו בפני דרשנים ציוניים. בשנת 1900 יצא לאור הספר 'אור לישרים': "אשר ריכז בתוכו חוות דעת נגד הציונות של רבנים גדולי הדור. בכך נסתם הגולל על ההתיידנות בין הצדדים".³³⁹

"רבנים כמו אליו עקיבא רבי נוביץ מפולטבה ויהודה צירלסון מפרילוקי, שתמכו עד אז בהסתדרות הציונית, חזו את הקווים והחלו מאורגנים את הציבור המסורי ברוסיה-פולין לפעולה נגד הציונות... הרבניים שהמשיכו לתמוך בזכונות באופן פעיל לאחר הקונגרס השני היו המייעוט".³⁴⁰

הסלמה נוספת חלה בקונגרס העשיiri בשנת 1911:

"בקונגרס זה נתתקבל המצע התרבותי של ועדת התרבות, שהטילה את הפעולות החינוכית בארץ ישראל ובאזור בכלל על 'הוועד הפועל' הציוני. החלטה זו גרמה לפילוג בתנועת 'המזרח', המייעוט פרש וייחד עם גופים אחרים שימוש כגרעין להקמת 'אגודת ישראל' בשנת 1912".³⁴¹

פרופ' אליאב יודע לספר לנו שכבר בשנת תרס"ו 1906, עת הוקמה ביפו הגימנסיה העברית הראשונה בארץ (גימנסיה הרצליה) - כבר אז עסקה התנועה הציונית בחינוך כאן בארץ:

"הורים רבים חששו לשלווח את ילדיהם למוסד, משומם שמתחילתה נקבע לו אופי חילוני והונาง בו חינוך מעורב. החלטתה של ההסתדרות הציונית לתמוך במוסד נתקלה בהתנגדות של תנועת 'המזרח', שמחתה נמרצות נגד ביקורת המקרא הנלמדת במוסד ועל הכיוון החינוכי החילוני... המוסד היה לבן טיפוחיה של התנועה הציונית".³⁴²

אם נשאר עוד ספק בכוונתייה של התנועה הציונית להשtolט תרבותית על הציבור החדי גם כאן בארץ, ולשנות את אופיו על ידי 'חינוך מחדש', מסר לנו פרופ' אליאב על הרקע להקמת הגימנסיה השנייה אשר הוקמה בארץ, והפעם בירושלים:

³³⁸ שלמן, "התנדבות החדים" עמ' 9-328.

³³⁹ שלמן "ציונות ואנטישמיות..." עמ' 42.

³⁴⁰ שלמן "ציונות ואנטישמיות..." עמ' 41.

³⁴¹ שלמן "ציונות ואנטישמיות..." עמ' 42.

³⁴² אליאב, א"י ויישובה במאה ה- 19 עמ' 409.

"הגימנסיה השנייה נוסדה בשנת תרס"ח 1908 בירושלים. היה זה מעשה נועז: פтиחת מוסד תיכון לאומי-חילוני במבצרו של היישוב הישן. מכל הצדדים נפתחה מערכת כבדה נגדו. נוסף לאיסורים של היישוב הישן... טענו גם רבנים מבני היישוב החדש שאין צורך בגימנסיה שנייה בארץ, ובפרט בירושלים, אך המיסדים וביניהם יצחק בן צבי לא שעו לדברי הביקורת... וביססו את ³⁴³**הגימנסיה השנייה בתמיכתה של התנועה הציונית.**"

כלומר, למרות שלא ברור כלל שיש צורך בעוד גימנסיה בארץ, הולכים ומקימים עוד אחת - ודוקא בירושלים. וממי תומך בהההך זה? התנועה הציונית.

יוזמות חרדיות להתיישבות בארץ ערב הקונגרסים ובמהלכם

"...היזומה החלה עוד בשנת 1894 ובראשונה עמד מאיר חיים בק, בנו של ניסן בק, מבוני היישוב הישן. המטרת הייתה לתמוך בהושבת יהודים על קרקע ברוחבי האימפריה העות'מאנית. הופנתה פניה לחכם באשי בקובשתא, שיפנה אל האדמירר דוד משה פרידמן מצירטקוב, ויבקשו להתגיים לטובות העניין... האדמירר היה נכון לשhaft פעהלה... ואך לתמוך ביישוב בארץ ישראל, אלא שחששמאי שפירמת המצאות במושבות. את תמיכתו בחברת מנויות התנה בק שתהיה לו סמכות פיקוח על התנהוגותם של המתישבים... אך בinternים הופיע הרצל עם 'מדינת היהודים'... ונטרפו קלפיה של היזומה".³⁴⁴

אך עדין נעשו נסיעות להתיישבות, בלי קשר עם ההסתדרות הציונית הכללית:

"...ידעו שחברי האגודה הציונית החשובה בטארנוב, 'אהבת ציון' ניתקו את המגע עם המרכז בוינה [המרכז הציוני] בהמלצת האדמירר, עד להtaberation התביעה להקמת ועד רבני, ואפילו ניהלו מדיניות ציונית עצמאית בהקמת המושבה 'מחנינים' שבגליל המזרחי".³⁴⁵

סיכום

ראינו בצורה ברורה שציבור שומרי המצוות וגדולי התורה שבראשו היו, בכלל, ראשונים להציג לחובבי ציון, ואך היו מוכנים לויתורים מרחיקי לכת בהתחברותם להרצל וחבריו, ובלבד שהמפעל ההתיישבותי יצא לפועל. אך קשר זה היה מותנה מלכתחילה בכך שלא תשונה מהותו של כלל ישראל, ולא ייעשו נסיעות לחאן את העם. מסכם פרופ' יוסף שלמון:

"כלל היה היות היהדות המסורתית נכוна לקבל את רעיון ההתיישבות בארץ, אך לא את התפיסה בדבר זהות לאומית המחליפה את זהות המסורתית, ואך לא את זיהוי מפעל ההתיישבות עם הגאולה המשיחית".³⁴⁶

כל שגורו המגמות לחאן את העם - גברה התנגדות לציונות. לא בגל שהיתה התנגדות לשינה לציון, כפי שמנסים להעליל על היהדות החרדית, אלא משום שפשוט וברור לכל יהודי יודע ספר שאין הגדרה אחרת לעם ישראל אלא שמירת התורה והמצוות, כמו שכתב רבי סעדיה גאון: "אין אומתנו אומה אלא

³⁴³ שם, עמ' 410.

³⁴⁴ שלמון, "התנגדות החרדים" עמ' 319.

³⁴⁵ שלמון, "התנגדות החרדים" עמ' 326.

³⁴⁶ שלמון "ציונות ואנטציונות..." עמ' 49.

בתורותיה".³⁴⁷ וויתור בנסיבות זו של שינוי ההגדרה של כלל ישראל לא יתכן, שכן, עבר מי שאמון על הלהבה היהודית - אם היוזמה הציונית תצליח ועם ישראל אכן יהיה עם כל העמים, יהיה זה בבחינת - "הנitionה הצלחה אך החולה... מות".

ט. מה הייתה התרומה המعيشית של 'חובבי ציון' להתיישבות?

כמה מושבות החזיקו "חובבי ציון"?

• תנועת חובבי ציון קמה במטרה לסייע להתיישבות בארץ, לא על ידי פעילות מדינית, אלא, דוקא על ידי פעילות בשטח. מלחמת חוסר אמצעים נותרו בתמיינתה כבר בשנת 1887 רק 'גדרה' (של הבילויים, אותם סרב הברון להחזיק), ומקצת ממתישבי 'פתח תקווה'. כל המושבות הראשונות האחריות, הוחזקו על ידי הברון רוטשילד.³⁴⁸

"דלות מעש זאת הביאה את ליואן פינסקר, מנהיגם של חובבי ציון, להודות ב- 1887 בקוצר ידה של התנועה: "עלינו לחזור לדמות את עצמנו - לסלк ידנו מעבודתנו לגמרי... ולהודיעו בגלוי שכל המון בני ישראל בארץנו אינם יכולים לעשות מה שעושה נדייב אחד בחוץ לארץ".³⁴⁹

יש להוסיף שבגדרה היו בסך הכל תשע איכרים, וגם בהמשך - האוכלוסייה שבה הייתה קטנה ביותר ביחס לכל המושבות האחרות.³⁵⁰ • רוב המושבות שהוקמו במהלך הגל השני של העלייה הראשונה שהחל בשנת 1890, גם הן לא הוקמו על ידי חובבי ציון. חלוקן הוקמו על ידי הברון וחילקן היו יוזמות פרטיות. רק שלוש מתוך תשע המושבות שהוקמו בשנים 1899-1891 הוקמו ביוזמת חובבי ציון (באר טוביה, מוצא והרטוב). • המושבות שהוקמו משנה 1900 היו ברובן יוזמות של חברת יק"א, שהיתה חברה שהקים הברון מכספו, כדי לטפל בעניין יישוב הארץ.³⁵¹

חובבי ציון - "משענת רופפת להתיישבות"

• עד שנת 1900 השקיעו "חובבי ציון" בארץ פחות ממאה אלף ליס"ט, לעומת השקלות הברון בסך 1.6 מיליון ליס"ט... כושר חייתה והישרדוותה של חיבת ציון התגלה בשנות התשעים למאה התשע-עשירה, אך מבחינה מעשית הייתה משענת חומרית רופפת להתיישבות. אף שרבות זכויותיה בהפכה את ההתיישבות בארץ למפעל בעל אופי לאומני...".³⁵²

• בשנות 1914 היו בידי יהודים בארץ 418,000 דונם, נוסף על כך היו בידי הברון עוד כ- 100,000 דונם בעבר הירדן המזרחי ורמת הגולן. הברון רוטשילד וחברת יק"א [חברה שהקים הברון לטיפול בענייני המושבות], הם שרכשו במרוצת התקופה את עיקר הקרקעות.³⁵³

• מרבית העולים לארץ ישראל למנ 1882 עד פרוץ המלחמה [1914] מצאו דרכם אל הערים. היישוב העירוני גדל בהתמדה והפתח ללא סיוע מצד 'חובבי ציון',

³⁴⁷ "האמונות והדעות" מאמר ג' פרק ז'.

³⁴⁸ "א"י וישראל במאה ה 19" עמ' 305.

³⁴⁹ "ההיסטוריה של א'", כרך שmini עמ' 267.

³⁵⁰ "ההיסטוריה של א'", כרך שmini עמ' 6-275, עיין שם טבלה מפורטת.

³⁵¹ פרטימ- "ההיסטוריה של א'", כרך שmini עמ' 270-278.

³⁵² "ההיסטוריה של א'", כרך שmini עמ' 262.

³⁵³ "ההיסטוריה של א'", כרך שmini עמ' 271.

ההסתדרות הציונית או גורם אחר. ההתיישבות וההתרכבות העירונית היו תוצאה של פעילות יחידים וארגוני קטנות.³⁵⁴

ג. העליות הראשונות - בגלל הרצל או למרות הרצל?

מתי חלה ההסתדרות הציונית לתמוך בפעולת ההתיישבותי?

רבים מזהים את העליה הראשונה והשנייה עם 'ההסתדרות הציונית' בראשותו של הרצל. אך בדיקת העובדות מגלת שעליות אלה לא נסדו על ידי הרצל וההסתדרות הציונית. נכון יותר לומר שעליות אלה יצאו לפועל למרות ונגד המגמות של הרצל וחבריו, לפחות עד שנת 1905, דהיינו לאחר שהרצל כבר נפטר (1904). נציגות מסודרת בארץ מטעם ההסתדרות הציונית הוקמה רק ב-1908 ("המשרד הארץ-ישראל").

• התנועה הציונית שῆקה בקונגרס בזיל ב-1897 בהנחתו של הרצל התנגדה לפעולות הפילנתרופית המעשית של הברון ושל חובבי ציון בארץ וריצה את מאכזיה בהשגת צ'ארטר (רישון) בינלאומי להקמת בית-مولדה לעם היהודי:

"קודם לכך [קדום שהתייאשו מהשגת הצ'ארטר], פסק מקס נורדאו [סגנו של הרצל] בחיריפות, שפועלות הברון רוטשילד בארץ הן פילנתרופיה בזיהה שאין לה דבר וחצי דבר עם הציונות".³⁵⁵

• "בקונגרס הציוני השביעי [1905] בזל... החלה לגבור ידם של 'המעשיים' והוחלט לאמץ מדיניות של תמיכה בפיתוח שיטתי של ההתיישבות בארץ. [לאחר שנואשו מהשגת רשיון בינלאומי, ולאחר שהרצל, ראש פלג הציונות המדינית נפטר...] עתה החלה ההסתדרות הציונית להעניק להתיישבות היהודית גיבוי מוסרי ומעשי, אמן מסויים וזהיר עדין".³⁵⁶

פרופ' אליאב: "הקשרים בין התנועה הציונית בתקופת הרצל לבין היישוב בארץ היו מעטים וקלושים. מייסד התנועה ונשיאו הראשון - הרצל - דבק בהתנגדותו לפעולה רשמית מטעם ההסתדרות הציונית להגברת העלייה וההתיישבות בארץ כל עוד לא יושג ציון כולל מטעם ממשלה תורכיה... הרצל שלל את עידוד העליה כמעשה של הסתננות בלתי מכובדת ובבלתי חוקית....".³⁵⁷

נמצא, באופן פרודוקטיבי, שאם הרצל לא היה מת בשנת 1904, יתכן שעוד הרבה שנים הייתה ההסתדרות הציונית עומדת מנגד למפעול ההתיישבותי בארץ!

³⁵⁴ ההיסטוריה של א", כרך שmini עמ' 292.

³⁵⁵ ההיסטוריה של א", כרך שmini עמ' 262.

³⁵⁶ ההיסטוריה של א", כרך שmini עמ' 262.

³⁵⁷ "א" ויישובה במאה ה-19" עמ' 355.

8. הגורמים להשמדת ההגמונייה על התיישבות מידי החדרים

א. ההתדרדרות הרוחנית במושבות

כפי שהארכנו לתאר בפרקם הקודמים, רוב המושבות תחתופת העליה הראשונה הוקמו בידי אנשי בעלי אידיאולוגיה דתית, אך תוך שנים ספורות החלו לבקו עדים בשמירת התורה והמצוות במושבות. ציבור העולים שהגיע למושבות לא היה, בכלל, ציבור של תלמידי חכמים. היו אלה יהודים פשוטים, אשר רובם ברחו מאיימת הפרעות ברוסיה, ואשר חלקם הספיקו להיות איכרים עוד בחו"ל. עובדה זו גרמה להם להיות פגיעים מבחינה רוחנית יותר מושבי ירושלים, למשל, בה היו מצויים גדולי תורה ומוסר לרוב. פרופ' אליאב מספר לנו כי מצד אחד: "מרבית המתיאשבים [במושבות] היו שומרי מצוות" אך מצד שני, כותב הוא ש: "לא היו ביניהם תלמידי חכמים או כל קודש, ואכן במשך שנים לא היו כמעט רבנים במושבות הראשונות".³⁵⁸ בכך יש הוסיף את העובדה שהמושבות היו קהילות כפריות חדשות, חסרות מסורת חיים ארוכת שנים, ולפיכך היו פתוחות לתרומות ולשינויים הרבה יותר מהציבור שחיה במסגרת הוותיות והמוסדות שבעיר. על רקע זה נוכל להבין更好地 את גידול הניסיונות הרוחניים בפניהם העמדו המתיאשבים:

א. פקידות הברון שהיתה בעלת תרבויות צרפתית-חילונית כפתחה את עצמה על המתיאשבים, אשר פת לחםם היה תלוי בצורה כמעט מוחלטת בחסדי הפקידים. בית הספר העבריים שנפתחו במושבות בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה, מוננו בצורה מוחלטת על ידי הברון. הפקידות היא שמינתה את המורים והמורים ואף דאגה לשולח צעירים וצעירות מתאימים להשתלמות בבית המדרש למורים של 'כל ישראל חברים' בפאריס. צעירים וצעירות אלה חזרו אחר כך ארצה ונתמנו למורים במושבות!³⁵⁹

ב. גורם הרסני עוד יותר היו בתי הספר העבריים-לאומיים שנפתחו במושבות. בית הספר העברי-לאומי הראשון ונפתח בראשון לציון עוד בשנת תרמ"ז 1887! החינוך הלאומי התבטא בתחילת בהוראת עברית ועוד לימודים כלליים על פי תוכניות הלימודים הנהוגה בתה הספר של כ"ח (אליאנס). בתחילת קיימם בית הספר כיתות נפרדות: "אולם בראשית המאה העשרים אוחדו שני בתי הספר והונח חינוך מעורב. תחיליך דומה עבר גם על רוב המושבות האחרות".³⁶⁰

ג. תנאי הקרקע הקשיים וקשה הכלכלה בארץ בכלל, גרמו לאיכרים היהודים להשקיית כל זמן בעבודתם החקלאית. דבר זה פגע בלימוד התורה ובחינוך הבנים, אשר גם הם נאלצו כבר בגיל צעיר לצאת וליעזר בשדה. וכך הגדרה זאת משלחת הרבניים בראשותם של הרב זוננפלד והרב קווק, אשר ביקרה במושבות בשנת תרע"ד 1914:

"סיבות רבות גרמו לנו משבר רוחני זה: הצד החומרិ שביישוב שמכרה הוא על פי תוכנותיו להיות להוט אחרי העבודה הגשמי, נעשה כבעה שאין בה גדר, פתוח למשפיעים שאין בלבם כי אם התוכן היישובי שבחול, ואלה באו ותפסו להם את החנון ואת שדה העבודה שלו, מתוך תפיסה זו הנם

³⁵⁸ אליאב, "אי" ויישובה במאה ה-19 עמ' 282-283.

³⁵⁹ אליאב, "אי" ויישובה במאה ה-19, עמ' 402. פרטים על התאזרחותם של הפקידים המתיאשבים שלחו את ילדיהם לתלמיד תורה ראה בספרו של ר' בן ציון ידלר 'בטוב ירושלים' עמ' קס"ז וכן בעמ' קע'-קע'.

³⁶⁰ אליאב, "אי" ויישובה במאה ה-19" עמ' 401-4.

משמעותם של היישוב השפעה חומרנית, שהולכת ומתנכרת מأتנו ברוב התגשמותה³⁶¹.

כלומר, ההכרח להתמסר לעבודת האדמה גרם למתיישבים להפתח לפני אותם שבאו להשפיע עליהם מבחינה חומרנית, ואלה אף הצליחו להשפיע על חינוך הבנים במושבות. ומשם הדרך קצחה לкриורות באמונה ולזוזול בשמרות המצוות. המצב הרוחני במושבות הילך והתדרדר, עד שבשנת תרע"ד 1914 ייצאו גдолי רבני ארץ ישראל ובראשם הרב זוננפלד, לימים - רבה של ירושלים, והרב קוק ששימש אז כרביה של יפו, למסע התשובה' המפורסם, בו ביקרו במשך חודש ימים בלמעלה מעשרים מושבות. מן הקונטראס "אללה מסע" שפרסמה משלחת הרבניים בסיום מסעה עולה תמונה עוגמה של מצב המושבות באותו זמן ימים. לאחר ביקור במושבה 'חדרה' אשר הוקמה בשנת תרנ"א 1891 בהסכם של הרב יצחק אלחנן ספקטור והרב מוהליבר ועל ידי אגודות חובבי ציון חרדיות מהערים ריגה וקאוונא, מספרים הרבניים:

"כ חמישה ועשרים ילדים וילדות לומדים בערבותה. הלימוד הדתי וחינוכוoui לקיים לגמר, ותחתיו מסתפקים ב'ספרוי המקרא'. בא לפניו נער בן י"ב שנה מתלמידי ביה"ס ונשתוממו בתהותנו על קנקנו והנה חומש זו לו לגמר ולא ראהו מעולם. מחנוך של חובה תפילה אין יודעים כל עיקר".³⁶²

כלומר, למרות הזמן הקצר יחסית שעבר מזמן הקמת המושבה, ולמרות שהמייסדים היו אנשי בעלי תודעה חרדית, הנitionק ממסגרות האם באירופה, קשיי החיים בארץ, והחינוך הלאומי-חילוני שחלחל למושבות - השמידו כל חלקה טובה. מן הביקור בכפר תבור (הוקם בתרס"א 1901) אנו יכולים ללמוד על מגמות החינוך במושבות בכלל:

"כל בני המושבה באו קיבל את פני הרבניים באכסניה... כאן נודע לרבניים שלומדים בבייה"ס דת להלכה אבל לא למעשה. רצונו של המנהל היה להכניס תורה ויראה בלב התלמידים, אבל יתר חבריו המורים 'חופשיים' המה, ואינם יכולים להיות مثل דוגמא לתלמידים בחינוך הדתי, והתלמידים שואלים: איך אפשר לשמור הדת תהיה חובה אם המורים עצמם מחללים, או על כל פנים אינם שומרים את הדת? בלבד מזה יש לכל בית ספר שיטה שלמה בחינוך שנთוארה על ידי מרכז המורים, והשיטה הזאת אין מטרתה לחבב את שמירת הדת על התלמידים".³⁶³

כלומר, בני המושבה היו יהודים תמים אשר הערכו רבניים ורצו לתת חינוך תורני לילדיהם, אך במושבה הייתה מגמה ברורה שנוהלה על ידי הסתדרות המורים, שהיה גוף לאומי-לאומי - לבטל את תוקפו של החינוך המסורי ולהמיאסו על התלמידים.³⁶⁴ יש לציין שלמרות העזובה הרוחנית שמצוות הרבניים במושבות, המשיכו לראות בחידוש היישוב אתחלתא דגאולתא. וכך פותחים הם את דברי הסיכום של מסעם:

"אחד החזונות מרהייבי הלב שבדורנו הוא בודאי חזון היישוב הארץ-ישראלי ההולך ומתקדם בכל ערכיו בשנותיו האחרונות. שלומי אמוני ישראל וראי"

³⁶¹ קונטראס 'אללה מסע' עליו חתמו כל הרבניים שהשתתפו במסע התשובה'. מצוטט בהיאש על החומה' חלק ב' עמ' 318.

³⁶² 'קונטראס 'אללה מסע'', מצוטט בהיאש על החומה' חלק ב' עמ' 293.

³⁶³ שם עמ' 304.

³⁶⁴ ראשיתו בארגון שנקרא אסיפות המורים' שהוקם עוד בשנת תרנ"ב 1892 והמשכו בארגון 'הסתדרות המורים' שהוקם בשנת תרס"ג 1903.

צרכיהם לשמה על החזון הנהדר הזה, שבו אנו רואים אתחלתא דגאולה.
וכשאנו מביטים על המושבות הפורחות ועל הערים המתרחבות...".³⁶⁵

ב. קטליזטור לשמד רוחני ושמו "פועלי העליה השנייה"

למסכת הקשיים שהוועדו בפני המתיישבים החדשניים, נוסף החל משנת תרס"ג 1903 קושי נוסף בדמות הפועלים הסוציאליסטיים מבני העליה השנייה אשר החלו להגיע איז ארץ. פועלים אלה, שהיו בסך הכל 10% מכלל העובלים בעליה השנייה, היו בעלי אידיאולוגיה לאומית-חילונית במוחה. הם לא נשאו את עיניהם להתיישבות עצמית דוגמת עולי העליה הראשונה, שאייפתם הייתה להיות פועלים במושבות הקיימות תוך דחיקת רגלי אלפי הפועלים הערביים ("עבדה עברית").³⁶⁶ שאייפתם להדחק לתוך המושבות עוררה מורת רוח בקרב האיכרים במושבות:

"התרכחות הפועלים מקיים המצוות עוררה מורת רוח, בייחוד כשאחדים מהם העזו לחהל שבת בפרהסיה ואף להشمיע דברי לעג על אורחות החיים במושבה. גבר החשש שבהשפעתם יזללו צעירים המושבה הכרוכים אחריהם במצבות הדת, ועצם מציאותן של פועלות והתנהגותן החופשית עשויה להשפיע על בנות המושבה".³⁶⁷

הפועלים הערביים, שהיו בעלי דעת מהפכנים-סוציאליסטים, ביקשו: "להתארזה במושבה ולהתעורר גם בעניני החול' וגם בעניני הקודש שבה".³⁶⁸ תוקפנותם ועוזתם של הפועלים הערביים הייתה לשם דבר. פרופ' אליאב בחותמו את הפרק העוסק בבני 'העליה השנייה', מספר ש:

"גם אישים בולטים בקרב החלק המתקדם של היישוב הסתייגו מהליכות הפועלים... לבונטין [מנהל בנק אפ"ק בארץ מטעם הסתדרות הציונית] לא הסתר את הסתייגותם מהתנהגותם היהירה של הפועלים, מאופיים המהפכנים ומתקפנותם...".³⁶⁹

מלבד המצב הרוחני הירוד במושבות היישנות, אשר הוסיף להתדרדר עוד ועוד, החלו הסוציאליסטים בני העליה השנייה להקים בראשית העשור השני של המאה העשרים את 'הקיבוצים' הראשונים (לימים - הקיבוצים). מסגרות קומונליות אלה היו מפורסמות בהפקרות המינית ששרה בהן, הפקרות שבelta וניקרה אף את עיני העربים בארץ. וכך כתוב ההיסטוריון פרופ' יהושע פורת, מי שהיה מראשי תנועת 'שינוי' בזמןו ואינו "חשוד" על אהבת החדרים:

"מתkopפת העליה השנייה הועלהה [על ידי הערבים] הטענה שהיהודים מביאים איתם הפקרות מינית אל החברה המסורתית של המזרח התיכון. תופעה שהחריפה, כמובן, בתקופת 'העליה השלישית', שהיתה מהפכנית הרבה יותר מן העליה השנייה בכל הנוגע לאורח חייה ולהתארגנות הקולקטיבים בקיבוצים בעיקר".³⁷⁰

חששות גdotsי ישראל

³⁶⁵ אלה מסע', מצוטט ב'האיש על החומה' חלק ב' עמ' 313.

³⁶⁶ אליאב, "א"י ויישובה במאה ה'19" עמ' 337.

³⁶⁷ אליאב, "א"י ויישובה במאה ה'19" עמ' 342.

³⁶⁸ אליאב, "א"י ויישובה במאה ה'19" עמ' 342.

³⁶⁹ אליאב, "א"י ויישובה במאה ה'19" עמ' 354.

³⁷⁰ "שנתה ישראל לדורותיה", עמ' 240, קובץ מאמרים בעריכת שמואל אלמוג, הוצאת מרכז זלמן שזר תש"מ.

שמד רוחני זה במושבות הישנות ופריקת העול באופן מוצהר ביישובי העליה השניה, בצירוף הניסיון המר של השמייטה שלא נשמרה כראוי, גרמו לגודלי ישראל לחששותכבדים ביחס לעתיד אופי ההתיישבות בארץ, כאשר במקומות שהעליה ארצת תביא לחיזוק בתורה ובמצוות, ענייהם רואות שרוב העולים - ואף החדרדים שבhem מתקరרים בארץ מאמנונם ונותשיהם את המורשת הרוחנית אותה הצליחו לשומר בוגלה אף שניים. על רקע זה אין פלא שגולי ישראלי חשו להפנות יהודים שומרי תורה ומצוות להתיישבות בלתי מבוקרת בארץ.

מספר בני של החפש חיים על הגורמים לנסיגת של אביו - החפש חיים - מהתלהבותו מהמושבות הראשונות:

"וכאשר עברו מספר שנים - ערבה שמחתו ומכובתו גדולה,lemn היום שהמשכילים שונים דת ישראל, שנואין נפשו, החלו ליקח חלק בשמחתנו ויסדו חברת 'חובבי ציון', והחלו ליסד קולוניות בארץנו. ובין חברי הוועד הראשי שלהם היו פורקי עול ורובם רוחם זרה לדת ישראל והוא בהם גם נשואין נשים נכריות, והדיחו את כל הדור הצעיר לחש בכל קודש, והם חפצים לטעת את דעתיהם ותועבותיהם בארץנו הקדושה... ויסדו בתים ספר שמרעילים את הילדים בכפיות ומיניות... ומישבים בקולוניות שייסדו ריקים פורקים עול התורה והמצווה כמוום.

וביתר חטאوشשלחים מגידים להעיר את העם לkom על נדיבות [لتטרום] לטובת בנין הארץ, תחת [במקומות] שהייתה להם לרכוש את לב העם ולהזק את לבם כי קרוב יום ה' וקבוע גלויות... ראשית דרכם של המגידים הייתה לגלג על בית המשיח לפי המקובל באומה ולא נשאו את שם ה' היגאל על שפתם, ורק חירפו וגידפו את כל חכמי התורה שבדור וכו' ומה כאב הלב לראות שיראי ה' המשתוקקים תמיד לחונן עפר הארץ הקדושה עומדים מנגד ופורשים בבכי, אשר לבם יאמר להם כי לא זה האור שאמור עליו 'קומי אורי כי בא אורך' וכו'... ואחד מהמשכילים הגדולים העיז במאמרו ב'המליין' [עיתונים של המשכילים] כי אפשר להקרא יהודים בלי תורה משה, אז לא יכול שוב מר אבי להታפק, וכיוצא במאמר גדול להכחישם על פניהם באמרו כי אין אומנתנו מתקימת רק בקיים התורה ומצוות... ואם לא נשמר מצוות ה', לא תצילנו הארץ ושפתה באשר כבר היו אבותינו שמה, וכשחתאו - גרשום ממשם..."³⁷¹.

בני של החפש חיים מתאר לנו את התלבוטתו של הח"ח נוכח ההתרחשויות בארץ, כאשר מול השמחה שלילוֹתה את גודלי ישראל בראשית ההתיישבות בראותם בה אתחלה דגאולה, החלה דאגה לקרים לבם - שמא הצליח השטן להתערב באמצעותו ולקלקל, כפי שכבר קרה בעבר שהיו זמנים אשר היו מסוגלים לגאולה אך הוחמצו.³⁷²

אותה התלבוטות שאנו מוצאים אצל החפש חיים הייתה קיימת גם אצל הרבה מגאנוי וצדיקי הדור, שמתחלת היה מן התומכים ברענון, אך משראו שהחילונים משתלטיהם על עניין העליה וההתישבות והופכים אותו לעניין לאומי גרידא, וכממשיר לחילון העם - יצאו נגדו, חלק במפורש וחלק בשב ואל תעשה'.

טעמים של אלה שנקטו מדיניות של 'שב ואל תעשה' ולא יצאו במפורש נגד הציונות היה מושם שסבירו שאין לרופות ידי הבוניים, ויתכן שיבוא דור אחר וישפר מעשיו,³⁷³ או שסבירו שיש בכל אופן להשתתף אתם בבניין הארץ כדי להשפיע עליהם לטוב ולהציג כל מה שאפשר. אך רבים חלקו עליהם מתוך פחד שהשתתפות עם

³⁷¹ מכתביו הח"ח עמ' 44, מצוטט ב'התקופה הגדולה' עמ' קעא-ב'.

³⁷² כך אמרו בתלמוד - סנהדרין דף צ' על חזקיהו המלך, כך ידוע על תקופת מסע הצלב ועוד.

³⁷³ ותנוועת התשובה שקמה ומפתחת בעשרות השנים האחרונות תוכיה.

החילונים תשפיע על הדור הצעיר לעזוב את התורה והמצוות, כפי שואומנים קרה אז לרבים מהצעירים.

ג. השתלטות 'הציוניים' על הציבור החרדי בארץ כולה

מלבד התדרדרות הרוחנית בஸגורות התיישבותיות אשר תוארה לעיל, עברה על הארץ מהפכה תרבותית, כאשר הציבור החרדי שהייתה את רוב מניינו ורוב בניינו של היישוב עד מלחמת העולם הראשונה (1914-1917), הפך את למיינט בתחום הרוב החלוני.

לא נוכל במסגרת חיבור זה להרחיב בתיאור הסיבות למ הפך זה, אך כיוון שהעלילו על הציבור החרדי שנתקט עמדת פסיבית בכל הנוגע לתמורות שהתרחשו אז בארץ, כביכול - היו סגורים ארבע אמותיה של תורה, ללא להזכיר את דרכי הדיפלומטיה וכדומה - חובה לספר מעט מן האמת המרה שמאחורי הגורמים האמתיים למ הפך זה.

המשבר בעקבות מלחמת העולם הראשונה

שני גורמים בעלי אוריינטציה חילונית החלו לפעול בארץ בראשית המאה העשרים, או במדויק יותר - לקרأت סוף העשור הראשון של המאה העשרים: מצד אחד מפלגות הפועלים מבני העליה השנייה, אשר השפיעו באה ידי בעיקר בעקבות במוסגורות התיישבותיות, ומצד שני - התנועה הציונית שפתחה בשנת תרס"ח 1908 בארץ את 'המשרד הארץ-ישראל' . עד מלחמת העולם הראשונה הייתה השפעתם התרבותית של הגורמים הציוניים בארץ מועטה, אך במהלך המלחמה ולאחריה חלה התפתחות אשר גרמה להשמטה hegemony הציבורית מהיישוב הישן והביאה להשתלטות הדרגתית של החלונים על העמדות הציבוריות.

המלחמה אשר נתקה את היישוב בארץ מקורות התמיכה שלו בחו"ל, גרמה לרعب ומגיפות, אשר ביצרו הרג במלחמה (גירוש לצבא הטורקי) קיפחו את היישוב מבחינה דמוגרפית והעמידה אותו בסיום המלחמה על 57,000 נפש במקום 85,000 שהיו בו קודם המלחמה.

העזרה העיקרית שהגיעה במהלך המלחמה הייתה עזרתם של יהודים אריה"ב אשר שלחו במהלך המלחמה כמיליון דולר, מלבד מצרכי מזון חיווניים שהגיעו מארא"ב בגיןויות מיוחדות.

曩יגי היישוב החדש ניצלו את מצוקת היישוב למטרות פוליטיות. בעזרת קשריהם עם מרגני העזרה באריה"ב הצלחו להביא לכך שהם ישלטו על חלוקת העזרה לכשtagiy לארץ. דבר זה גרם כמובן לכך שהם היו אלו שקבעו את הקriterיונים לחלוקת הסיוע בהתאם לאינטרסים שלהם.³⁷⁴ מחותן בני היישוב הישן, אשר מננו כ- 80% מן היישוב בארץ! לא הוועלו ואף פנוותיהם לארא"ב לקבל את חלקם בתמיכה ישירות אליהם לא נשאו פרי. כותב על כך פרופ' אליאב:

"בכך נקבע תקדים שהשלכותיו מרוחיקות לכת. חלוקת הכספיں נשאהה בידי נציגי היישוב החדש בשיתוף עם נציגי העדה הספרדית, ואילו מוסדות היישוב הישן האשכנזי היו תלויים בהם וברצונם הטוב... תמייקה זו הייתה לשמענת עיקרית לקיומו של היישוב, ובשל שליטותם של נציגי יישוב החדש על כספיים אלה גברה השפעתם על חי"י היישוב... הנהגת היישוב הישן, שייצגה את מרבית האוכלוסייה היהודית, לא הצליחה עוד לבסס את מעמדה, ופעילי היישוב החדש הפכו במרוצת הזמן למנהיגי היישוב".³⁷⁵

³⁷⁴ הפרטים בהרחבה - 'האיש על החומה חלק ג' עמ' 37-47, וכן בספרו של אליאב - א"י ויישובה במאה ה-19 עמ' 440-437.

³⁷⁵ אליאב, א"י ויישובה במאה ה-19 עמ' 0440.

הציוניים, אשר השתלטו על כספי העזרה, נהגו מדיניות של איפא וαιפה בחלוקת הכספי. וכך מתאר את הדברים הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי שהתגורר אז בירושלים בדו"ח שכתב על: "מצב בני היישוב ולומדי התורה בירושלים" שחובר באותו ימים:

"בימי החושך הללו התארגנו 'הציוניים' וככבו את ההעbara של כספי הצדקהות מאחינו בארץות הגליה... ובאותה שעה שהמוסדות שלנו, היישוב והתלמודי תורה ובתי החולמים ובתי היתומים היו סובלים ונחנקים במצב של סכנה, עצמו הציוניים עין מהם ואטמו אזנס משמעו קול תחינותם והרחיבו את משרדיהם והשתמשו בכספי הצדקהות רק בשbill מוסדותיהם החדשניים להגדלים ולרומנים. בשbill בתיהם הספר שליהם המורדים ותלמידיהם... וכל הנלוים אליהם אכלו בטוב ושתו בנעימים ומלאו קרسم מכסף המורם מאחינו - לא רק עבורם בלבד - כי אם גם לכלולות רבני ירושלים חכמיה וספריה ועניה, בשעה שאלו האחוריים היו גועים ברגע לעין כל".³⁷⁶

תיאורים דומים של קיפוח ואפליה מופיעים בספרו של ר' משה בלוי: "על חומרותיך ירושלים" עמ' סג', אשר התגורר בירושלים באותו ימים.

"לאומיות עברית" דוחה פיקוח נפש
כ芝וק אידיאולוגי לkipoh זה שימשה את 'היישוב החדש' הטענה כי לדעתם כספי הסיווע נועד ל:

"בנייה הארץ על ידי ההתיישבות ועובדיה היהודית, ועל ידי חינוך עברי מודרני. אנשי היישוב החדש דרשו לכן להשתמש בכספי למטרות פרודוקטיביות ככל האפשר: לספק תעסוקה ועובדיה וליעוד את השימוש בעברית כלשון ההוראה במוסדות החינוך כולם. מקום מיוחד בחלוקת בסיסית זו תפס חלקה היחסית של ירושלים בכספי הסיוע: בעוד שהחרדים דרשו חלוקה על פי חלקה היחסית של אוכלוסיית ירושלים בקרב האוכלוסייה היהודית הכללית בארץ - ככלומר לעמלה מ- 60% מכיספי התמיכה עבור ירושלים, הרי שהציוניים רצו חלוקה פונקציונלית, על פי 'סדר עדיפויות לאומי' - ככלומר, להרבות בסיווע למפעלי ההתיישבות הציונית ולבתיה הספר העבריים, וזאת על חשבון חלקה של ירושלים".³⁷⁷

כדי לשים לב שקו אידיאולוגי זה של העדפת שיקולים "לאומיים" האמורים להביא לתחיית האומה על חשבון נפשות של יהודים שאינם מזוהים עם הקו האידיאולוגי של בני היישוב החדש - קו זה נמשך גם אחר כך ובא לידי ביטוי בצורה חריפה בשנות השואה. כאשר עמדה על הפרק אפשרות להצליל יהודים על ידי שימוש בכספי 'קרן היסוד' שהיתה בידי הציוניים כאן בארץ, אמר אז יצחק גרינבוים, מי שהיה חבר בכיר בסוכנות היהודית ואף שימש משנת 1942 כראש 'יעד ההצלה של היהודי אירופה' ולימים כיהן כשר הפנים במנשלה הזמנית של בן גוריון:

"...וכששאלו אותו: האם לחתן מכיספי 'קרן היסוד' למימון הצלה היהודים בארץות הגליה - אמרתי לא, ואני אומר עוד הפעם: לא! זה חודשים אני נמצא בפלוגתא עם אדם שהוא יודע מה שהוא רוצה, samo הרב מאיר לוין [מןנהייגי 'אגודת ישראל'] והוא אומר לי: קחו מכיספי קרן היסוד... האם לא תפסיקו את העבודה בארץ ישראל בשעה שיש תקופה כזו, בשעה

³⁷⁶ מצוטט ב'האיש על החומה', חלק ג' עמ' 47.

³⁷⁷ צבי שלוני, "תמורה בהנהגת היהודית בירושלים בתקופת מלחמת העולם הראשונה", 'קטדרא' מס' 35 עמ' .77

שרוצחים וטוביים יהודים במאות אלפיים ומילוניים? אל תייסדו מושבות חדשות... אבל אני חשב שnochuz להגיד כאן: **הציונות היא מעל כל'.**³⁷⁸

במקום אחר מדגיש גrinboym שאכן היו אמצעים להצלחה בידי המוסדות הציוניים:

"כמובן, הם יספיקו אם ניקח את כספי 'קרן היסוד', אבל אנחנו לא ניקח את כספי 'קרן היסוד', אנחנו ממשיק באוטם אמצעים את מלחמת הגואלה שלנו... הציונות היא למעלה מהכל, דבר זה צריך להשמי בכל פעם כאשר שואה גדולה מתעה אותנו מדרך מלחמת גואלנתנו בציון. מלחמת הגואלה שלנו אינה נובעת באופן ישיר ואינה משתלבת באופן ישיר עם הפועלות לטובת הגולה".³⁷⁹

לא הייתה זו דעתו הפרטית של יצחק גrinboym, היה זה הקו השולט בתנועה הציונית בשנות השואה. החוקר תום שבג מספר שرك כרבע מתקציב הסוכנות בזמן השואה הוצאה על פעולות הצלחה - **'לצורך רכישת קרקיות והתיישבות הוציאו יותר'.**³⁸⁰

בעקבות המלחמה - הסתערות רבתיה על החדרדים

הכיבוש הבריטי מצא את הציבור החדרדי במצב של אפיסת כוחות פיזית ורוחנית: אלפיים גוועו למוות מרעב, מרכז התורה כמעט נתרוכנו מלומדייהם, והארגוני והמוסדות היו במצב של התפוררות. מצד שני - עלתה אז קרנה של התנועה הציונית אשר עמדה מאחריה מatan ה策רת בלפור. בנצלה את קשריה וקשרוריה הדיפלומטיים הפכה ההסתדרות הציונית את עצמה לנציגה הרשמית של היישוב בארץ ישראל וגטלה לעצמה את הסמכות ליציג גם את הציבור החדרדי, וזאת מטרה להשתלט על המוסדות החדרדים ולשנות את אופי היישוב בארץ. גילוי לב כתוב על כך ביוםנו אחד מראשי הנהנזה של הציבור החילוני ומקובעי דרכו, מרדכי בן הילל :

"העדת היהודית נתרוכנה מעסקניה ועתה אין כוחות ציבוריים לבנות את הקהילה. אולי גם זו לטובה, כי עתה אפשר יהיה אולי לסדר סוף סוף את העדה העברית הכללית בעיר הקודש... ואנחנו הלא מלאי תקווה אנחנו, כי באים ומגיעים ימים שאנחנו נהיה אדונים בירושלים, שהעיר הזאת תהיה לנו קריית מעוזנו הרוחני".³⁸¹

לא נוכל להאריך במסגרת חיבור זה בתיאור התכסייסים וההערכות שנקטו הציונים כדי להשתלט על הרוב החדרדי הגדול שהיה בירושלים לאחר המלחמה, הפרטיטים מופיעים בהרחבה בספר האיש על חומה חלק ג'. נציין רק שגם בחלו בשום אמצעי: מן הקמת ועד עיר פיקטיבי בו היה רוב לחוגים שלהם, דרך נסיניות להשפייע - בעזרת שליטותם על כספי התמייה - על החינוך בתלמודי התורה והישיבות, ועד לרצח הגיעו, כפי שנראה בהמשך.

על השימוש שעשו הציונים בשליטה על מקורות התמייה שהיו בידי כתוב וייצמן עצמו באוטוביוגרפיה שלו: "רק נשך יעיל אחד היה לנו והוא: שבידינו היתה ההשגה על קרן הסיוע של הוועד המאוחד...".³⁸² משנכנס ניסיונו של 'זעף ה策רים' (ביקר בארץ מטעם ההסתדרות הציונית בשנת תרע"ח 1918 בראשותו של וייצמן) להשפייע על רבני ירושלים לשנות את צורת הלימוד בתלמודי התורה ובישיבות,

³⁷⁸ יצחק גrinboym, "במי חורבן ושואה" הוצאה חברות תש"א עמ' 68, מצוטט בספרו של תום שבג - 'המילון השבבי', עמ' 89.

³⁷⁹ מתוך פרוטוקול ישיבת הוועה"פ הציוני ה-28, ארכיוון ציוני תיק 1851/25, מצוטט בספר 'אות קין' עמ' 240.

³⁸⁰ שבג, "המילון השבבי", עמ' 90.

³⁸¹ 'מלחמת העמים', כרך ד' עמ' 162-3.

³⁸² חיים וייצמן, 'מסה ומעשה' עמ' 226.

עמדו הציוניים ופרסמו בעולם שאין לשלווח למוסדות ולישיבות בירושלים שום כספים, משוםSCP של צרכי המוסדות ניתנים על ידי ועד הציירים והסתדרות הציונית. התעומלה נגד שליחת הכספי למוסדות בירושלים נוהלה ביסודות ובהיקף עולמי עד שאפילו הרוב קוק שגילה אהדה לציוניים נבור מהתעומלה נגד המוסדות.³⁸³ עוד בראשית המאה, עת החלו הציוניים לנסות להשתלט על היישוב, ניסחו תקנה המפלה את החרדים ואשר נועדה לגרום לחרדים להארח מחוץ למוסדות היישוב המוקם והוילך:

"בקי"ץ תרס"ג 1903 באה לארץ משלחת של 'חובבי ציון' בראשות מנחם אוסישקין, כדי לארגן את היישוב... ולייסד הסתדרות כללית ארצישראלית'... נתפקדו כ- 2,150 חברים להסתדרות החדשה, מהם כ- 1,100 בעירם והשאר במושבות. יש לשער כי מספר זה מייצג קצת לעלה מעשיית של ראשי המשפחות ביישוב, אולם יש לזכור כי מתחילה נקבע כי להסתדרות לא יתקבלו חברים 'המתפרנסים מן הצדקה'. הגבלה זו הייתה מבוסנת מכונת נגד מקבלי החלוקה, אף כי קשה לראות במה טובים יותר אנשי המושבות שנתקיימו על תמייה מן החוץ...".³⁸⁴

כלומר, מדברים על הקמת "כנסיית היישוב" האמורה לייצג את היישוב כלפי פנים וככלפי חוץ, ומצד שני גורמים לכך שנמצאו רק **כאלפיים** בעלי זכות בחירה מתוך שירותות אלפי יהודים שהיו אז בארץ!

בטבת תרע"ח 1918 כינסו בני היישוב החדש ביפו את "האסיפה המכוננת הראשונה", כשהמטרה היא להקים "פרלמנט עברי" - "בأופן דמוקרטי", כמובן. היהדות החרדית, שהייתה אז רובה רובו של היישוב, קיבלה רק ארבעה צירים מתוך עשרים ואחד. מלבד זאת, עמדו החוגים הציוניים, בני היישוב החדש, על כך שתנתנו זכות בוחר ונבחר גם לנשים, דבר שאסור על פי ההלכה ואשר גרם לחרדים אף לנציגי המזרחיים להבחרם את הבוחרות לאסיפת הנבחרים. כל זה לא מנע מאסיפת הנבחרים לבחור את "הoved הלאומי" ולהכריז על עצמו כ: "מוסד העליון לסדור עניינו הציבוריים והלאומיים של העם היהודי בארץ ישראל, ובאות כוחו היחידה לפני פנים וככלפי חוץ".³⁸⁵ במושב השני של אסיפת הנבחרים שהתקנס באדר תרפ"ב 1922, גם הוא בעלי הזכירים הדתיים, הוחלט בין היתר על:

"**השתייכות חובה של כל יהודי לארגון היישוב וזכות להטלת מסי חובה עלייו לספק צרכיו, שתקפס ממשה. ורק המוציא עצמו מכל ישראל יכול להשתחרר מחובותיו אלה.**"³⁸⁶

יש להזכיר שהחרדים לא התבדלו מtout אסיפת הנבחרים קודם שמייצרו את כל האפשרויות לשמר על אחדות האומה, אך היו אלה החילוניים שלא היו מעוניינים בחרדים, ועשו כל מאמץ להוציאם מஸורותיהם.³⁸⁷

המאבק סביב "חוקת הקהילות"

הצעד הבא להשתלטות החילוניים על הציור החרכי בארץ היו המאמצים שהשकיעו הציוניים להציג את אישור הממשלה הבריטית לחוקת הקהילות' אשר הוכנה על ידי 'אסיפת הנבחרים' בה שלטו הם, כמובן, כאשר אישור חוקה זו עתיד היה לתת

³⁸³ 'הציר' ניסן-אייר תרע"ט, מצוטט ב'האיש על החומה' חלק ג' עמ' 103. ראה שם נתונים על כך שחלק קטן מתזקזב המוסדות, אם בכלל, התקבל דרך התנועה הציונית.

³⁸⁴ אליאב, אי' ויישובה במאה 19 עמ' 333.

³⁸⁵ מtout החלטות אסיפת הנבחרים הראשונה. 'ספר התעדות של הוועד הלאומי', עמ' 33.

³⁸⁶ ספר התעדות של 'הoved הלאומי', מצוטט ב'האיש על החומה' ג' עמ' 124.

³⁸⁷ פרטיים בהרחבה - 'האיש על החומה' חלק ג'.

בידם כוח חוקי לשלוט בכלל היהודים בארץ, כולל הציבור החרדי, כמוובן.³⁸⁸ כותב על כך ר' משה בלוי, מראשי אגודת ישראל דא':

"ההצעה במלואה ובפרטיה הייתה שטר שעבוד של היהדות החרדית לחילונים.... היהדות החרדית באהה מיד בדברים עם הממשלה בארץ ישראל, ככלא הצלילה כאן פנתה אל הממשלה בלונדון, ומלא הצלילה גם שם פנתה אל חבר האומות בגנבה".³⁸⁹

כיוון שלא הצלicho החרדים לבטל את 'חוקת הקהילות', ביקשו - כمف流传 אחרון, מתן אפשרות לצאת "מכנסת ישראל" (הוועד הלאומי) לאלה הרוצים בכך. לשם כך אורגנה עצרת רבתיה ליד הכותל המערבי (סיוון תרפ"ד 1924), בוצעה החתמה המוניות (פטיציה) נגד הצעת החוקה, והרצו מברקי מחהה לאיישים בעלי השפעה בריטניה, והזעקו מרכזי אגדות ישראל בעולם. כן עמדו לשגר משלחת מיוחדת לлонדון שתמסור לממשלה בריטניה את הפטיציה המונית, ביחד עם תזכיר מפורט על עמדת היהדות החרדית ודרישותיה לזכות הגדרה עצמאית ולאי תלות במוסדות החילוניים. המשלחת מנתה שלושה חברים, כאשר ממה היה פרופ' יעקב ישראל דיהאן. ערב הנסיעה נורה פרופ' דיהאן ונ נהרג, ויציאת המשלחת ללונדון בוטלה.

ד. רצח דיהאן - נסיעון החנקה קולקטיבי

הרצח הפוליטי הראשון בישראל לא היה הרצח של יצחק רבין בשנות התשעים ולא זה של חיים ארלוזרוב בשנות השבעים. הרצח הפוליטי הראשון בארץ היה הרצח של ר' יעקב ישראל דיהאן בשנת תרפ"ד 1924. דיהאן - בעל תשובה מהולנד, משפטן מבריק, בקי בעשרים ושתיים שפות על בוריין. אדם שהיה מחונן בקסם אישי ובכשרונו נדר של יצירתיות אישית ואשר קודם עליתו ארצת היה נכנס ויוצא בטركליini מלכי ושרי אירופה ונערך בחוגי "החברה הגבולה" - הגיעו ארצת בשנת תר"ף 1919. את את התחזק בייחותו וקשריה נפשו בربני ירושלים - הרב זוננפלד והרב יצחק ירוחם דיסקין. תוך זמן לא רב נתמנה דיהאן כמזכירו המדיני של יעד העיר האשכנזי וכמנהל המחלקה שלו לקשרי חוץ. הופעתו של דיהאן בזירה הפוליטית לצידה של היהדות החרדית הביכה את החוגים הציוניים:

"הלאומיים נשאו אותם תמיד מחשבה שרק להם מותר לבוא בדברים עם ראשי אומות העולם... ולכן היה חרון אף גדול מאוד כאשר היהדות החרדית מצאה אדם מזורם מעם... ואשר ידע כל תהליכי ודרך הפוליטיקה הגבולה, והגדיל לעשות לברווא פה לייהדות החרדית ולתת לה אפשרות לגול מעליה אפוטרופסות זרה של אנשים זרים לרווחה...".³⁹⁰

ד"ר דיהאן בתפיסתו האוניברסלית אימץ לעצמו דרך משלו בנושא היהיסים עם המדינות העבריות. דיהאן סבר שאין יהודים סיכוי להגשים את המטרות שנכללו בהצהרת בלפור ללא הידברות עם המנהיגות העברית. קו זה, שהיומ נחשב מובן מאיליו, לא תאם זאת הקו המדיני הרשמי של הסתדרות הציונית והוא לא הייתה מוכנה להשלים עם כך שגורם נוסף בעדה היהודית ינהל קו מדיני משלו. ד"ר דיהאן לא הסתפק בדיבורים, בפקודת הרב זוננפלד, רבס של בני היישוב היישן בירושלים, יצא מהשלחת בראשותו להפגש עם איל העיתונות הבריטית - הלורד נורטקליף אשר ביקר בארץ בשנת תרפ"ב 1922. משנודע רבים דבר הביקור של המשלחת החרדית עם הלורד החלה מערכת שישוי נגד ההופעה. ראשיה היהודית

³⁸⁸ ספר התעודות של הוועד הלאומי, עמ' טז.

³⁸⁹ ר' משה בלוי, "על חוממותך ירושלים" עמ' ע"ז.

³⁹⁰ משה בלוי, "עמודא דנהורא" עמ' עא'.

החרדית כונו "בוגדים" ו"מלשינים", העיתוניות החילונית דאז ניסתה לעורר את הרושים בדעת הקהל כדי הביעה המשלחת התנגדות להצהרת בלפור ולישוב ארץ ישראל על ידי יהודים.³⁹¹ הם שכחו מה שכתו הם עצם על הרוב זוננפלד שניהם מספר קודם לכן, לאחר עדותו בפני ועדת קינג-קרין האמריקאית שנשלחה ארضا בשנת תרע"ט 1919 במטרה לחקור ולדרוש בדבר רגשותיהם של תושבי ארץ ישראל בנוגע לצורתו של שלטון העתיד בארץ'. מתאר הרב משה בלוי:

"...חברי המשלחת העמידו לפניו [לפני הרב זוננפלד] שורה של שאלות בדבר ייחסו אל יישוב ארץ ישראל. תשובהתו היו ברורות ומסויימות [מודדות] ויחסו אל תנועת ההתיישבות ואל השיבה לציון היה כה חיובי ומלהיב - עד שגם העתונות החפשית [החילונית] התפאה בתשובתו והרימה אותו על נס".³⁹²

כדי להכחיש את העלילה כלפי היהדות החרדית, שכיכול דברה נגד הצהרת בלפור והקמת הבית הלאומי, יצא הרב זוננפלד מגדרו ופרסם הכחשה בעיתון החילוני 'דוואר היום':

"הרבי דחה את הטענות לפיהן שללו עמיთיו את הצהרת בלפור והקמת הבית הלאומי. אדרבא, 'התיחסות החביבת לשאלת התגשותות היישוב היהודי בארץ ישראל לא השתנתה במסום [מאז נקט עמדה זהה בהופעתו בפני ועדת קינג-קרין האמריקאית לפני מעלה משנתיהם] אנו החרדים לדבר ה' חובבים את היישוב ומוסרים את נפשותינו עליו מאז ועד היום'... מגמת המשלחת, הסביר הרב, הייתה להביע מחהה כללית נגד יפו כי ש hatchzionim לוקחים על עצם להתייצב לפני הממשלה כבאי כוח כל ישראל... שכן, קיבל הרב, האורתודוקסים לא שוטפו עד כה במגעים על הקמת סוכנות יהודית שאמורה לייצג את העם היהודי כלפי ממשלה המנדט".³⁹³

גם דיהאן עצמו טרכ לפרסם מכתב גלוי בעיתונות ובו הבהיר שהמשלחת: 'לא חשבה מעולם לדבר נגד הרעיון הציוני - רעיון שיבת העם אל ארצו, וובן מאלו, גם לא נגד הצהרת בלפור, אשר היא חשובה מאוד לעם היהודי'. מקור אי ההבנה, טען, הוא בפירוש המונח 'ציונות', שהוא בעל משמעות כפולות: פעם מפרשים אותו כ'שבית העם לארץ אבותיו', ופעם - 'להיות חבר בהסתדרות הציונית'. דיהאן הסביר ש: 'כמעט כל היהודים בעולם, ובפרט היהודים החרדים הם ציוניים, שהרי מדי בוקר, צהרים וערב הם מתפללים יתחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים'....³⁹⁴

אך ההסבירים נפלו על אוזניים אוטומות, משומם שהם לא התאימו לסטראוטיפ של היהודי החרדי, אשר מאז ומתמיד הוצג על ידי התנועה הציונית ונושא כליה כמתנגד לשיבה לציון ולהתיישבות. מן ההסתה בעיתונות ועד לאלים הדרך קצרה:

"הרבי ברנשטיין ששימש כיושב ראש ועד העיר האשכנזי, הותקף באחד העربים על ידי מספר צעירים במקל או במטיל ברזל ליד ביתו. הוא הוכה בראשו עד זוב דם... את הרבי יונגריז לא הצליחו הרודפים למצוא, מתנפלים באו לבית הכנסת מזינים באקדחים כדי לרצוח אותו, סיפר הרב בלוי, אך תודות לתושייה המתפללים הוא הוגnb מבית הכנסת... דב שירא, איש

³⁹¹ הפרטים בהרחבה - האיש על החומה חלק ג' עמ' 339.

³⁹² עמודא דנהורא עמ' פד'. יש לציין שהספר יצא לאור עוד בשנת תרצ"ב 1932.

³⁹³ "זה האן" - מאות הכתב והפרשן הפוליטי של 'דיעות אחרונות' - שלמה נקdimon, עמ' 120

³⁹⁴ שם עמ' 121.

תנועת 'השומר' ו'גדור העבודה', יוזם, לפי עדותו, פועלות אזהרה בקרבת ראיי ועד העיר האשכנזי, יחד עם חברו... הלו כו לביתו של הרב דיסקין [בנו של רבינו יהושע ליב דיסקין - הרב מבריסק], הרבניtin מנעה מהם להכנס. לעומת זאת הצלicho שרירא ולוייטין וחבריהם... כולם 'חלוצים' אנשי 'השומר' ו'גדור העבודה', להיכנס למחרת היום לביתו של הרב זוננפלד... גם הרב בלוי היה ³⁹⁵יעד לתקיפה".

הדגשנו את העובדה שצערירים אלה היו חברי תנועות 'השומר' ו'גדור העבודה', וכן את העובדה שהתמכלו לכל מי שישר איתם קו אידיאולוגי כדי שייהה ברור שרציחתו של דיהאן לא הייתה מעשה של מטורף קיצוני. האליםות הייתה דרך לגיטימית לפתרון "בעיות" בקרב אוטם חוגים של החלוצים הרוסיים עולי העליה השלישית אשר הגיעו ארץם לאחר מלחמת העולם הראשונה, ואשר בדק כל השתייכו למפלגות השמאלי³⁹⁶.

באדר תרפ"ד 1924, חדשים ספרדים לפני רצחיהם, השתתף ד"ר דיהאן במשלחת בראשות הרב זוננפלד אשר נסעה לעבר הירדן להפגש עם חוסיין אבן-על, מלך חיג'ז, שביקר אז אצל בנו האmir עבדאללה בעמאן. הם הגיעו לו תזכיר בו הם מצהירים על כך שאינם תלויים בהסתדרות הציונית וכי הם חפצים לבנות את הארץ יחד עם שכיניהם העربים. המשלחת זכתה לקבל מהמלך אוטות הוקרה ואף תמיכה כספית לענייני ירושלים. ד"ר דיהאן הצלח להוציא מהאמיר עבדאללה מסמך בו כתוב האmir כי ישמח לראות היישוב היהודי בעבר הירדן וכך יתמודד ביזמה זו - בתנאי שלא יתלו לכך שום כוונות או מטרות פוליטיות.³⁹⁷ לモתר לצין שבוואדי דבר הביקור הوطהו בצייבור החידי קיתונות של שיטנה וכינוי גנאי על העזתו לגלות עצמאות ויוזמה מדינית.³⁹⁸ הסכמה זו של האmir עבדאללה לשיבת היהודים לארץ ישראל, אם לא יתלו לכך כוונות מדיניות, קרי - הקמת מדינה בשלטון היהודי, מתועדת על ידי שניים מחברי המשלחת שיצאה עמו דיהאן לפגישה - רביה משה ליב ברנסטיין ורביה משה בלוי. מדבריהם עולה שהאמיר היה מוכן להשתתפותם של היהודים בשלטון באופן יחסית לחלקם באוכלוסיית הארץ כולה, בבחינת 'מדינה' כל אזרחיה', אך התנגד נמרצות למסירת השלטון בארץ ליהודים אז מיעוט בארץ.³⁹⁹

על רקע יוזמות אלה ואחרות של דיהאן קיבל ארגון "ההגנה" בירושלים הוראה לסליק את דיהאן מהザירה. ביום שני כ"ח בסיוון תרפ"ד, ערב נסיעתו החשובה של דיהאן ללונדון בעניין חוקת הקהילות, נורה דיהאן בצאתו מבית הכנסת שבבית החולמים שעריו צדק ונחרג למקום.

ארבעים שנה הכחישו הציונים כל קשר לרצח, עד שבספר "תולדות ההגנה" מגולל ההיסטוריה של 'ההגנה' את הפרשה:

"אחד הפעולות שבוצעו בימים בהם מטעם מרכז 'ההגנה' הייתה ההתקשרות בדיהאן... ממרכז ההגנה באה לירושלים הפקודה לסליק את הבוגד מארץ החיים. זכריה אוריאלי, מפקד ההגנה בירושלים פנה לכמה מפיקודיו וביקש להתנדב לפעולה זו. לבסוף קיבלו עליהם את המשימה שני מפקדים שעלו ארצה מروسיה. בכ"ח בסיוון תרפ"ד בין הערבאים ירה אחד מהשנים בדיהאן".⁴⁰⁰

³⁹⁵ שם עמ' 117-118.
³⁹⁶ שם עמ' 189.

³⁹⁷ 'האיש על החומה' חלק ג' עמ' 360-356.
³⁹⁸ שם עמ' 360.

³⁹⁹ ציטוט דבריהם - עין "مراה דארעא ישראל" חלק ב' עמ' קספ'.
⁴⁰⁰ "תולדות ההגנה", חלק ראשון כרך שני, עמ' 251-252.

בחודש חשוון תשל"ב 1971 רואינו ברדיו ב"שדרות ישראל" ראשי היישוב ומפקדי ההגנה שהיו קשורים אותה פרשה. בין יתר הדוברים היה יהודה סלוצקי, עורך ספר "ההגנה", אשר גולל את הרקע להוראת ההתקנות:

"היישוב הישן לא רצה לוותר וסייע לקבל את hegemonia של החילונים. הויכוח הראשון היה מסביב מתן זכות בחירה לנשים, ומלא הצלicho למןעו זאת, פרשו והקימו עדה לעצמם. איש לא הפריע להם... אלמלא דיהאן היו מארגנים לעצם עדה קטנה, משוללת מעמד פוליטי וצבורי. דיהאן פעל והפעיל את קשריו בכדי להעביר את המאבק מהmievor המקומי למישור הפוליטיקה הבינלאומית. הוא שף להקים גוף פוליטי מקביל לתנועה הציונית, שהיתה עדין בראשית דרכה וטרם התבטסה - ובזה הייתה סכנתו של דיהאן.

יוסף הפט שהיה מפקד ההגנה קיבל החלטה שיש לסלק את הבוגד, והעביר את ההוראה לזכריה אוריאלי, מפקד ההגנה בירושלים, והוא הטיל את הביצוע על שני חברים שעלו לא זמן מרוסיה: אברהם זילברג (תהומי) ועוד אחד... מאוד לא נעים, אבל זו הייתה פקודה - לא היו יכולות להשאיר אותו".⁴⁰¹

הכתב והפרשן הפוליטי שלמה נקדימון טרח ונסע עד הונג-קונג כדי לראיין את הרוצה - אברהם תהומי, אשר ירד ביניים מהארץ (!) על חלקו ברכח. תהומי, אשר עוד בשנות החמשים טען ש: 'הענין נעשה בידיתו של מנהיג חשוב', נאות סוף סוף לגלות מי הוא אותו מנהיג חשוב:

"אני גם שוחחת עם בן צבי [יצחק בן צבי] - לימים הנשיא השני של מדינת ישראל, ובאותם ימים - מראשי היישוב החדש, הסמכות הציבורית העלונה לגבי ההגנה בירושלים] בעניין זה לפני הביצוע. הוא כבר ידע ש'זכר' [זכריה אוריאלי, מפקד סניף ההגנה בירושלים] נתן לי את הפקודה".⁴⁰²

דומה שכל מילה נוספת מיותרת, מול חbara הגורסת שהמטרה מקדשת את האמצעים, ואפילו אמצעים שפלים כמו רצח, קשה ליהودים חרדים, האמונאים על "לא תרצח" להתמודד. נוכל רק ללמידה מעنين זה ב'בנין אב' על האמצעים האפלים, שחלק מהם הזכירנו וחלק עוד נזכיר בהמשך, בהם השתמשו בני היישוב החדש כדי להשמית את hegemonia מיידי הציבור החרכי בארץ.

אבל, מידת נגד מידת - דיהאן נרצה על רקע תפיסתו הפוליטית הגורסת שהערבים הם תושבי הארץ, וכי יש להסתדר איתם. אותם חוגים שרצו אותו וקרוו לו 'בוגד', הגיעו לאחר שיטים שונים למסקנות דומות ביחס לגישה לעربים. יצחק רבין, איש ההגנה לשעבר, אשר קיבל על עצמו ויתוריים מרוחיקי לכת כדי להגיע להסכם שלום עם העerbim, נרדף גם הוא בטענה שהוא 'בוגד', ולבסוף הוצא להורג כשהנימוק הוא שהוא 'רודף' של עם ישראל.

לסיום נושא 'חוקת הקהילות' יש לציין שבשל ההתנגדות העיקרית שגילתה היהדות החרדית, עוכב אישור 'חוקת הקהילות' שש שנים ואושר רק בשנת תרפ"ח 1928. קודם לכן, בעקבות לחצים רבים שהופעלו על 'חבר הלאים' על ידי אגודות

⁴⁰¹ מצוטט באיש על החומה' חלק ג' עמ' 296.

⁴⁰² שלמה נקדימון, "זה הוא" עמ' 176-175.

ישראל, נתקבלה בישיבת חבר הלאומנים בטבת תרפ"ז 1926 החלטה تحت הוראה של מושל המנדט להכיר בזכותו של ועד העיר האשכנזי לנוהל ולסדר באופן עצמאי את העניינים הדתיים והקהילתיים. סיכם את הדברים המנהיג האגודאי הרב ד' יצחק ברויאר:

"הנה היראים [חדרדים] בירושלים וגם בטבריה, דרישתם כלפי הציונות החפשית הייתה: הניחו לנו - אין לנו עסק אתכם... אבל הציונים לא הניחו להם... וטענו שפטאות חדלה זכותם של היראים האלה לשוחות על ידי שוחתייהם ולאפות מוצאות במאמיותיהם... קול תרועת המלחמה הגיע עד שערי חבר הלאומנים. לא בצדקת הוועד הלאומי, אלא פסק דין של בית המשפט הגבוה הבטיח לחדרדים שמחוץ ל'כנסת ישראל' את הזכות לשוחות בהמות ואפות מוצאות".⁴⁰³

ה. האם הרבניים מנעו מבני קהילתיהם לעלות ארץ ולהנצל משואה?
מן המוסכמו והמקובל עליהן מחנכים כאן בארץ היא "העובד" שגדולי ישראל מנעו את עלייתם ארץ של בני קהילתיהם; דבר שגורם, כך טוענים הטוענים, למוחם בשואה של מיליון יהודים אשר היו יכולים להנצל אילו רק היו מרשימים להם הרבניים לעלות ארץ בשנים שלפני המלחמה.
האשמה זו מתעלמת מעובדות יסודיות אשר בכוחן להפוך את הקורה על פיה. אנו נזכיר חלק מעובדות אלה בקצרה, וחלק אחר מן העובדות, הנוגע לשירות לתוכן חיבור זה, נזכיר בiter הרחבה.

ההצלה בארץ ישראל - נס לא צפוי

הבריחה מאירופה לארץ ישראל הייתה באופן עקרוני משענות קונה רצוץ, משום שהצבא הגרמני המיום בראשותו של רומל - "שועל המדבר", הצליח להגיע עד שער אלכסנדריה שבמצרים, ורק בסיס לא הייתה שואה גם בארץ. כתב על כך פרופ' אמנון רובינשטיין (לימים מראשי מר"ץ):

"אפשרות זו [כיבוש הארץ, כידוע, כה קרובה, עד שرك כחות השערה הפריד בין תבוסת רומל במדבר המערבי לבין השיטה אל עבר סיני והארץ..."].⁴⁰⁴

את האווירה אז בארץ מתאר העיתונאי והחוקר תום שגב:

"...היתה אפשרות שהנאצים יכבשו גם את הארץ... ובסתו 1942 הסכנה נראהתה ממשית. היישוב נתקף חרדה גדולה, הפלישה תוארה כ'שואה'... ربما חיפשו דרך לברוח מהארץ... על שולחנו של משה שרת הונח מסמך שנאמר בו: 'יש לדון בכבוד ראש אם לא מוטב היה להעביר לחו"ל את הנהלת הסתדרות הציונית... למען אפשר את המשך פעילותם הציונית... במקביל נרכמו תוכניות צבאיות שונות להדיפת הפולש הנאצי...'".⁴⁰⁵

על מידת היעילות והאפקטיביות של "התכניות הצבאיות"عليهن מדבר תום שגב ואשר כונו לימים בשם "תכנית צפון", כתוב מי שהיה מהוגי התכנית, ולימים מפקד

⁴⁰³ בספרו "מוריה" עמ' 225-224.

⁴⁰⁴ 16.4.82 "הארץ"
⁴⁰⁵ תום שגב, "המילון השבעי" עמ' 61.

הפלמ"ח, יצחק שדה: "...אכן תכנית דמיונית למד', הרפטקנית, אך תכנית ייחידה שכנגד היאוש. כלום היה מקום לתכניות אחרות?!"⁴⁰⁶ נמצא, שככל המנופפים בטענה שאילו נמלטו היהודים ארצה בעוד מועד היו ניצולים, היא חכמה שללאחר מעשה, בדיקות כמו שיגידו שנייה שהיה בורה לשוויך היה ניצל, דבר שהוא נכון, אך בזמן המלחמה לא היה דבר זה ברור כלל וכלל.

הגבלות הספר הלבן

בשל המכסות לעלייה שקבעו הבריטים ('ספר הלבן'), ובעיקר למנ הספר הלבן של הלורד פאספילד משנת 1930 אשר נכתב בנאמנות לדברים שאמר אז פאספילד לויצמן: "ד"ר וייצמן, בארץ ישראל אין מקום/APILO עוד לחתול אחד" - לא הייתה הצלחה של מיליון ריאליות כלל וכלל, ואפילו לא של מאות אלפיים. החוקר תומ שגב מצין שבשנים 1933-1945 עלו ארץ רבע מיליון יהודים, ככלומר, עשרים אלף עולים לשנה בלבד בממוצע.⁴⁰⁷ אם כל כך היה אז לעלות, מדובר נחרגו גם מאות אלפי ציונים' במלחמה? הם מודיעו לא מיהרו לעלות ארץ? ומה נאמר על היהודים חברי המזרחי שנחרגו במלחמה? הם ודאי לא נשאו באירופה בגל הוראות גדולות הדור, שהרי הם היו חלק מה坦ועה הציונית. כמו כן, יש לזכור ששנתה תרפ"ד 1924 מנעו חוקי ההגירה החמורים שהטילה אריה"ב על כניסה יהודים לשטחה את אפשרויות ההצלה במספרים גדולים. בנויגוד ליותרם היהודיים שהגיעו לאריה"ב למון שנות השמונים של המאה התשע-עשרה ועד מלחמת העולם הראשונה, הגיעו לאריה"ב בין שתי מלחמות העולם רק כ- 400,000 יהודים, קצת יותר מאשר שהצליחו להגיעה ארץ בתקופה המקבילה. סה"כ של ההגירה היהודית בין שתי המלחמות הגיע לבערך מיליון יהודים - מספר המהווה פחות מעשירות(!) מכל היהיטר ביקש להשמיד באירופה, בה היו ערבי המלחמה כאחד עשר מיליון יהודים.⁴⁰⁸ גם השנים שקדם הספר הלבן של שנת 1930 לא היו שנים קלות לעולים ארץ בין שתי המלחמות. המחוור במקורות תעסוקה גורם לוועד הפועל הציוני לצאת באוגוסט 1919 בחוזר רשמי ליהודי הגולה, אשר תבע לעזרה את העלייה ולהמתין בארצות מושבות:

חוור של 'הועד הפועל הציוני' משנת 1919:
"עליה המונית בלתי מסודרת ובלתי מוכנה מראש תהיה האסון הגדול ביותר בשבייל המהגרים ובшибיל ארצנו הקמה לתחיה".
(מצוטט ב"ההיסטוריה של א"י" כרך ט' עמ' 162)

בשנת תרפ"ג 1923 פרץ משברכלכלי בארץ אשר נמשך קרוב לשנה. מספר היורדים מהארץ בתקופה זו הגיע לקרוב ל-50% - ממספר העולים אז:

"בעיקרו של דבר נבע המשברמאי יכולתו של המשק הארץ-ישראל החולש לקלות מספר גדול של עולים ביחס ליישוב הקיים - ללא תכנון, מדיניות מכונת ומקורות מימון מספיקים".⁴⁰⁹

לאחר שנתיים של גאות כלכלית ('העלייה הרביעית') שוב חל בארץ משבר כלכלי חמור (1926-1928) בו הייתה מאزن הגירה שלילי (מספר היורדים עלה על מספר העולים). בהעדן מקורות העבודה נאלצו: "פועלים - שעלו ארץ כדי לבנות ולהיבנות

⁴⁰⁶ יצחק שדה "מה חידש בפלמ"ח", עמ' 64.

⁴⁰⁷ המילון השביעי עמ' 30. מספרים מפורטים. ראה ב"ההיסטוריה של א"י" כרך ט' עמ' 170.

⁴⁰⁸ הנתונים מתוך - "ההיסטוריה של א"י" כרך ט' עמ' 150.

⁴⁰⁹ ההיסטוריה של א"י" כרך ט' עמ' 164.

בה, לעומת זאת בתרו לקבالت פתקאות שהבטיחו להם ארוחת צהרים חמה, אחת ביום.⁴¹⁰ מלבד הקשיים הכלכליים אשר גבלו לעיתים בפיקוח נפש, סבלו יהודי ארץ ישראל בתקופה שבין המלחמות מפרעות מצד הערבים (מאורעות תר"ף, תרפ"א, תרפ"ט והמרד הערבי ב-תרצ"ו).

מניעת רשיונות עליה מהציבור החרכי

מעבר לסייעות האובייקטיביות שהזכרו לעיל, הרי שהטענה לפיה הרבניים מנעו את העליה ארצתה מבני קהילותיהם היא בבחינת 'הרצתת גם ירשת', שכן התנוועה הציונית היא זו שעשתה כל מאמץ כדי למנוע מיהודים בעלי השקפות או אפילו רק חזות חרדיות או דתיות להגיע הארץ. כפי שנראה בהרחבה בראש הפרק הבא, מסרו שלטונות המנדاط את הזכות לחלוקת רשיונות העליה (סוטיפיקטים) לידי הסתדרות הציונית. זו האחونة הזכה בגינוי לב שמטורתה היא להקים בארץ ישראל מדינה חילונית, ובאנמנות לשאיפתה זו סרבה ההסתדרות הציונית ואחר כך הסוכנות היהודית להקצות סוטיפיקטים ליוהדים חרדים. (בהחלטה הקונגרס הציוני בקי"ץ תרפ"ב נאמר כי הסוכנות היהודית היא שיטה בלבד להסתדרות הציונית ואין לאגויי כל דרישת רgel בו).

ההסתדרות הציונית הקימה לשם כך מגנון מסווג של קבוצות הכשרה עוד בח'ול שאוחדו תחת השם: 'החולץ'. כל יהודי שרצה לעלות ארצה חייב היה לעبور דרך משרד 'החולץ', ומובן לקבל "הכשרה" (תרתי משמע) כדי לקבל את הסוטיפיקט הנכון.

בעקבות מלחמת העולם הראשונה היו הרבה יהודים בארץות אירופה אשר מטה לחם נשבר כליל. מצב כלכלי קשה זה, בתוספת הנזירות הקשות שניתכו על ראש היהודים לאחר המלחמה והאנטישמיות הגואה הביאו יהודים חרדים רבים לשאוף לכך שבניהם יעלו ארץ, אולם כיוון שהדרך לעליה ארצה עברה רק דרך תנוועת הנוער הציונית-חילונית, פנו אוטם יהודים לגDOI התורה בשאלת מה לעשות? תשובה הרבניים הייתה כמובן שלילית, שהרי אמרו חז"ל "גadol המחתיאו יותר מן ההורגו", וכן שאותו אב לא ימסור את בנו להריגה, אך, אף יותר, אין לו למסור את בנו לchinuk ("הכשרה") חילוני-כפוני. מכאן המקור לעיליה לפיה הרבניים התנגדו לעליה ארצה ولبنין ארץ ישראל, מכאן הכנויים 'בוגדים' ו'כו' וכו'.

ראווי לציין שבמקביל למאיצים הדיפלומטיים שעשו אגדות ישראל כדי לקבל חלק במכסת רשיונות העליה, ועקב הסחבת בטיפול בעניין, נוסדו במקומות שונים באירופה קיבוצי הכשרה של אגויי, צעירים אגויי ופועלי אגויי, אשר נשאו שמות כמו: "קבוצת עולים חרדים", "החולץ האgodאי", "כרם שלמה" וכדומה. אולם, בהגיעה השעה לעלות מצאו את שער הארץ סגורים בפניהם, ורק מעטים הצליחו לעלות בדרך לא דרך. חלק מהצעירים החרדים הצליחו להעירים ולקבל סוטיפיקטים בתור סטודנטים הבאים למדוד באוניברסיטה בארץ, וכך הצלחו לבוא ארצה וליסד את היישובות הגדולות בארץ ישראל כמו יישיבת חברון (תרפ"ה 1925), יישיבת שפת אמרת (תרפ"ו 1926) ועוד. יהודים חרדים אחרים הצליחו לקבל רשיונות בתור 'בעלי רכוש', דבר שלא היה תחת שליטה ציונית. למוטר לצין שמספר היהודים שהיו באמת 'בעלי רכוש' (צריך היה העולה להפקיד בבנק צ'ק על סך אלף לירות שטרלינג כדי להוכיח שיש לו רכוש) היה זעום ולכך הערימו על שלטונות המנדاط, ואוטם אלף לירות שטרלינג הוחזו לאירופה כדי שعود ועוד יהודים יוכלו לעלות כבעלי רכוש, כביכול. חלק אחר מהעלים החרדים שעלו אז הערימו ועלו בתור 'רבניים', דבר שהיה מוחוץ למכסת הסוטיפיקטים.⁴¹¹

⁴¹⁰ שם עמ' 168.

⁴¹¹ הפרטים בהרחבה: "គותבי ההיסטוריה", מאת זאב זוהר (פישר-שין), מי שבעצמו ניהל קבוצות הכשרה חרדיות בשנים 1921 ו- 1923, (מאמר מקיף בירחון "בית יעקב" תשכ"ו).

לנוכח המצב הכלכלי והביטחוני הקשה בו היה נתון היישוב בארץ בתקופה שבין המלחמות, מצב בו אפילו התנועה הציונית אשר הייתה אז בשיא פעילותה, חששה מריבוי העולים - לא שיקר היה שגדולי ישראל יצוו על המוני בית ישראל לעלות ארץ ישראל, שכן פיקוח נפש, ואפילו ספק פיקוח נפש דוחה את קיומן מצות יישוב להמליץ על העלייה ארצה, כערך חשוב, למי שיכל לעמוד בכך מבחינה כלכלית ורוחנית, וכך אמנים עשו האדמ"ר מגור, הרוב זוננפלד ועוד ועוד מגDOI ישראלי אשר חלק מדבריהם מצוטטים لكمן בפרק "אגודת ישראל بعد עלייה חופשית". כפי שכתבנו, התנועה הציונית עשתה כל מאמץ למנוע את עלייתם ארצה של אותן יהודים חרדים שעמדו בקריטריונים אותם הציבו גDOI ישראלי, אף שרצו לעלות ארצה, וגם הקשרו עצם לעובדה חלקאית.

מי גרם בעקביפין למותם של יהודים בשואה ואף בארץ?

כל אחת משתי העבודות שצינו לעיל מספיקה כדי למוטט את הטענה כלפי גDOI ישראל, אך העבודות הנוספות שנזכיר להלן הופכות את הקערה על פיה. אם ניתן להאשים מישחו באחריות למותם של יהודים הרי זה את התנועה הציונית והיישוב החדש בארץ אשר עוררו וליבו את האומנות הערבית וגרמו בכך בעקביפין למותם של יהודים רבים במחומות שפרצו בארץ, ואף למותם של יהודים רבים בשואה, שכן עובדה היא שהיה ישר בין מאורעות הדמים בארץ להגבלות על העליה שהטילו האנגלים במקביל.

התנועה הציונית פרסמה ברבים את כוונותיה המדיניות, דהיינו, הקמת מדינה יהודית (קרי - שלטון היהודי בארץ), וזאת בשעה שבה كان בארץ רוב ערבי גדול עד שנת תש"ח⁴¹²) על אדמות בהן התקיימים יישוב עברי ממש מאות שנים. החלטת כוונות זו הייתה לצנינים בעיני הערבים אשר ידעו להבחין בין היישוב הישן, אליו חי בשלום, ובין 'הציונים' בני היישוב החדש, הרוצים במוחאר לנשלם מאזרחותם: ומעבודתם:

"בעקבות החלטת בלפור גברה החדרה במחנה היהודי... ביום השנה הראשון למתן ההחלטה בלפור, לאחר שהיהודים הגיעו את העניין ברוב פאר ובהפגנה גדולה, התארגנה המחאה הרכישה של ערבי פלשטיין נגד ההחלטה. במחאה זו גונתה הציונות... אבל מה שחושوب הוא שהוועטם בוצרה ברורה ביותר, שהמחאה מכוננת נגד היהודים הזרים, נגד אלה שבאו מבהוץ, תוך קביעה ברורה שבני הארץ הוותיקים שהיו פה לפני המלחמה או עד 1917, יהנו משוויון זכויות וחובות מלא כשאר התושבים".⁴¹³

#והפעולות המדיניות של התנועה הציונית כאן בארץ עוררו את הערבים להتארגנות לאומית נגדית ואף לפרעות שהיו בארץ השנות העשרים: "פעולותיו של יעד הזרים" [గוף ציוני בראשותו של וייצמן אשר פעל בארץ בשנים 1918-1921] גרמו לכך שהאוכלוסייה הדוברת ערבית בארץ מתמלאה מרירות ואייבה, ואלו הביאו את ראש הממשלה הצבאי הבריטי אחד מביטויי העוינות המידיים היה יוסטון של אגודות לאומיות מוסלמיות-נוצריות...גנרטל סר לואי בולס, איש המשלט הצבאי, כתב אז בחשאי לממוני עלייו בקHIR כי יעד הזרים והגדוד הם הגורמים לאי-השקט בארץ', את ועד הזרים לא יכולה הממשלה לבטל בעיטה של ההחלטה בלפור, אך הגודוד פורק".⁴¹⁴

⁴¹² היו בארץ בראשית שנות העשרים כ- 650,000 ערבים לעומת 70,000 יהודים, ככלומר בערך עשרה ערבים על יהודי אחד. בשנת 1945 היו בארץ כ- 1,200,000 ערבים לעומת כ- 600,000 יהודים. הנתונים מתחום:

"ההיסטוריה של א"י", כרך שמיני נס' 48 ונס' 292, וכרך תשיעי נס' 11.

⁴¹³ פרופ' יהושע פורת, "שנתאות ישראל לדורותיה", עמ' 241.
⁴¹⁴ ד"ר עמי צור אילן, ההיסטוריה של א"י כרך ט' נס' 26.

מה היה הרקע למאורעות 1921? ומה קרה בעקבותיהן?
 "בינתיים הוסיף פועלות 'עוד הצירם' ופועלות העליה וההתישבות הציונית להגביה את חומת הזרות ואת ההתארגנות הפוליטית והמוסדית הנפרדת של שני העמים. באביב 1921 פרצו שוב 'מאורעות' והפעם בהיקף רחב מזה של 1920... ועוד שועדה זו [עדת חקירה שמנתה הנציב העליון הבריטי] תסיק את מסקנותיה, יצר הוא עצמו [הנציב העליון] - הרברט סמואל] תקדים ממשמעותי בכך שהפסיק את העליה היהודית. ואמנם, הדין והש班ון של ועדת החקירה הצביע על הקשר שבין העליה ובין התסיסה הערבית".⁴¹⁵

לא רבים יודעים שפרעות תרפ"ט 1929 פרצו ימים ספורים לאחר שביל ט' באב נערכה תהלוכה פרובוקטיבית של כמה מאות מציערי בית"ר, אשר צעדו אל הכותל עם דגליים. כשהגיעו התהלוכה אל הכותל נעמדו כל הצעירים-dom ו"נשבעו": "שמע ישראל הכותל כתלנו, הכותל אחד".⁴¹⁶ גם בשנת 1929 היה קשר ישיר בין המאורעות לבין הגזירות על העליה שבאו בסמוך:

"למאורעות 1929 היו עתה השלכות מדיניות מרחיקות לכת. ג'ון צ'נסלור [הנציב העליון באותה תקופה]...קבע כי יהא צורך לשקלל שינוי קיצוני במדיניות המאנדרטורית של בריטניה, וتابע הפסקת העליה היהודית והטלת פיקוח חמוץ על העברות קרקע בטאבו".⁴¹⁷

עוד קודם החרת בלפור התגרו הסוציאליסטים בני 'העלייה השנייה' בעבריהם על ידי שהכריזו על כיבוש העבודה מידיהם:

"עתה בא גל עלייה של צעירים בעלי הכרה פרוליטארית, שהפיצו לכבוד את העבודה במושבות ולדחוק את רגיהם של אלפי פועלים ערבים. כיבוש העבודה נעשה לסייעם של העולים הצעירים ומטרתם הרעיון והמעשית הראשונה".⁴¹⁸

כבר בשנת תרנ"א 1891 התריע אחד-העם, אשר ביקר אז בארץ, "על ההתנהגות המתנשאת לפני השכנים העربים".⁴¹⁹

פרופ' יהושע פורת מציין עוד שני דברים שגרמו לערבים לחושש דוקא מבני העליה השנייה והשלישית:

"מתkopפת העליה השנייה הטענה שהיהודים מביאים אתכם הפקורות מינית אל החברה המסורתית של המזרח התיכון, תופעה שהחלה בתקופת העליה השלישית, שהיתה מהפכנית הרבה יותר מן העליה השנייה בכל הנוגע לארוח חייה... הם ראו את הקיבוצים ואת אורח החיים הקומונלי, והטענה שהיהודים הביאו את הקומוניזם נכרכה בטענה הקודמת שהיהודים הביאו אתכם הפקורות מינית וחברתית".⁴²⁰

⁴¹⁵ ד"ר עמי צור אילן, ההיסטוריה של א"י כרך ט' עמ' 29.

⁴¹⁶ פרטנים נוספים - "האיש על החומה" חלק ג' עמ' 314. על תרומותם של הרוויזיוניסטים לפריצת מאורעות תרפ"ט - עיין "ההיסטוריה של א'", כרך ט' עמ' 37 וכן בספרו של אליעצקי - "מפלזורה למדינה" חלק א' עמ' 348-352, ובהרחה ספרו של מנחם גרליץ "مراה דארעא 'ישראל'" חלק ב' עמ' רמד'-רמן.

⁴¹⁷ ד"ר עמי צור אילן, ההיסטוריה של א"י כרך ט' עמ' 39.

⁴¹⁸ אליאב, "א"י וישראל במאה ה' 19" עמ' 337.

⁴¹⁹ אליאב, "א"י וישראל במאה ה' 19" עמ' 310.

⁴²⁰ פרופ' יהושע פורת, "שנתה ישראל לדורותיה", עמ' 240, 243.

החברה הערבית הבנوية במבנה פיאודלי בו 'האנדי', בעל הקרקע, מעסיק את הפעלים 'הפלאחים' - הרגישה מאוימת על ידי החלוצים העבריים בעלי החזון הסוציאליסטי. איום נוסף היה אורח החיים המתירני של החלוצים, אשר נגד את השמרנות של העברים.

הכל העולה מכל הדברים שהוזכרו כאן הוא שה坦ועה הציונית ובני היישוב החדש בהיותם רוחקים מרוח התורה התعلמו מצוויה חז"ל שהורו לנו: "הצפינו עצמכם", אל תבלטו, אל תנקרו את העיניים לאומות העולם. אין לנו אומרים שגדולי ישראל התנגדו למטען הצהרת בלפור, שהרי רובם צידדו בזכות הצהרה והיו אף שראו בה סימן לאותה דגאולטה.⁴²¹ גDOI ישראלי חשש רק מהפרסום שעשו למטען ההצהרה, ומן האופי המתנשא בו ניגשו למשם את ההצהרה, אופי מתנשא אשר נתה להתעלם מן העברים כגורם בארץ.

כותב על כך אליעזר בארי, חבר קיבוץ 'הזרע':

"רווחת הדעה כי האבות המיסדים של התנועה הציונית יצאו מן הנהנה כי הארץ הייתה בלתי מיושבת. ואפיו כשהיו נאלצים להכיר כי לא כן הדבר, הוסיף לנוהג כאלו כך היה... כך כותב נחום גולדמן באוטוביוגרפיה שלו: 'ניסיונו הכמעט גאוני בפשטו של תיאודור הרצל, כי שאלת היהודים היא בסודה בעיה של תעבורה, כלומר העברות העם בלי ארץ אל ארץ בלי עם', **לקוי בעיורון מדאיג כלפי התביעה הערבית לארץ ישראל".**⁴²²

מתברר שהציונות המדינית והאופי החופשי והמתנשא של החלוצים בני העליות השנייה והשלישית הם שעוררו את העברים להתנגד לכך לחידוש היישוב על ידי היהודים. התנגדות זו חייבה את הבריטים להגביל את העליה, ומילא נמנע הדבר מעשרות ואולי מאות אלפי יהודים שהיו יכולים לעלות ארץ לפני השואה, להגעה ארזה ולהנצל.

הציונים קוראים לבריטים להגביל את העליה

מעבר לגורמים שהוזכרו לעיל - אשר דחפו את הבריטים להגביל את העליה, פעלת התנועה הציונית בשיתוף פעולה עם אנשי המישל הבריטיים, ובתוכם הנציב העליון לארץ ישראל, כדי להגביל את מכוסות העליה, וזאת בין היתר במטרה לשולט בנכנים ארצה ולהבטיח את הגשמה מטרותיה וייעודה הציוניים. החוקר משה מוסק בספרו "פרקן מחקר בתולדות הציונות" הוצאה הספריה הציונית של יד הנהלת ההסתדרות הציונית, ירושלים תש"ו, מתאר את מצב העליה ארצה בשנת תר"ף 1920: 'זרם העולים כמעט לא היה קשור לדפוסים החוקיים והבירוקרטיים שיצר ס Maul [הנציב הבריטי] לויסות העליה'⁴²³. אשרות כניסה רבות ניתנו על ידי הקונסולים הבריטיים מבלי לדדק רבות בקריטריונים הרשמיים למתן האשירה. ס Maul שהתלבט בעצמו, הפנה ללונדון את השאלה האם יש להגביל את גודלה ואת הרכבה של המשפחה הנלוות אל המהגר. משרד החוץ הבריטי החליט לאמץ את הפניו הליברלי ביותר של החוק הבריטי ולא לקבוע שום הגבלות בעניין זה. ס Maul הסתייג מהוראה זו וכתב ללונדון:

"**מדיניות זו עומדת בסתרה למדיניות שאישרתם בדבר הגבלת העליה, בהתאם לכ יכולת הכלכלית של הארץ ולסידורם שנעשה עם ההסתדרות הציונית בדבר מכוסות מוגבלות של עולים ואחריותה [של ההסתדרות הציונית] لأنשים שתמליך עליהם.**"⁴²⁴

⁴²¹ פרטיהם ומסמכיהם בהרחבה - צבי ינמן, "מקטובי' ועד ה' באיר", פרקים יח' יט'.

⁴²² בארי, "ראשית הסוכסוך ישראל-ערב" עמ' 35.

⁴²³ פרקן מחקר בתולדות הציונות" עמ' 299.

⁴²⁴ מוסק, "פרקן מחקר בתולדות הציונות" עמ' 299.

אולם, מצין מוסק, פקידי משרד החוץ הבריטי ראו בדרישתו של סמואל נסיוון להגן על האינטרסים של הציינים, דהיינו להגביל את הגירטם של 'לא ציוניים' לארץ ישראל ולכון לא קיבלו את דעתו. בפרק "נסיוונות הסתדרות הציונית לצמצם את מימי העלייה", מספר מוסק על ליונרד שטיין, המזכיר המדיני בפועל של הנהלה הציונית בלונדון, שפנה למוסדות הרשומים הבריטיים בלונדון וביקש לצמצם את מכתת העולים שאושרה לשנה הראשונה מ- 16,500 איש ולהעמידה על 1,000 איש בלבד⁴²⁵ ובהמשך כתוב מוסק:

"כדי להחזיר לידיה את השליטה על העניים, פיתחה הנהלה הציונית, אף כי באיחור, שיטה מורכבת של פיקוח על פעילות סניפיה, במגמה להביא לצמצום העלייה. שיטה זו כללה הקצאת מספר מוגבל של סרטי פיקאים לכל סניף והנחת טופסי המלצה רשמיים שחולקו רק על ידי משרד הנהלה הציונית בלונדון".⁴²⁶

ו. עלייה סלקטיבית - אמצעי לבליית העלייה הדתית ארץ

הסוכנות היהודית, אשר יסודה היה מעוגן בכתב המנדט, היה גוף טרומ- ממשתי אשר אמרו היה לייצג את עם ישראל כלפי הבריטים וגם כלפי 'חבר הלאומים'. בתור שכזה מסמל גוף זה את כניסה עם ישראל בתור עם להיסטוריה בוגר לכל עניין היהודי יושבי ארץ ישראל. לאור כל זאת היינו מצלפים, כמובן, להליך דמוקרטי בו יהיה יציג בסוכנות היהודית לכל חלקי העם. על רקע זה הוגש באדר תרפ"ב 1922 לחבר הלאומים תזכיר מأت המרכז הארץ-ישראלית של אגדת ישראל ושל יעד העיר להחלת האשכנזים ('העדת החרדית') ובו דרישת לשתף את אגדת ישראל בסוכנות היהודית, ובו נאמר בין השאר:

"...ולהביע לכם את תודתנו העמוקה بعد הכנסתכם בתכנית פעולותיכם החשובות את אישור מסירת המנדט של ארצנו הקדושה למששלת בריטניה הנאורה, על יסוד הכרזת המפוארת לתת לעם ישראל, הסובל והנודד זה אלפיהם שנה, את האפשרות ולסייע על ידו, לשוב ולבנות לו בית נאמן בארץו הקדושה, משאות נפשו... אולם בתנאי המנדט הוכרה הנהלה הציונית כבאת כוח כלל ישראל, ועל זה עליינו להעיר לכם כי בערך מיליון יהודים חרדים אשר מפני השקפות דתיות מצחאו לנחוצ' להסתדר בפני עצם תחת דגל 'אגודת ישראל', אינם מכירים בהנהלה הציונית כבאת כוחם הם.... פרט לעובדה כי קיופוח זכות חלק חשוב מעם ישראל מתנגד ליסודות המינימליים ביותר של הצדוק והיושר, הרוי זה שולל במידה ידועה את האפשרות של השתתפות חלק זה בעבודת היישוב, ועלול לעכב הרבה بعد התפתחותו על ידי חרדים... אנו מבקשים איפוא... ולשתף את אגדת ישראל בביטחון כח בסוכנות היהודית".⁴²⁷

כלומר, החרדים מקבלים בשמחה את הצהרת בלפור, אך הם כותבים כי העובדה שהסוכנות היהודית נמצאת בידיים חילוניים תגביל את השתתפותם בבניין הארץ, דבר שעלול לעכב את התפתחות הארץ.

⁴²⁵ שם עמ' 300.

⁴²⁶ שם עמ' 301.

⁴²⁷ פורסם בעיתון 'קול ישראל' כ"ד אדר תרפ"ב, מוצטט בהאיש על החומה חלק ג' עמ' 373.

אף שהסוכנות היהודית אמרה שהיא ליצג את כלל העם, עשתה הסתדרות הציונית כל מאמץ לחסום את הדרך לפני כניסה אגויי לסוכנות היהודית, וב潢לת הקונגרס הציוני בקיע תרפ"ב נאמר כי הסוכנות היהודית היא שטח בלבד של הסתדרות הציונית ואין לאגו"י כל דרישת רגלו בו.

שליטתה של הסוכנות היהודית על רשיונות העלייה לארץ ישראל (סרטיפיקטים), שליטה אשר נמסרה סופית בשנת תרפ"ט 1929 להסתדרות הציונית, נתנה בידי אפרוריות כמעט בלתי מוגבלות לקבוע את עתיד הרכב האוכלוסייה היהודית בארץ, והיא אמנם ניצלה אפשרות זו בעקבות ובכל הדרכים והאמצעים, מתוך מגמה להגיע לרוב חילוני שמאלני-סוציאליסטי בארץ. יהודים רבים רבים אשר חפזו לעלות ארץ קופחו בצורה משוערת. בהמשך נראה שאפילו יהודים מזרים המזרחי, אשר טרח להשתלב בתנועה הציונית ונחשב לחלק ממוני, גם כן קופחו בכל הנוגע לקבלת קרקעות להתיישבות.

עד שנת תרצ"ב 1932! שלטה הסוכנות היהודית על כל מסכת הרטיפיקטים שהוקצו על ידי הממשלה המנדטורית לעליית יהודים. אגו"י לא פסקה מלוחות נגד הפליה בהקצת רשיונות העלייה, אך רק בשנת תרצ"ב הכירה ממשלה המנדט בזכותו החלנית של האגודה והוקצו לה 6% מכל מסכתה של סרטיפיקטים וכן אפשרות לעלייה בלתי מוגבלת של רבנים. על קצבה עצומה זו התಡפקו אלפי אלפי יהודים בפולין ובשאר ארצות אירופה, אך תחינותיהם הושבו ריקם.⁴²⁸ החוקר ד"ר יעקב שביט יודיע בספר באמת כי: "בשנות השבעים גברה עלייתם של עולים חרדים".⁴²⁹ אך אין הוא טורח לכתוב כי עד אז פשוט לא נתנו להם לעלות.

אפלילית 'הפועל המזרחי' בהתיישבות

גם לסתם יהודים דתיים, קרי - לא אותם המזוהים עם אגדת ישראל, גם להם התנצלו, וגם אותם לא רצוו כאן בארץ, אף שהשתתפו בתנועה הציונית ותרמו מכספם לקרןנות התנועה. התנועה הציונית השתמשה בתנועה המזרחי כאמצעי לאיסוף תרומות מהציבור הדתי/חרדי שכח"ל, וכעהה תאננה שבעורתו יכללה לטעון שהיא דואגת, כביכול, גם לציבור הדתי, בשעה שלמעשה עשתה כל מאמץ כדי לא לחת לחברי התנועה דרישת רגל בארץ בכלל ולהתיישבות בפרט. גם את אותו מעת שהיו חייבים לתת לציבור הדתי בשל אילוצים פוליטיים או כלכליים, דאגו לבטל ברוב על ידי הקמת יישובים חילוניים רבים במקביל.

החוקר חיים פלס מגול בארוכה ב"ספר הציונות הדתית" את סיפור מאבקו של 'הפועל המזרחי' - שהוקם על ידי המזרחי כargon של 'חלוצים דתיים' - על הזכות להתיישבות. ואלו דבריו בסיכון הפרק:

"במשך שבע וחצי שנים היה על הפומ"ז להיאבק על עצם זכותו להתיישבות משלו על אדמות ארץ ישראל נגד היחס השילילי, העדר רצון טוב ואף התחסדות ואפליה מצדם של ראשי 'המחלקה להתיישבות'... וכן מצד רוב החברים בהנהלה הציונית והנהלת הסוכנות. בכל אחת התקופה לא גילו מוסדות אלו כל נכונות של ממש לבצע - ولو במקצת, את החלטות המפורשות בקשר להקמת המושב הראשון של הפומ"ז ב'שיך-אבריק' שנתקבלו באربעה קונגרסים ובשלושה מושבים של 'הoved הפועל הציוני'. לשוא ניסו נציגי הפומ"ז כל הזמן לעמוד על זכויותיהם היסודיות בקשר להתיישבות דתית עצמאית בארץ ישראל. רק לאחר שהפומ"ז הגיע למסקנה שלא היה לו סמוך אלא על עצמו בלבד, ולאחר שמצוות כל יתר דרכי המאבק השקעות, החלטה הנהלת הפומ"ז להורות לחבריה ואוהדיה בארץ ובחוץ להחרים את 'קרן הייסוד' ולהעביר את התורמותisher למען ההתיישבות ב'שיך-אבריק'. רק בדרך זו השיג הפומ"ז את מובוקשו: הכרת

⁴²⁸ הפרטים בהרחבה - "האיש על החומה" חלק ג' עמ' 377, 378.

⁴²⁹ ההיסטוריה של א"י" כרך ט' עמ' 191.

ההסתדרות הציונית בעצם זכותו של הפועל הדתי בארץ ישראל להקים יישובים במסגרת עצמאית ולהגשים את הרעיון של תורה ועובדת.⁴³⁰

חיים פלס מתעד כיצד עוד בשנת תרפ"ה 1925 הופלה הפומה⁴³¹ על ידי ראש מחלקה התיישבות - קפלנסקי, אשר בהגישו את רשות התקציבים לארגוני המתוכננים להתיישבות קבועה בתרפ"ו... השמיט את הפועל המזרחי מרשימים של יתר חמשת הארגונים להתיישבות.⁴³² לאחר שנים של "משיכה באך", לדברי חיים פלס (מרכזות במקור), עלתה ארנון א' של הפומה⁴³³ על אדמות 'שייך-אבריק' - על אפה ועל חמתה של הנהלת המחלקה להתיישבות. ראשיה המחלקה להתיישבות לא פסקו להפריע להתיישבות זו ודרשו מהם לדודת מהקרקע. כדי לאלץ הוחלט בהנהלת הסוכנות להפסיק כל תמייה כספית לקבוצת 'שייך-אבריק'. כדי להשקייט את גלי המחהה שהתעורררו בחוגי הפומה⁴³⁴ והמזרחי בארץ ובחו"ל, טענו ראשי מחלקות התיישבות שהחלטת הנהלת הסוכנות לא נבעה ממניעים פוליטיים אלא מסיבות כלכליות בלבד, אך חיים פלס דוחה את הדברים וכותב: "על אי נכוונתו של הסבר זה מעידים המקרים שבהם עזירה הנהלה הציונית לארגוני שמאליים לעלות על הקruk להתיישבות קבועה - גם כשמצבה הכספי של ההסתדרות הציונית היה קשה".⁴³⁵ באותו שנים שדחו את הפומה⁴³⁶ בטענות של חוסר בסוף (7-1926): "הוקמו אcht-עשרה(!) נקודות יישוב חדשות, כפי שהuid יור הנהלה הציונית אז...".⁴³⁷

נתן גradi, ממיקימי הפומה⁴³⁸, מספר על חריצותם של חברי הקבוצות הראשונות של הארגון, כאשר הcosaמת שגדלו נשלחה על ידי הנהלה הציונית לתערוכה ב"וומבליל" שבאנגליה. הם גם התפרסמו בין האיכרים בפ"ת כפועלים חרוצים. רוב הפועלים הקבושים אצל אקרי פ"ת היו מבין חברי הקבוצות שלנו.⁴³⁹ גradi מספר שכאשר סוף סוף נענו לתביעת המרכז העולמי של המזרחי - 'נתנו לו את המקום hei גרע בתחום התיישבות שלו, זה היה כפר חיטין'.⁴⁴⁰ לאחר שנאלצו חברי הפומה⁴⁴¹ לעלות באופן לא לגלי על אדמות 'שייך-אבריק', הותקפו על ידי קבוצת רועים בראשותו של אלכסנדר ז'יד אשר: 'הפרעה לחברים לחוש. פרצה קטטה חמורה, מספר חברים שלנו נפצעו. המשטרת התערבה והעוני נמסר לבית המשפט, שם הוחלט על בוררות. בבוררות התבדר ששתי האדמה הם מרובים, שיש מקום לכולם לכולם'.⁴⁴² אם יש מקום לכולם מדו"ע להפריע? אלא, שלא רצוי לתת דרישת רgel לשומריו המצוות בהתיישבות מחשש שמא יוכיחו עצם כחקלאים מן המניין, וימוטטו בזה את העיליה לפיה אין הציבור הדתי/חרדי מסוגל להתיישבות.

גרדי מספר ש: "ידיידנו" (מרכזות במקור) מהמושבים: 'כפר יהושע' ו'גהיל'... עשו הכל למנוע את התיישבותו של הפועל המזרחי בסביבתם".⁴⁴³

בעיתון "הצופה", ערבי פסח תשנ"ב (92), במלאת שבועים שנה להקמת תנועת 'הפועל המזרחי' הובא ראיון עם משה קלכליים - ממיקימי הארגון. הוא חוזר ומגולל את הפליה הפומה⁴⁴⁴ בהתיישבות ומוסיף: "בגל דרישת ההסתדרות שהפועל המזרחי תיכל בתוכה, בעוד עובדת הפליה הפומים הדתיים הייתה עובדה קיימת, הוחלט...".

⁴³⁰ "ציונות הדתית", חלק ב', עמ' 147-146.

⁴³¹ שם עמ' 129.

⁴³² שם עמ' 132.

⁴³³ שם עמ' 134.

⁴³⁴ שם, עמ' 151.

⁴³⁵ שם נמ' 153.

⁴³⁶ שם עמ' 155.

⁴³⁷ שם.

כלומר - המגמה של השמאל, אשר כבר אז שלט ביישוב, הייתה להטמע את הציבור הדתי בתוכה, ולכון התעוקשה הנסיבות שהפיעל המזרחי ייכל בתוכה. וכך אכן מוצאים גם בעניין ההתיישבות: כשלבסוף סוף בשנת תרצ"ג 1933 לאחר שפהומ'ז נאלץ החרים את 'קרן היסוד' כדי לזכות גם הוא באישור להקים 'ישוב דתי' - גם כשנכנעו לדרישותיו לא היה זה בחינם. כותב החוקר חיים פلس:

"...אך מצד שני, נדרש המזרחי להסכים לכמה החלטות בעניינים אחרים, לגמרי. זאת ועוד: מלבד אישור התוכנית לביסוסו הקבוע של 'שייך- אבריק', אישרה הנהלת הסוכנות עוד שלוש עשרה נקודות חקלאיות. דומה שהחלטה זו שוב ביטה את המגמה 'המקובלת' [מרכזות במקור] בהנהלת הסוכנות: מלכתחילה אין לאפשר את קיומם של מושבים דתיים במסגרת עצמאית, אך אם כבר 'נאציצים' להסכים לכך, אז יש להשיג אישור זהה גם למושבים אחרים".⁴³⁸

מכל האמור לעיל נוכל ללמוד עד כמה נלחמו 'הציוניים' בכל מה שיריח יהודות נדע ממנה, שהרי אוטם 'חלוצים דתיים' כל חטאם היה שם דתיים, ובתור שכאה הם עלולים "לקקלל" את החזון החלוני של התנועה הציונית. ומכאן נוכל ללמידה بكل וחומר על הקשיים שהערימו הציוניים על הציבור החידי באותו מקום שבו רצון והיתה יכולה להשתלב במפעל ההתיישבותי. כמו כן, יכולים אנו לראות מ恐惧 הקשיים שהערימו על הפומה⁴³⁹, עד כמה הצלicho 'הציוניים- החלוניים' להתבסס, עוד בראשית שנות העשרים, במוסדות השלטון הטרומי- ממלכתיים שהלכו והוקמו אז בארץ, עד שראשות מחלקת ההתיישבות בארץ והסוכנות היהודית היו בשליטתם, דבר שכמובן נקבע בדרגים גבוהים יותר כמו הנהלה הציונית וההסתדרות הציונית.

עליה סלקטיבית ו'חינוך מנוטב' - גם בשנות הארבעים והחמישים
על מדיניות זו של סלקציה בעלייה לא וויתרה התנועה הציונית גם בשנים הקשות של ערב השואה ואף לא בשנות האימים של השואה עצמה. החוקר תום שבג מס'ר לנו שאף הרויזיוניסטים (אנשי הימין) התאוננו על קיפוח אנטישם בקבלת רישיונות עלייה:

"ארץ ישראל קיימת היום רק בשבייל שכבה נבחרים", אמר ז'בוטינסקי ב- 1939, "והנבחרים אלה הם הצעירים שצבעם אדום [כלומר - הפעלים, אנשי השמאל]⁴⁴⁰".

"בן גוריון התנגד בדרך כלל להעללה" - כותב שבג, "בן גוריון לא הסתר גם את האינטראס המפלגתי שהolid את עמדתו: "מפא"י [מפלגת פועלי ארץ ישראל] מאבדת את השליטה על בחירת העולמים".⁴⁴⁰

גם בזמן המלחמה, כותב שבג, הוסיף לראשי הסוכנות להגן על זכותם לבחור את העולמים על פי צורכי הארץ ועל פי מפתחות מפלגתיים. ההעללה עקפה את יכולת הפיקוח שלהם. "אין שליטה" -นานה משה שרת אל תוך יומנו: הזרים [הרוויזיוניסטים] חידשו את פועלתם וידם נטויה".⁴⁴¹

שגב מגלה לנו ש: "תנועת החלוץ לא עסקה רק בהכשרת צעירים יהודים שהתקבנו לעלות לארץ ישראל ולהיות בה לחקלאים. התנועה הקנתה לחבריה אידיאולוגיה

⁴³⁸ ספר הציונות הדתית חלק ב' עמ' 136.

⁴³⁹ תום שבג, "המילון השביעי" עמ' 35.

⁴⁴⁰ שם עמ' 35.

⁴⁴¹ שם עמ' 75.

סוציאליסטית. כשהקצו רשיונות עליה ל'חלוצים' לא חשבו אפוא רק על פיתוח החקלאות, כי אם גם על חיזוק תנועת העבודה בארץ ישראל.⁴⁴² מול מגמות אלו של השתלטות תרבותית על הארץ מצד מפא"י לא נטפלה על מסקנותיה של החוקרת ד"ר דבורה הכהן בספרה "עלים בסערה", בו היא מגלת, לאחר עיון באלפי מסמכים בדבריה, ש:

"אף אחד במדינת ישראל הצערה, שזה עתה נולדה בתש"ח לא רצה עליית המונימ. להפוך - מנהיג היישוב חשו ופחדו מפניה... בחינוך הציוני בכלל ובחינוך הציוני-דתי בפרט, אומرت דבורה הכהן, חניכת החינוך הדתי הלאומי בעצמה ובוגרת סמינר אפרטה, "לימדו אותנו שקיבוץ גלויות היה משאת נפשו של היישוב הישראלי, וכי נשען זו התרונה כאשר זרם העולים החל להגיע אל חופי הארץ. האמת לאmittah... היהת אחרת ומאכזבת מאוד. חינכו אותנו על מיתוס שמאלתיחילה לא היה מציאותי".⁴⁴³

לאחר שהיא מספרת ש: "מהדו"חות החסויים של יישיבות הסוכנות ואפלו של ישיבות הממשלה הראשונה... התמונה העולה מן המסמכים היא חדה וקשה - כולם כמעט מתנגדים נמרצות להביא את העולים", נשאלת ד"ר דבורה הכהן כיצד אם כן בכל זאת הגיעו העולים ארץ? והיא עונה:

"בן גוריון היה אז ראש הממשלה ושר הבטחון, אדם בעל כוח וווקרא כל כך אדירים, שלשם מנהיג לפניו או אחיו בהיסטוריה המודרנית של עם ישראל לא היו כמותם, והוא החיליט שכן מעלים. תנועת הפועלים עיצבה מיום הראשון כמעט את הרעיון של עלייה סלקטיבית. הם רצו בארץ צעירים כשירים ובעלי השקפה פוליטית דומה לשלהם. כשבן גוריון עבר לצד השני של המתרס ותבע עליית המונימ, אמרו לו חברי ב caucus גדול: הרי זו אנטitezza לכל מה שהאמנו בו, אתה הולך להביא אנשים שלא מזדהים איתנו, שיצביו למפלגות אחרות. בغالל העלייה שלך אנחנו נאבד את השלטון... ובן גוריון התעקש: נעהו אותן ונחנק אותן מחדש. וכך נולדה הקליטה המנותבת על ידי המרכז הפוליטי הדומיננטי אז במדינת ישראל, קליטה ברוח מפא"י כדי שהמוני העולים ישתלבו באידיאולוגיה 'הנכונה' או לפחות יציבו למפלגה 'הנכונה', מה שכונה 'кор ההיתוך' והפוך למכבש איום...".⁴⁴⁴

כתוצאה מהסלקציה בעלייה ומתקני החילון שעבר הציבור כאן בארץ, נוצר מצב שבו עם הקמת המדינה (1949) כ- 75% מהילדים בארץ למדו בבית ספר של זרים החילוניים (זרים הכללי וזרם העובדים), 20% למדו בבית ספר של המזרחי, ורק 5% מכלל הילדים למדו בבית ספר של אגדות ישראל.⁴⁴⁵

אם נזכיר שערב מלחמת העולם הראשונה מנתה מערכת החינוך של היישוב היישן למעלה משישים אחוז מכלל התלמידים בארץ (כחמישת אלפיים תלמידים בבייה"ס של היישוב היישן, לעומת שלושת אלפיים בבייה"ס של היישוב החדש)⁴⁴⁶ נוכל להבין את עצמת המהפק התרבותי שעבירה הארץ תוך שני דורות. מהפך, אשר הפך את הרוב החרדי שהיה כאן בארץ לקבוצת מיעוט נרדפת.

על האמצעים הלא-דמוקרטיים אשר שימשו להשגת רוב זה כבר נכתב רבות, נסתפק בציון העובדה שבשנת תש"י 1950 הוקמה בארץ ועדת חקירה ממשלתית (ועדת

⁴⁴² שם עמ' 36.

⁴⁴³ ד"ר דבורה הכהן, מחברת הספר "עלים בסערה", הוצאת-ID בן צבי, "הצופה" 24.6.94 ש.ם.

⁴⁴⁴ הנתונים מספרו של תום שגב: "1949-1949 הישראלים הראשונים", עמ' 201-198.

⁴⁴⁵ אליאב, אי' ויישובה במאה ה-19 עמ' 417.

פרומקין) שתפקידה היה לחקור את הטענה שבמחנות המעבר בהם היו העולים נגזו מהם בכח הפאות, וعود טענות מצד העולים בהן הגיעו על כפיה אנטיתית. מסקנות הוועדה היו שהיה זה: "משגה פוטאלי להפקיד את החינוך במחנות בידי נחום לוין [איש מפא"], מנהל המחלקה לתרבות במשרד החינוך והתרבותות] ואנשיו". הוועדה קבעה ש: "...לוין ואנשיו הפריעו באופן שיטתי לעולים מטריפולי, מרוקו ותימן להתפלל, ללימוד תורה ולשמור שבת. הם אף שידלו אותן, ובמקרים רבים כפו עליהם להסיר את פיאותיהם".⁴⁴⁷

דוד צבי פנקס, מי שהיה אז חבר הכנסת מטעם המזרחי, הגיש שאלתא בכנסת בז' הלשון:

"הפעולה אשר נעשית במחנות העולים, אם נצינה בציון הקל ביותר, אפשר לצינה ככפיה מצפונית לאינקוויזיציה נגד דת ישראל... אני יודעת שנעשה פעולה הרסנית נגד דת ישראל. אני אומר שעוד לא היה מצב זהה של כפיה וניצול מצבם האומלל של אנשי הממחנות. מנסים להעביר אותן אל דתם ועל דעתם... אני מצין במלוא האחריות כי פעולה של מר נחום לוין ועווריו היא רצח תרבותי ודתי".⁴⁴⁸

תום שגב מצטט ממסמכים שנמצאו בגנזך המדינה ומן העיתונות של המזרחי:

" מביטים על עדות המזרחי כמו על מהות וחיות", התلونן הרבה בצלאל כהן, איש המזרחי: 'מכים אותם ומביצים אותם וכל זה רק מפני שהמנגנון אינו סובל אנשים דתיים'. עיתון הצופה תיאר את מחנות העולים כ: 'אזור כיבוש של מפא'י'. דוד צבי פנקס עלה על כולם: 'אני שומר ATI עובדות שיוכחו כי הממחנות הם מחנות כפיה שקראו להם קצרים' אמר בכנסת. 'קצרים' היו מחנות הריכוז הנאציים".⁴⁴⁹

הדגשנו את העובדה שאף חברי הכנסת של המזרחי והעיתונות של המזרחי יצאו כנגד הcpfיה החילונית שהופעלה בארץ כדי להוכיח שמכבש תרבותי-חילוני זה לא היה תופעה שולית, אלא מגמה בולטת כל כך עד שאפילו המזרחי שהשתדל לחפות על הציונים ולמד עליהם זכות - נאלץ להוכיחם על מעשיהם הלא-דמוקרטיים.

הcpfיה האנטיתית במחנות העולים הייתה רק חלק ממכלול שלמה ששמה לה למטרה לשנות את צבינו של עם ישראל על ידי חינוכו מחדש. במסגרת החילוניות שהוקמו בארץ חינכו לכך שבנין הארץ עומד, כמובן, בכיבור, בסתריה לשמרות המצוות אשר נתפסה כסמן גלוי שתפקידו היה לשמר על העם בהיותו בגלות, אך אין בו צורך כאן בארץ. הסטרואטיפ של היהודי שומר המצוות הוגג - כפי שהציגו אותו האנטישמים בכל הדורות - כחלש גוף, פחדן וחסר יוזמה וכבוד. בתור שכזה, כמובן, אין מוגל ליטול חלק בתקומתו הלאומית של עם ישראל. פרופ' אנטיא שפירא ערכה מחקר שבו היא סקרה ארבעה דגמים של "היהודי החדש", כפי שראו אותו בעיני רוחם הספרים והוגי הדעות של הציונים (הדגמים שהיוו מציגה הם של אחד-העם, הרצל, ברדי'בסקי, והדגם הסוציאליסטי). המכנה המשותף לכלם הוא הבוז והסלידה מדמותו המסורתית של היהודי שומר המצוות, דמות - אותה רצו לשנות:

"היהודי החדש שיקום בארץ האבות, אמר היה להיות היוכנו של היהודי הבזוי, שאינו מקפיד על כבודו ושהעולם אינו מכבד אותו... כאשר

⁴⁴⁷ תום שגב, "1949 - היהודים הראשונים" עמ' 3-212.

⁴⁴⁸ דברי ימי הכנסת" כרך ד' עמ' 884, מצוטט בספרו של תום שגב דלעיל עמ' 207.

⁴⁴⁹ תום שגב, "1949 היהודים הראשונים", עמ' 207.

ז'בוטינסקי מגדיר את ה'הדר' כאחת מן התכונות המחויבות של 'היהודי החדש' על פי גירושתו, הוא מתכוון בעיקר להיבטים החיצוניים של ההתנהגות, ברוח הג'נטלמן האנגלי: סדר וניקיון, נימוסים נאים, יושר. נורדו מטיף ל'יהודות השරיריים'... היהודי החדש אמר לחזק בגופו כמו ברוחו, מקפיד על הופעתו ועל נימוסיו, ישר סובלן, אמיץ ונכון להגן על כבודו".⁴⁵⁰

יהודים רבים באו ב מגע עם המסגרות החילוניות שקמו בארץ הושפעו מ תפיסות אנטיישמיות אלו והorigדו את הcipות, או לפחות הקטינו אותן...למה לבנות? עדיף ליישר קו עם הרוב החילוני. מוצאות זו - בה ארץ ישראל הפכה לארץ אוכלת יושביה מבחינה רוחנית, גרמה לציבור היהודי לנוכח משנה זהירות בכל הקשור לעשייה הלאומית כאן בארץ, עשו - אשר בדרך כלל כל מי שנגע בה באותו שניים, התקरר ביראת שמים וסופה שהorigדו את הcipה מעליו, ואם לא הוא - אז בניו או נכדיו אחריו.

ז. אגודות ישראל' بعد 'עליה חופשית'

'אגודת ישראל' אשר הוקמה בקטוביץ בשנת תרע"ב 1912 איחדה בתוכה את רוב רובו של הציבור היהודי. בראש ועידת היסודה ישבו רב חיים סולובייצ'יק, רב מאיר שמחה מדווינסק (מחבר ה'אור שמח' ועוד) ורב חיים עוזר גרודז'ינסקי. בראשימת 'יעד הרבני' שנבחר אז אנו מוצאים בין היתר גם את האדמו"ר מגור, האדמו"ר מלובביז'ק, רב יצחק אייזיק הלוי (מחבר 'זרות הראשונים'), רב שלמה זלמן ברויאר מגרמניה ועוד אישים מהשורה הראשונה של האורתודוקסיה האירופית - בין בזורה ובין במערב, בין חסידים ובין ליטאים. בהמשך צורפו למועצה גדולה תורה אף נציגים מהאורתודוקסיה בארץ ישראל (הרבי זוננפלד ור' משה בלוי).⁴⁵¹ בזכרוןינו, שפורסמו שבועות מספר לפני פטירתו, מתאר רב יצחק מאיר לוין, מי שהיה מראשי אגוי' ולימים חבר הכנסת מטעמה, את הביעתיות בכל הקשור ליחס אגו"י לארץ ישראל:

"בזמן שנוסדה אגודת ישראל... התנהלה מלחמה בין שני מחנות בתחום העם היהודי. המחנה האחד טען כי אנחנו נשארנו עם התורה ללא כל נדנוד או סטיה כל שהיא, ואילו המחנה השני טען כי 'כל הגויים בית ישראל'... מובן מאליו שגדולי ישראל אכן התנגדו בכל תוקף ובכל כובד משקלם נגד הבסיס הרעיוני הזה של 'כל הגויים בית ישראל', וברור שימוש כי ההתנגדות ליישוב ארץ ישראל נבעה אך ורק מתוך השקפה תורתית זו, שהיא הבסיס של חי עמו מדורות... ההתנגדות רעיונית זו היא הייתה העילה לעלייה הנוראה הנמשכת עד היום שכאילו גdotsי ישראלי התנגדו לבניין ארץ ישראל, ולפי דעתם זו העלייה היותר גדולה שטפלו על גdotsי ישראל. כי מי שהכיר את גdotsי ישראל, מניחי היסוד של אגודת ישראל, יודע כי הם היו קשורים בלב ונפש ליישוב ארץ ישראל - אבל רק ברוח התורה, כיון שבנין על בסיס כפרני אינו אלא הרס הקודשה".⁴⁵²

האדמו"ר מגור - רבイ אברהם מרדי, בעל ה"אמרי אמת" - מי שהיה חותנו של הר"ם לוין, כתב במאמר עוד בשנת תרע"ד 1914: "באוגודתנו [אגוי] נמצאת גם כן מחלוקת

⁴⁵⁰ פרופ' אנטיא שפירא, "המיתוס של היהודי החדש", מתוך ספרה: "יהודים חדשים יהודים ישנים".

⁴⁵¹ הפרטים בהרחבה - צבי ווינמן, "מקטובייך ננד ה' באיר"ר" עמ' 18-22.

⁴⁵² הפלס, מנחם אב תשל"א גליון 21. מצוטט ב"מקטובייך עד ה' באיר"ר עמ' 235.

חזק יישוב הארץ על פי תורתנו הקדושה".⁴⁵³ בכרז לחדרי פולין שפרסם האדמו"ר ביחד עם האדמו"ר מאלכסנדר בערך באותו זמן כתוב: "...ובאשר יישוב ארץ ישראל היא אחת ממצוות ה', חובה אף מוטלת על האגודה הלו להפיץ את הרעיון הזה בין כל חבריו ולהשתדל על פי רבותינו הקדושים לטובות יישוב ארץ ישראל...".⁴⁵⁴ האדמו"ר מגור בקר הארץ חמש פעמים. הוא עצמו רצה להתיישב בארץ ישראל אך נאלץ לחזור אל רבתות חסידיו עקב פסק דין של חשוב רבני פולין שקבעו שונוכחותו שם הכרחית. במהלך השוואת הצליח האדמו"ר להמלט ולהגיע הארץ וכן שחי עד לפטירתו בשנת תש"ח.

במכtab שכתב לאחר ביקורו הראשון בארץ בשנת תרפ"א 1921, כותב האדמו"ר בין השאר: "...הנני שבע רצון מאד בראותי כי יכולם גם לבוא אל המנוחה ולהתענג-sama בדרכי היהדות". בהמשך הוא מביע דעתו שאלה שאים יכולם להשתקע בארץ: "יפרישו כל אחד מהוננו לקנות שם חבל נחלה". הוא מודיע שהקים חברת מנויות עם שותפים וקנו חלקת אדמה ביפו לבנות בנינים וחניות. ובהמשך:

"אקוּה שמאני יראו וכן יעשו, כי הניע השעה לעשות דברים ממשיים בפועל... ונכוון שתהיה אספת מועצת גdots הַתּוֹרָה וגם אספה כללית של האגודה' למען הגדל עבודת היישוב בארץ הקודש בפועלות ממשיות".⁴⁵⁵

כxicום לדבריו מדגיש האדמו"ר מגור שדעתו توאמות את מדיניות אגורי, כפי שעוצבה על ידי מועצת גdots הַתּוֹרָה:

"בווין [וינה] על האסיפה [באסיפה] של מועצת גdots הַתּוֹרָה החליטו שהאגודה תעסוק בעבודה ממשית בכל המקצועות ביישוב ארץ ישראל, בlij הבט על התנאים הפוליטיים המתחלפים ובאים, וכן היא באמת דעתך... כי בריבוי העולמים החדרים לארץ ישראל תתגדל השפעתם שמה וזה יגרום לשימרת קדושת הארץ".⁴⁵⁶

криיאתו של האדמו"ר מגור לריבוי העולמים החדרים מהוות סתירה נוספת להשוצה שכאילו גdots ישראל שפלו במסגרת אגודת ישראל אסרו את העלייה אליה. וכדי להמחייב עד כמה לא הייתה זו השקפות הבלעדית של האדמו"ר מגור, מן הרاوي לצטט ממכtabו של אחד ממנהיגי אגודת ישראל לחברו בירושלים. המכtab מוסר את התרשומות היהודי פולין מדווחי משלחת האדמו"רים שבקרה בארץ בשנת תרפ"ד 1924 בהרכב האדמו"ר מגור, האדמו"ר מסוקולוב והרב מבדין:

"הדרישות שלום שהביאו האדמו"רים הינו טוב מאוד מכל העניים, וההתעוררותה פה במדינה לעלות לארץ ישראל ולישב את אדמתה אין לשער ואין לתאר".⁴⁵⁷

אם בדברי האדמו"רים דלעיל ראיינו את השקפות האגף המזרחה אירופאי, פולני-חסידי של אגודת ישראל, הרי דבריו של רביעקב רוזנהים, מנהיג האגף המערבי-אירופאי-גרמני של אגודת ישראל משקפים את דעת גdots ישראל שבמערב אירופה. נזכיר רק קטע ממאמרו "עקרונות המדיניות של אגודת ישראל לגבי ארץ ישראל". לאחר סקירת הצעדים הדיפלומטיים והכלכליים שיש לנ��וט, עבר הרוב רוזנהים לצעדים הרוחניים:

⁴⁵³ מכתב כ'. המכtabים פורסמו עוד בח' האדמו"ר ובהסכמהו בשנת תרצ"ז 1937. מצוטט ב"maktobi'z עד ה' באיר עמ' 236.

⁴⁵⁴ צילומו פורסם ב'דריכנו' גליון 16. מצוטט ב"maktobi'z עד ה' באיר עמ' 236.

⁴⁵⁵ מכתב ט', ז' איר תרפ"א. מצוטט ב"maktobi'z עד ה' באיר עמ' 237.

⁴⁵⁶ שם.

⁴⁵⁷ "חברה ודת" עמ' 269. מצוטט ב"maktobi'z עד ה' באיר עמ' 238.

"...בהתאם לכך מוטל על המדיניות לגבי ארץ ישראל התקpid המוחך לדאג בקפידה ליצירת התנאים שיקלו ושבטיחו ח'י הפרט בקדושה וטוהר המדיניות בח'י הכלל בארץ ישראל, וכן צרך למונע חילול אדמות ארץ ישראל על ידי אורה חיים נטול הקדושה... כי על ידי כך נדחית, חס ושלום, גאותם עם ישראל. אין להסיק מן הפסיקת הקודמת שעל המדיניות הארץ-ישראלית למונע עליית יהודים שאינם שמורי מצוות, שהרי קיים העיקרון של 'חושין לזרע כשר', ושעריו תשובה פתוחין לכל, אבל קיימת החובה לזרע תמיימי דך ⁴⁵⁸ הולכים בתורת ה' שיעלו ויתישבו בארץ...".

מכל האמור לעיל ניתן לראות בבירור שאגודה ישראל לא התנגדה לעלייה ארוכה, נהפוך הוא - המוגמה הייתה לעודד יהודים שמורי מצוות לעלות כדי להגדיל את כוח הקדושה בארץ, ומעבר לכך - האגודה אף תמכה בעלייה כללית, לא סלקטיבית, מתוך אמונה שסוף אוטם חילונים לחזור בתשובה. קו דומה בקשר לעליית חילונים ארוכה מוצאים אנו גם אצל גולי ישראל כאן בארץ ישראל. מתאר הרוב בלווי את הופעתו של הרב זוננפלד - מי שבעצם נחשב כמייצג את הזרם הקיצוני של אגודת ישראל - בפני ועדת קינג-קריין בשנת תרע"ט 1919:

"ראש המשלחת שאל אותו אם הוא חושב שארץ ישראל הקטנה יכולה לפתר את שאלת העם היהודי המונה כשרה עשר מיליון נפש. על זה השיב רבנו ז"ע": **כשנים פזורים שבים לחיק אם ולחדרה הצר, אין שאלת מקום, נדחים ויושבים, ולוועם לא תאמר האם צר לי המקומם.**"⁴⁵⁹

כלומר, הרב זוננפלד היה بعد עלייה של כל עם ישראל, שהרי על כך הוא נשאל. דברים דומים אמר הרב דושינסקי - רבה של ירושלים לאחר מותו של הרב זוננפלד - בהופעתו בפני ועדת פיל בשנת תרצ"ז 1936:

פיל: "...שמעתי שהרב אמר שנחוץ שלא תחולנה הגבולות בעלייה. האם הוא מתכוון רק ליהודים חרדים בלבד או גם ליהודים בלתי חרדים?"
הרבי: "אני מתכוון באופן כללי שלא תהינה הגבולות בנוגע לעלייה יהודית"
פיל: "ואין הוא עושה שום אפליה?"
הרבי: "זהו עניין לחוד, אי אפשר לבדוק את הפספורט של כל אחד אם הוא חרדי או לא."⁴⁶⁰

הרבי משה בלווי, מזכירה של אגודת ישראל בירושלים, ענה לדברים דומים בנושא זה בהופיו לפניו ועדת החקירה האנגלו-אמריקאית בשנת תש"ו 1946:

"בין יתר השאלות נשאלתי גם אם אגודת ישראל בדרישותיה לעלייה יהודית חפשית מתכוונות רק לעלייה של יהודים חרדים או ללא הבדל. תשוביתי היתה: ללא הבדל. בתשובתי זו נשענתי על תשובה דומה שהшиб הגראי"ץ דושינסקי שליט"א ללורד פיל בוועידה המלכותית בשנת תרצ"ז. אחר כך הודיע הרבי רוזנהיים ששהלה זו נדונה באספת ראשי אגודות ישראל בשנת תרפ"ט, ואחרי הדיוון נתקבלת גם אז החלטה לדרוש עלייה יהודית ללא הבדל בין חרדים לחופשיים".⁴⁶¹

⁴⁵⁸ כתבים ב' עמ' 13. מצוטט ב"maktوبץ עד ה' באיר עמ' 239.

⁴⁵⁹ רב' משה בלווי, "עמדו דנהורה" עמ' פ'. מצוטט ב"maktوبץ עד ה' באיר עמ' 241.

⁴⁶⁰ פורסם בעיתון "קול ישראל" 2.12.36. מצוטט ב"maktوبץ עד ה' באיר עמ' 241.

⁴⁶¹ בלווי, "על חומותיך ירושלים" עמ' קל', מצוטט ב"maktوبץ עד ה' באיר עמ' 241.

את תמצית עמדתה של אגודת ישראל בשאלת ארץ ישראל אפשר לראות במסמך הבא, בהיותו חתום על ידי נציגי המרכזים האגודאים החשובים. המסמך פורסם כתגובה בספר הלבן מתריך 21.10.30 שבו הגיבו האנגלים את העלייה ואת אפשרות רכישת קרקעות בארץ על ידי יהודים. בהודעה רשמית של הוועד הפועל העולמי של אגודת ישראל מתריך ח' חשוון תרצ"א (פורסמה ב"הארץ" 13.11.30) בחתימת שלושת יושבי הראש שלו, בונה, ורשה ופרנקפורט: הרב ד"ר פנחס כהן, הרב יצחק מאיר לויין ור' יעקב רוזנהיים נאמר בין היתר:

"א. היהדות החרדית העולמית המאורגנת באגודת ישראל', העומדת ביחס שלילי אל התנועה הציונית והסתדרותה בשל הרעיון הקולטורי [התרבותתי] שלה, המכחיש את האופי הפנימי של העם היהודי, ראתה בהכרזות בלפור מלכתחילה התגשומות האפשרות מלאה בצורה רחבה מאוד את חובת העם שנטקנדה על ידי חוקת התורה - ישב ארץ הקודש והתפתחותה הפورية.

ב. אגודת ישראל הנה משום כך נפצעת עמוק ומואכזבת מהמושגים היסודיים החדשניים שנתפרסמו זה עתה [הספר הלבן'] בהתנגדות גלוי [בהתוותם סותרים] לרוח המנדט בנוגע למידניות ההגירה ורכישת קרקעות, שלמעשה היא מובילה לאיסור עליה והתיישבות יהודים על אדמות הקודש - ארץ אבותם, עושה את הכרזות בלפור בצדדיה הכלליים לאפס, ויוצרת משום כך מהאה חריפה מאוד.

ג. אג"י בונה את יחסה אל ארץ הקודש על יסודות נצחים, בלתי תלויים בחלופים ותמרורות של מדיניות ממשנית עוברת, והיא, תחת כל תנאים שהם, תמשיך את העבודה החביבה לבניינה הרוחנית והחומרית של ארץ הקודש בכל מدت האפשרות שלה. היא מזמין את העם היהודי לא ליפול ברוחו, וכאבותיו הקודמים, יגישים את אהבתו לארץ הקודש במידה מוגדלת על ידי התמסרות עצמית לעבודה מעשית.

ד. יחד עם זה עומדת היא - קודם לכל הערכיהם המדיניים - בכל תוקף על הערך של חופש גמור לחו"ם הציבוריים בארץ ישראל על פי דת ותורה. ובrowth זו היא דורשת שוב שוויון זכויות והכרה רשמית של העדות [בעדות] החרדיות בארץ ישראל המכירות בסמכות התורה עליהם.

ה. אג"י פונה מחדש, ברגע רציני זה, אל אחינו בני ישראל המאוחדים בסוכנות היהודית בדרישה, למען כבוד ה' ותורתו, להוציא את עבודה התרבות והחינוך המפרדתו בין אחים מתוקן תפקיד העבודה של הסוכנות היהודית... רק אז יכולה ההתאמצות היהודית בארץ ישראל לשאת פרי לנצח ולהיות לברכה לארץ ולברכת אמת לדורות הבאים".

WINA, ורשה, פרנקפורט, ח' חשוון תרצ"א, הוועד הפועל של ההסתדרות העולמית אגודת ישראל, הרב ד"ר פנחס כהן, יצחק מאיר לויין, יעקב רוזנהיים".

שני דברים מודגשים בגילי הדעת הנ"ל: מצד אחד הסכמה נלהבת להצהרת בלפור, תוך קריאה להמוני בית ישראל לעלות ארצה ולישב את הארץ. ומצד שני חשש כבד מפני האופי החלוני של היישוב ההולך ומתגבש כאן בארץ, דבר אשר יכול לגרום לפירוד בין אחים.

סיכום וסיכום

סקרנו בחוברת זו פרק לא קטן מההיסטוריה של העם היהודי תוך עמידה על יחסם המזוהה של עם הספר לארץ ישראל גם במהלך הגלות הארוכה. נוכחנו לראות שהידוש היישוב בארץ החל על ידי יהודים עטורי זקניהם ופאות, عشرות שנים לפני מה שמכונה ההיסטוריה הוגרפית הציונית בשם: "העליה הראשונה"; כאשר אותן עליות הראשונות שלפנינו עליית תרמ"ב 1882 הן שניהלו את התשתית לעליות שבאו אחר כן. עמדנו על כך שהנסיבות מחייבים מחלוקת של אותם יהודים הרדיים בחידוש היישוב נבעות מן הרצון לקיים את המיתוס שיצרו כאן בארץ; מיתוס האומר שהיהודים חרדי איננו יכול להפריח שמות, ליבש ביצות, ל אחוז בנשק, להקים יישובים קלאיים וכדומה. מצד שני ראנינו כיצד העלו על נס בספריה ההיסטורית את הביל"ויים, אף שככל ההיסטוריונים תמיימי דעות שתורמתם לעלייה הראשונה הייתה קטנה מאוד, ואולי הם אף חיקו יותר משחויעלו.⁴⁶²

השתדלנו להציג בפני הקורא את חלקו של הציבור החרדי בהקמת תנועת חיבת ציון, כאשר גдолו בישראל היו הראשונים להצטרף לתנועה ליישוב ארץ ישראל. באופן טבעי, אלמלא התרבות הזרמים החילוניים בתנועה ואלמלא פעלו לחילון היישוב בארץ, היה הציבור החרדי עולה ארץها בתר חופשייה, כמובן, ככל שניתן היה לעלות במגבלות שהכיבו התנאים הכלכליים אשררו אז בארץ. אם תנועת חיבת ציון הייתה מונגשת רק על ידי גдолוי התורה, מסתבר שהעליה ארצתה הייתה פחותה איגרסייבית, פחותה מנקרת עיניים ושתלטנית; תהליק השיבה ארצתה היה אורך זמן רב יותר, אך יתכן שהחל משלהק מתוון זה היה מונע את השנהה ושפיכות הדמים הנמשכת לצערנו עד עצם היום הזה בין שני עמים אשר יש להם מכנה משותף דתי ואתני.

עשירות ומאות מהפיכות ידע העולם בעת החדשיה; חלק מהן שהצליחו אך קיימת נטיה לשכוח שרוב המהפכות נכשלו. הנסיך להעמיד את הקשר של עם ישראל לארצו על בסיס לאומי גרידא תוך חילון העם הוא מהפכה - שאת מחירה עם ישראל משלם כבר קרוב למאה שנה, אם במלחמות עם העربים ובירידה מן הארץ וההתבוללות הנבעות במידה רבה מחוסר הזחות היהודית השוררת בעולם החילוני. בידינו הדבר מסור לתקן את המצב ולהיות שותפים בחזרתו של עם ישראל לצורתו האוטנטית.

⁴⁶² ניין נספח: "הביל"ויים - מיתוס ומציאות".

נספח הביל"ויים - מיתוס ומציאות

המיתוס

אחד המושגים המפורטים וידועים, המזכיר תמיד בכל עת שדנים בהגשמה ציונית, ובמיוחד בכל הקשור לעלייה הראשונה, הוא ללא ספק - **ביל"ו**. אותה קבוצת עיריים אידיאליסטים ששם לה למטרה לעלות לארץ ולישבה בשנות השמונים של המאה הקודמת. יש מספרי ההיסטוריה שנכתבו כאן בארץ המציגים אותה כמחוללת העלייה הראשונה, ויש אף מייחסים לה את הקמת מרבית מושבות העלייה הראשונה. כך למשל, כותב יוסף אוליצקי בספרו "מפוזרה - למדינה" אשר יצא לאור בשנת 1959:

"אחר כך באו, החל משנת 1822, בני העלייה הקרויה 'ראשונה', הביל"ויים, וייסדו את ראשון לציון, נס ציונה, זכרון יעקב, ראש פינה ויסוד המעלה...".⁴⁶³

החוරת שולמית לסקוב כתבה ספר עב כרך הנושא את השם: "הביל"ויים", ובו היא מבրרת את חלקם בעלייה הראשונה ואת השפעתם על עיצובה הדורות הבאים. וכך היא כתבת:

"כיום מצטיירת תנועת ביל"ו בענייני הציבור הרחב כמחוללת העלייה הראשונה, כחולץ שהקריב עצמו לمعן רעיון ישובה של א"י...".⁴⁶⁴

מה היה משקלה האמתי של ביל"ו בעלייה הראשונה?

בדיקה מדוקדקת יותר מוגלה פער עצום בין המיתוס שנركם סביב הביל"ויים לבין המציאות. כותב פרופ' אליאב: "חברי ביל"ו החליטו לארגן קבוצת עולים גודלה שתמנה 3,000 איש ותקים בארץ מושבה למופת". למעשה, כותב פרופ' אליאב, ה策ילה התנועה לארגן 400 חברים בח'ל, מתוכם עלו לארץ ששים! מהם - שני מניניהם הפכו למתיישבים! בגדירה ובראשן לציון (תשעה הקימו את גדרה) ואחד עשר הctrפו למושבה שהיתה קיימת כבר בראשון לציון), "שאר החברים ירדו מהארץ"⁴⁶⁵ כתבת שולמית לסקוב:

"בעיני חלוצי ההתיישבות [בני העלייה הראשונה] היו הביל"ויים זרים ומוזרים, ואפשר לומר כי מן הבדיקה המעשית גרידא העלו חרס בידם, שהרי לא השיגו אפילו אחת מן המטרות שהציבו לעצמן. אף על פי כן לא חלפו שנים רבות ושם היה לסמל העלייה הראשונה ושימש מופת לעליות שבאו אחריה".⁴⁶⁶

מה כן הקימו הביל"ויים? מסורת לסקוב:

"עם העלייה לגדירה נסתימה פרשת ביל"ו בתנועה וכחברה, ונסתם הגולל על כל הייעדים שהציבו הבילויים לעצמם. הם לא חוללו תנועה בין-ארצית, ואף לא משכו אחריהם את 500 חברי התנועה שהיו בה תחילתה. לא עלה בידם לשמש מרכז לפועלה רחבה- ממדים ולחיקים מושבה למופת, לא כל שכן בי"ס חקלאי אשר יספק מדריכים למושבות קיימות וחדשנות. אפילו כספים לא הצליחו לגייס וקרקוות ממשלה לא השיגו. לא זו בלבד שלא שיוו מתוכנת מודרנית למושבות הקיימות על סמך הממצאים החדשניים של המדע, כפי שהתיימרו לעשותו, אלא אף לא הייתה להם השפעה על המתישבים איתם באו ב מגע בראשון לציון, פ"ת ועקרון. מכל הבדיקות היו יוצאי דופן... הבילויים התחלו בגודלות וסימנו במתiy מס' וairoו המתישבים האחרים התחלו במתiy מס' וairoו ומספרם הילך ורב... גם ההישגים שאפשר לזכוף לזכות הביל"ויים בתנועה וכחברה היו יוצאי דופן: את דרכם התחלו מתוכנן בארגנום תנועה כל רוסית, בעוד שמעשיהם של יהודי רוסיה ואי' צמחו כמעט כולם באורה פרגמטי, ללא תכנון. הביל"ויים עלו ארצה כחטיבה

⁴⁶³ אוליצקי - 'מפוזרה למדינה' הוצאה אחיאסף, ירושלים 1959, כרך א' עמ' 28.

⁴⁶⁴ שולמית לסקוב, "הבילויים", אונ' ת"א, המכון לחקר הציונות נ"ש חיים ויצמן, ירושלים תש"ט, עמ' 348.

⁴⁶⁵ פרופ' אליאב: "אי' ויישובה במאה ה'9" עמ' 289-292. וראה פרטים בספרה של לסקוב עמ' 196: "בינתיים החלו להגעת ארץ אנשיים שקנו אדמה בקטרה [לימים גדרה]... מעט נמנעו כל החלוקות, רק תשע מהן נעדדו להתנהלות הבילויים שכן נותרו רק תשעה חברים להתיישבות... מתוך חמישה עשר הבילויים שאמרו להקים לעצם מושבה עצמאית ויתרו שישה על הרעון".

⁴⁶⁶ לסקוב - "הביל"ויים", פתח דבר עמ' י"א.

מאורגנת, ללא אמצעים ובלי להכין לעצם דבר, בעוד שקבוצות מאורגנות אחרות שביקשו להתנהל בארץ שלחו תחילה שליחים ובידם היו האמצעים לרכישת קרקע.⁴⁶⁷

מסכם פרופ' אליאב: "תנועת הבילויים נסתיימה למעשה בכשלון. רק קומץ קטן נשאר בארץ... במרוצת הזמן הפכו קורות הבילויים ומעשיהם החלוצים לאגדה, שעליה נתחננו דורות".⁴⁶⁸ וכן כותב גם פרופ' שלמון:

"מכל גלי העליה הראשונה בתקופת חיבת ציון השאירו את חותם על העליה הראשונה הביל"ויים. זאת לא בגין היקף העליה הביל"וית ולא בגלל הישגיה התיישבותיים, אלא גם אלה היו קטנים ופחותים בהשוואה לאלמנטים האחרים שנטלו חלק בעליה הראשונה. חותם זה נקנה לביל"ויים בעיטה של הפרויקט החברתי של שילוחה עלייה זו ואופי נושאיה".⁴⁶⁹

כלומר - תרומות תנועת הביל"ויים לעליה הראשונה שאפה לאפס. עשרים איש מתוך מעלה מ-30,000 שעלו לעליה זו (קצת יותר מחצי אלף!), אשר נדדו מקום למקום, תוך מריבות עם המתיישבים בראשון לציון ובמקווה ישראל. אך כיוון שהסתיגמה שלהם התאימה לאופי העליות החלוניות שבאו החל מראשית המאה העשרים, ניפחו בספרים את תרומתם ליישוב, תוך המעתה חלקם של עשרות אלפי העולים האחרים אשר רבים מהם מסרו את נפשם למען העם והארץ לא פחות מהbil"ויים.

יחסו של רוטשילד לביל"ויים

הברון רוטשילד, אבי היישוב וממי שתמך בשש מתוך שבע המושבות הראשונות, סייר בתמוך בגדירה, מושבת הביל"ויים. מודיע?

"...מסתבר שרוטשילד עדין לא התפיס עם גדרה. הדבר היה תמורה אף בעיני ארלינגה[ר] [עושה דברו של הברון בא"] [...] והוא כותב: "בזמןנו אמרו לברון כי הצעריהם בגדרה, ברובם מביל"ו, ללאDat, חיללו בפרהסיה את מצוות הפלchan, אך הוא איןנו מביא בחשבון כי מאז נטהרו האנשים, אם אני טועה עזבו המסוכנים ביוטר [הכוונה למרייה בראשון לציון]".⁴⁷⁰

"עוד זמן רב לאחר מכן, כאשר סרב רוטשילד להרשות לאנשי גדרה להביא את ענבייהם ליקב של ראשון לציון, שעה שהיקב שרת את יתר המושבות שבביבה, נמדד שאמור לאוסוביצקי כי: 'לא יוזר לאנשי גדרה, כי הם מבני bil"o'. דומה כי התקנון שלחה לו חברת bil"o בנובמבר 1883 עשה רושם בלימה על רוטשילד [ע' אליאב 'אי' ויישובה במאה ה-19, עמ' 291] שבתקנון היה מדובר על איסור נישואין ועל חי' קומונה, אשר היו רעינונות סוציאליסטיים".⁴⁷¹

גם האיכרים, בני העליה הראשונה, סלדו מהם:

"... יתר על כן, בחלקם הגדל היו האיכרים דתיים, שסלו מוחופש הדעות של העולים. ואילו החלוצים החדשניים ראו במתיישבי העליה הראשונה אנשים שמרניים שלא הדיקו את הקידמה".⁴⁷²

bil"o כסמל העליה הראשונה

לסקוב ייחה פרק מיוחד לנושא: "דיוקנה של bil"o בעיני הדורות של אחריה", והיא מתהקה אחד אותם שייצרו את המיתוס סביב הביל"ויים:

.207 שם עמ' 467

.468 "אי" ויישובה במאה ה-19" נム' 292.

.469 שלמן, "העימות בין החרדים...", עמ' 56.

.470 "אי" ויישובה במאה ה-19" נム' 303.

.471 לסקוב, הביל"ויים, עמ' 305.

.472 שם עמ' 347

"עליה השנייה כמו אישים דגולים, שלא כעליה הראשונה, ודעתם נשמעה הציבור ה... בכתב והן בע"פ. מובן אפוא, שדיוקן העליה הראשונה שציירו אישים אלה הוא שנחקק בזיכרון... אם בקרוב אנשי העליה הראשונה היה אלמנט שאנשי העליה השנייה יכלו לאמץ לעצם הרוי שהיו אלו הביל"ויים בראשית דרכם...".⁴⁷³

לمسקנה דומה מגיע גם ד"ר ישראל ברטל:

"קבוצת עולי ביל"ו, שהקימה את גדרה, וכן 'עוד חלוצי יסוד המעלה', מקימי ראשון לציון, היו מייעוט בתחום הגל הראשון של העולים. אנשי העליה השנייה הם שהעלו את אנשי ביל"ו למדרגה של גורם חשוב ומתפקיד בתקופת העליה הראשונה".⁴⁷⁴

כיצד ראה טרומפלדור את אנשי ביל"ו? כותבת לסקוב:

"הנה תואר ההתנהלות בא"י מפרי עטו של טרומפלדור: 'רק אנשי ביל"ו היו החלוצים העבריים הראשונים האמתיים ... אולם הגל הגדול, בערך, שנשא בתוכו 525 איש הגיע לא"י בצורת שני משברים קטנים בן 14 ובין 6 אנשים וב██ הכל 20 איש צעיר... רק מעטים אצרו כח להמשיך'".⁴⁷⁵

גם ההיסטוריונים תרמו את חללם לייצרת המיתוס:

"תרומה חשובה לייצרת דיוקנה של ביל"ו, לפחות באשר להיוותה ממחוללת העליה הראשונה, תרמו גם [מלבד אישי העליה השנייה] ההיסטוריהינו. מסתבר כי הדורות שבאו אחרי העליה הראשונה הם שהטביעו את חותמה של ביל"ו על עלייה זו, וכפי שאמր ברל צנலסון: 'לאחר שנים תקבע ההיסטוריה שאוותם בחורמים הווי הזיות, חסרי כל ודלי מעש, מתורננים ומתחוכחים ומתרודדים, היו אבות העתיד, ומזולם ראה מה שלא רואו חכמי הדור'. (מתוך - צנאלסון - 'בחבלי אדם' עמ' 108) ואומנם כך היה, כיון מצטיירת תנועת ביל"ו בעיניו הציבור הרחב ממחוללת העליה הראשונה, כחלוץ שהקריב עצמו למען רעיון יישובה של א"י...".⁴⁷⁶

כיצד השתלשל שיכתוב ההיסטורי זה בו מוצגת ביל"ו כמחוללת העליה הראשונית?

מתארת לסקוב את השתלשלות ייצרת המיתוס:

"קשה לומר שהbil"wiems עצם עשו לייצרת הדעה שהיו אבותיו של היישוב החדש בא"י... העיתונות של הימים הם ופרטומים אחרים כלל לא העלו אפשרות זאת... הן משומש שמצב העוניים במושבות היה ידוע לכל ונידון תדיר... פרסומייהם הגדולים של הביל"ויים עוסקים אך ורק ב务实ים שעשו באמת".⁴⁷⁷

"בספרו של ציטרון על 'תולדות חיבת ציון', יצא לאור... בשנת 1914 עדין מסופרת פרשת ביל"ו כפי שהיא באמת. ואכן ציטרון שהיה חובב ציון פעל... הכיר היבט את ההתרחשויות. האנציקלופדיה היהודית, כמוו בספרו של ציטרון, הופיעה לפני מלחת העולם הראשונה, אלא שכבר אפשר היה למצוא בה שתי גרסאות על ביל"ו, אחת נcona ואחת מוטעית. בערך 'bil"wiims' מסויפים הדברים כפי שהוא, ואילו בערך 'ראשון לציון' נאמר: 'המושבה הראשונה בא"י, נוסדה ע"י הביל"ויים ב- 1882'.

משמעות דובנוּב אפשר היה לצפות לגישה דומה לו של ציטרון, שהרי אחיו זאב היה בילוי... והוא מספר אחרי תואר התהווותה של התנועה ברוסיה... כי:

'בבואם ארצת נאלצו הביל"ויים לעבוד עבדות שכירים במושבות הסמכות ליפו: במקווה ישראל ובראשון לציון שנוסדה מחדש על ידי אנשים פרטיים...'.⁴⁷⁸

.347 שם עמ' 473

.348 יישוב ישן ויישוב חדש - הדימו והמציאות", קתדרא 2, עמ' 14.

.349 לסקוב, הביל"ויים, עמ' 347. (מצוטט מתוך: טרומפלדור, 'החלוץ - מהותו ותתウדוֹת', ספר החלוץ' עמ' 18)

.350 שם עמ' 476

.351 שם עמ' 477

והנה כאשר כתוב עליהם שנית באותו הספר, צייר תמונה שונה בתכלית:

'בקיץ שנת 1882 התחללו באוט לחופי יפו ספינות, מעין חבורות קטנות של נודדים מבני הדור החדש. מנהיגי החבורות היו צעירים משכילים חברי אגדות ביל"ו שנסדה ברוסיה... קצטם עבדו כಚי'רים يوم בחווה מקוה ישראל... אחרים קנו חלקת אדמה שוממה סמוך ליפו ויסדו שם את המושבה הקרהית הראשונה ביהודה בשם ראשון לציון'.

ואם לא די בכך, בא תיקון מהדורת 1958 של הספר, שדובנו לא היה אחראי לה כי כבר לא היה בין החיים. דומה כי העורכים עמדו על הסתירה שבין שני הקטעים שהובאו לעיל ועל כן השמיטו את הקטע הראשון על מעשי הביל"ויים בארץ... ובסעיף האמור ניתן המובאה שליל בשינויו לשון אחדים. במלils אחריות: לא נאמר כלל שראשון לציון נוסדה על ידי אנשים פרטיים, ומשתמע מכך בבירור כי הביל"ויים הם שייסדו. **בשנת 1920 כתוב היסטוריון הנודע של הציונות אдолף בהם:**

'דק קומץ של 20 צעירים הקבע לא"י, עשרה מהם יסדו שם בהנחתם של דוד לבונטן וヨוסף פיננברג ב- 30 ביולי 1882 את המושבה הראשונה רាជון לציון'.

ברוח זו, בשינויים מסוימים, כותבים בזמנים שונים גם אחרים, וביניהם דוד גורביץ ואהרון גרע. השניים, סטיטיסטיקים של הטוכנות היהודית בארץ, כתבו בשנת 1938 כי בשנת תרמ"ב:

"נוסדו מלבד פ"ת המחדשת עוד 4 כפרים-מושבות בפינות שונות של הארץ: רាជון לציון ונס ציונה בשפלת מדרום ליפו, זכרון יעקב בשומרון וראש פינה בהרי הגליל העליון. מושבות אלה נוסדו על ידי בני העליה הראשונה-חלוצי ביל"ו וועלם אחרים מروسיה ורומניה".

מקור-ca מהימן ודאי טרם לא מעט לטיעות בעניין הביל"ויים שייסדו את רាជון לציון, ולדעיה שכל העליה הראשונה הייתה ביל"ו... שהרי מן המילאים 'העליה הראשונה-חלוצי ביל"ו וועלם אחרים מרוסיה ורומניה', משתמש שאנסי ביל"ו היו העיקר והאחרים היו טפלים להם"⁴⁷⁸.

סוקולב כתוב על הביל"ויים: 'דוגמה זו של כח עמידה עקשני עשתה רבות להצלחה של תנועת ההתיישבות מן ההרס שאיים אליה... רוב אנשי הקבוצה מתו צעירים, אך אחדים נותרו...'. המשפט האחרון [cotabat לסקוב], לתפארת המליצה נכתב, שהרי רוב הביל"ויים הארכיו ימים. מגמת הכתוב לעיל אינה לחשוף שגיאות, אלה להתחקות אחר הדך שעשה שימוש של ביל"ו, על כן לא ציינו אלא דוגמאות בודדות בעניין זה", כתובת לסקוב.⁴⁷⁹

בעקבות פרסום ספרה של לסקוב נערך סימפוזיון בנושא הביל"ויים ובו השתתפו גdots ההיסטוריונים בארץ. דבריהם נתרפסמו בחוברת הנושא את השם: "הביל"ויים" או 'אונ' ת"א, הוצאה הקיבוץ המאוחד תשמ"ב. נצטט מעט מהדברים שנאמרו בסימפוזיון:

פרופ' מיכאל קונפינו: "אסים בהערות אחדות על נושא שנינן לכנותו בשמות שונים: 'המיתוס של ביל"ו', 'אגדה ומיציאות', וגם במובן מסוים - כפי שגורסת לסקוב - אמת היסטורית וסילופים שנוצרו בדורות הבאים, ובזה היא מתכוונת לאלה שהגדילו לעשות למען תחילת ביל"ו ופיאור שמה, למרות שידעו לפחות עד כמה צניע היה פועלה ומה רבים כשלונותיה. אני מעדיף לכנות את זה: יצירת סמליים ודמיוניים המשקפים את הצרכים התרבותיים והפסיכולוגיים של יוצרים ושל סביבתם החברתית"⁴⁸⁰.

ובהמשך: "יתירה מזאת, מסתבר כי אלה שידעו את האמת לאשורה - כאילו הتعلמו ממנה. למרות האמת הפרוזאית, המעשים הקטנים והפעולה המצוצמת - הם לא חסכו

.352-354 ⁴⁷⁸ שם עמ' 478

355 ⁴⁷⁹ שם עמ' 355

480 "הביל"ויים" עמ' 23, אונ' ת"א, הוצאה הקיבוץ המאוחד תשמ"ב.

דברי שבח ותהילה לביל"ו. כפי שכותבת לסקוב, הם: 'ידעו את האמת אך העדיפו להתעלם ממנה, והעלו על נס את פועלם של הביל"ויים'.⁴⁸¹

מדוע עשו זאת? שואל גם עונה פרופ' קונפינו:

"**חיפוש התשובה מוביל אל דרכי יצירת המיתוס [לאומי]:** הצרכים שהזינו אותו, גילגוליו, רבדיו השוניים והfonקציות שהוא מילא...".⁴⁸²

מדוע חשוב היה לטעון שהbil"ויים הם שהקימו את ראשון לציון?

פרופ' קונפינו: "لسקוב מוכיחה ראשונה לציוון אינה מפעל שלbil"ו, כפי ששמשתמע לפעמים מתייארים שטחיים. bil"ו יש אמנים חלק ביסוד ראשון לציון, אבל ראשון לציון היא גוף ששורשיו שונים. מדוע ראשון לציון כל כך חשובה כאן? כי היא משתמשת מודל למושבות של העליה הראשונה. לו הייתה ראשון לציון תוצר של bil"ו אז היא הייתה מחוללת ההתיישבות של העליה הראשונה, ובבחובן כללי מחוללת את העליה הראשונה".⁴⁸³

השכתב ההיסטורי של bil"ו אינו השכתב היחיד שעשו להיסטוריה כאן בארץ:

פרופ' ישראל קולת: "התופעה של bil"ויים היא אחת התופעות בתולדות היישוב שבן קיים מרחק רב בין הדירוש והסתמל... תרומת התנועה החלוצית ותנוועת העבודה לעניין זה - גדולה מאוד".⁴⁸⁴

אמרה המיוחת לאחד המדינאים לפני שני דורות: "אין שקר שלא יוכל לשכנע בו את ההמוןין, ובלבב שתחרור עליו מספיק פעמיים".

24 שם נム' 481

.25 שם נム' 482

.27 שם נム' 483

.50 שם נם' 484

תוספות

#1 "הפעולות המדיניות של התנועה הציונית כאן בארץ עוררו את העربים להתארגנות לאומית נגדית ואף לפראות שהיו בארץ השנות העשרים: "פעולותיו של יעד הצרירים' [גוף ציוני בראשותו של וייצמן אשר פעל בארץ בשנים 1918-21] גרמו לכך שהאוכולוסייה הדוברת ערבית בארץ נתמלה מרירות ואיבה, ואלו הביאו את ראש הממשלה הצבאי הבריטי. אחד מביטויי העוינות המידיים היה ייסודן של אגודות לאומיות מוסלמיות-נוצריות...גנרט סר לואי בולס, איש המשלט הצבאי, כתב אז בחשאי לממוני עליו בקHIR כי יעד הצרירים והגדוד הם הגורמים לאי-הסקט בארץ', את יעד הצרירים לא יכולה הממשלה לבטל בעיטה של הצהרת בלפור, אך הגודוד פורק".⁴⁸⁵

מה היה הרקע למאורעות 1921? ומה קרה בעקבותיה?
 "בינתיים הוסיף פעולות יעד הצרירים' ופעולות העליה וההתיישבות הציונית להגביה את חומת הזרות ואת ההתארגנות הפוליטית והמוסדית הנפרדת של שני העמים. באביב 1921 פרצו שוב 'מאורעות' והപעם בהיקף רחב מזה של 1920... ועוד שועדה זו [ועדת חקירה שמינה הנציב העליון הבריטי] תסייע את מסקנותיה, יצר הוא עצמו [הנציב העליון] - הרברט סמואל] תקדים משמעותית בכך שהפסיק את העלייה היהודית. ואמנם, הדין וחשבון של ועדת החקירה הצביע על הקשר שבין העלייה ובין התסיסה הערבית".⁴⁸⁶

לא רבים יודעים שפרעות טרוף' 1929 פרצו ימים ספורים לאחר שביל ט' באב נערכה תהלוכה פרובוקטיבית של כמה מאות מצעירי בית"ר, אשר צעדו אל הכותל עם דגליים. כשהגיעו התהלוכה אל הכותל נעמדו כל הצעירים-dom ו"נשבעו": "שמע ישראל הכותל כתלנו, הכותל אחד".⁴⁸⁷
 גם בשנת 1929 היה קשר ישיר בין המאורעות לבין הגזירות על העלייה שבאו בסמוך:

"למאורעות 1929 היו עתה השלכות מדיניות מרוחיקות לכת. ג'ון צ'נסלור [הנציב העליון באותה תקופה]...קבע כי יהא צורך לשקל שינוי קיזוני במדיניות המאנדרטורית של בריטניה, ותבע הפסקת העלייה היהודית והטלת פיקוח חמור על העברות קרקע בטאבו".⁴⁸⁸

עוד קודם הצהרת בלפור התגרו הסוציאליסטים בני 'העלייה השנייה'عربים על ידי שהכריזו על כיבוש העבודה מידיהם:

"עתה בא גל עלייה של צעירים בעלי הכרה פרוליטארית, שחפכו לכبوש את העבודה במושבות ולדחוק את רגיליםם של אלפי פועלים ערבים. כיבוש העבודה נעשה לסייעם של העולים הצעירים ומטרתם הרעיונית והמעשית הראשונה".⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ ד"ר עמי צור אילון, ההיסטוריה של א"י כרך ט' עמ' 26.

⁴⁸⁶ ד"ר עמי צור אילון, ההיסטוריה של א"י כרך ט' עמ' 29.

⁴⁸⁷ פרטיננס - נספים - "האיש על החומה" חלק ג' עמ' 314. על תרומותם של הרוויזיוניסטים לפריצת מאורעות טרוף' - עיין "ההיסטוריה של א'", כרך ט' עמ' 37 וכן בספרו של אוליצקי - "מפוזורה למדינה" חלק א' עמ' 348-352, ובהרחבתו ספרו של מנחם גרליץ "مراך דארעא ישראל" חלק ב' עמ' רנד-רנד'.

⁴⁸⁸ ד"ר עמי צור אילון, ההיסטוריה של א"י כרך ט' עמ' 39.

⁴⁸⁹ אליאב, "א"י וישראל במאה ה-19" עמ' 337.

כבר בשנת תרנ"א 1891 התריע אחד-העם, אשר ביקר אז בארץ, "על ההתנהגות המתנשאת כלפי השכנים העربים".⁴⁹⁰

פרופ' יהושע פורת מציין עוד שני דברים שגרמו לעربים לחושש דוקא מבני העליה השנייה והשלישית:

"מתkopת העליה השנייה הועלתה הטענה שהיהודים מביאים איתם הפקרות מינית אל החבורה המסורתית של המזרח התיכון, תופעה שהחripeה, כמובן, בתקופת העליה השלישית, שהיתה מהפכנית הרבה יותר מן העליה השנייה בכל הנוגע לאורח חייה... הם ראו את הקיבוצים ואת אורח הח'אים הקומונלי, והטענה שהיהודים הביאו את הקומוניזם נכרכה בטענה הקודמת שהיהודים הביאו איתם הפקרות מינית וחברתית".⁴⁹¹

⁴⁹⁰ אליאב, "אי ויישובה במאה ה-19" עמ' 310.

⁴⁹¹ פרופ' יהושע פורת, "שנתה ישראל לדורותיה", עמ' 240, 243.

(טיוויטה - לגזירה)

נקי "חובי ציון" ר' הצענות המדינה"

תוצאות הצהרת הכוונות הלאומית בשנת 1883: "משניתן גם ביטוי בעיתונות היהודית בחוץ לארץ לשאיפות הלאומיות בארץ ישראל - לא אחריו הגזרות לבוא והוטל איסור על הכנסתה לארץ, ולאחר חודשים אחדים החלו פעולות של מניעת הירידה לחוף ואף גירושם מן הארץ". ("אי"י ויישובה במאה ה 19" ע' 281).

וכן כותב ר' זיסקינד שחור במכתר ששלח מהארץ לנצי"ב מولזין בחשווון תרמ"ח(1887): .. אך בפעולות "חובי ציון" יותר ממה שהועילו הארץ במלחמה הרעש שעשו במכתבי העיתונים,(בעיתונות) והמשלה העתיקה את דברי השותה שלהם ונענו לשימם מכשולים רבים לתנועה הזאת, ומהמכשולים הללו תחשכה עניינו... אשר יפחו לילה ויום מגושח חס ושלום, והפאליציה רודפת אחריהם, וממון הרבה מכיס הכלולים הלך לטמיון להצלת נפשות עד עתה".

(כתבם לתולדות חיבת ציון ויישוב א"י. שלמות לסקוב כרך ה' ע' 386)

בקונגרס בזל הוחכר בכוונה בראש גליי על הכוונה להתארגנות יהודית על בסיס לאומי בארץ ישראל. הצהרת כוונות זו הפ崎ה את התורכים שחששו מיצירת בעיה חדשה באימפריה הטורכית- בעיה של מיעוט יהודי בארץ ישראל, מלבד הבעיות שהיו לה כבר עם מיעוטים אחרים בבלקן.

"הפעילות הציונית המאורגנת אחרי הקונגרס הציוני הראשון בזל(1897) הנעה את הממשלה לאסור את העלייה בשלישית(לאחר ההגבלות החלקיים שהוטלו ב-1882 ו-1891), וב-17 במאי 1898 הוכרז איסור כללי ומוחלט על העלייה". (ההיסטוריה של א"י, הוצ' יד בן צבי, כרך שמיני ע' 264).

נק נוסף נגרם ליוזדים בעולם כולם: משומש שהצענות המדינה הצהירה שהיהדות היא לאום ולא דת, זאת- בניגוד לרפורמים שטענו שהיהדות היא דת ולא לאום(ולכן הם יכולים להיות "גרמנים בני דת משה"), ובניגוד למשכילים שטענו שהם לא דתאים ולא לאומיים.

זההה זו של הצענות נתנה הרבה בידי האנטישימים בעולם כולם, לטעון שהיהודים עצם מודים שהם נטע זר בתוך האומה בה הם יושבים.

"טורש לא היה היהודי מקרוב החברה החרדית אשר חשש מהగברת שנאת ישראל כתוצאה מן הצענות. היה זה הרידב"ז... אשר השתמש בנימוקים דומים בהסתמך על דברים שאמר לו הברון.. רוטשילד, רוטשילד טען שהמאצימים הדיפלומטיים של הרצל מגבירים את האיום האנטישמי".

(שלמון, "דת וציונות" ע' 31)

יישוב ופיתוח הארץ על ידי המיגזר החרכי בין שתי מלחמות העולם

*יוצאי פולין הקימו בשנת תרפ"ד(1924) את העיר בני ברק.

*שתי אגודות של חסידים- 'נחלת יעקב' ו'עובדת ישראל'- שבראשן עמדו האדמור"ים ר' יצחק אל טוב מביאלונה ור' ישראל אליעזר הופשטיין מקוז'נץ הקימו בשנת תרפ"ה (1925) את 'כפר- חסידים'.

*צערירים יוצאי גרמניה קיבלו הכשרה חקלאית החל משנת תרפ"ד, בחווהות הכשרה שהוקמה למטרה זו בעיר 'בצנרו' שבגרמניה. עם עלייתם ארץם בשנים תרפ"ד- תרפ"ה התישבו בקיבוץ 'רודגס' שהוקם בפתח-תקוה. מקבוצת הכשרה זו נוצרו

קבוצות נוספות וכן נוצרו קבוצת 'יבנה' בתרצ"ב, קבוצת 'כפר יבץ' בתרצ"ד וקבוצת 'רמת השומרון' בתרצ"ה.
*גם בני נוער חסידיים ובני ישיבות שהתלכו סביב הסתדרות 'אגודת ישראל' היצרפו להכשרות והכינו עצם לעליה לארץ ישראל ולעבדה בה. קבוצת 'חפץ חיים' נוסדה בתרצ"ד (1934) על ידי צעירים מעולי גרמניה, ועלתה על הקרקע סמוך לדירה.

*בשנת תרפ"ב 1922 הוקמה בעיר העתיקה בירושלים ישיבת 'פורת יוסף'.
*במשך שנות תרפ"ה 1925 עלו ארץ מסלבודקה מאה בחורים, וביחד עם רbm- ר' יחזקאל סרנא הקימו את ישיבת 'חברון' המפורסמת. זמן קצר אחר כך עלו והיצרפו לישיבה גם ר' משה מרדי עפשטיין והסבא מסלבודקה-ר' נתן צבי פינקל.
*בשנת תרפ"ה 1925 יסד רבה של ת"א- הרב אהרוןזון- את ישיבת ת"א.
*בשנת תרפ"ו 1926 יסד האדמו"ר מגור את ישיבת 'שפת אמת' בירושלים.

יישוב ופיתוח הארץ על ידי המגזר החרדי לאחר הקמת המדינה

1. **יישובים חקלאיים שהוקמו על ידי חרדים-יסודות, קוממיות, בית חילאה, חפץ חיים, (נתיבा, מגדייל, כפר גבעון,?)**

2. **קריות ויישובים עירוניים שהוקמו על ידי חרדים- תפרה, אופקים, נתיבות, חברון, בית-לחם, ביתר עילית, רחובות, אשקלון, אשדוד(קריות חסידיות), מודיעין עילית, קרית ספר, אלעד מזור, פתח תקווה, בני ברק, עמנואל, חדרה, טבריה, רכסיים, צפת, חצור, מירון, עכו, חיפה, נתניה(קרית צאנז), ת"א(קרית גור), בת-ים(קרית בובוב), ירושלים(רמת שלמה),
(לבור את שיעור העולים המרכיב את האוכלוסייה)**

3. **בתים חולים שהוקמו על ידי חרדים והמתנהלים על פי ההלכה:**
במשך לבתי החולים שהוקמו עוד במאה ה-19 על ידי הציבור היישן(ביקור חולים, 'MSGVLD', 'שער צדק' ועוד), הוקמו על ידי החרדים לאחר הקמת המדינה בתים חולים נוספים: "לאניאדי" בנתניה, "מעונייני הישועה" בבני ברק.
יש לציין- שבתי חולים אלה אף שהוקמו כדי לאפשר לחולים מהגזר הדתי לשמר על גדרי ההלכה, מספקים שירותים אף לחולים מהגזר החילוני.

4. **מוסדות צדקה וחסד- "יד שרה"(ארגון ארצי להשאלת ציוד רפואי), "עזר מציון", "זכרון מנחם", "מגן לחולה", "משען לחולה", "הצלה" ועוד ארגונים העוסקים בעזורה לחולים ולמשפחותיהם, שלא על מנת לקבל פרס. אף גמ"ח להלואות בלי ריבית, ועוד אף גמ"ח לימי שנתקע בערב שבת בלי גז, ועוד גמ"ח שמולות כליה, דרך גמ"ח בלוני גז למלי שנתקע בערב שבת בלי גז, ועוד גמ"ח הטסת חולים לחו"ל. כדי להסתכל בספר הטלפון של בני ברק, למשל, ולהתרשם מהגמ"ח הרבים המופיעים שם, כאשר בפועל מספר הגמ"ח רב הרבה יותר, שכן-לא כל הגמ"ח רשומים. ושוב-gamchim'ם אלה מושיטים עזרה חינם אין כסף, לכל יהודי הפונה אליהם.**